

আদান-প্রদান

মামণি ৰয়চম গোস্বামীৰ স্বনিৰ্বাচিত গল্প

নেশ্যনেল বুক ট্ৰাষ্ট, ইণ্ডিয়া

ISBN 81-237-2395-4

1998 (শক 1920)

© মামণি ৰয়চম গোস্বামী, 1998

Stories of Mamoni Raisom Goswami (*Asamiya*)

মূল্য : 35.00 টকা

সঞ্চালক, নেশ্যনেল বুক ট্ৰাষ্ট, ইণ্ডিয়া, এ-5 থ্ৰীণ পাৰ্ক,
নতুন দিল্লী - 110016 ৰ দ্বাৰা প্ৰকাশিত।

সূচীপত্ৰ

সংস্কাৰ	...	1
যাত্ৰা	...	19
উদং বাক্য	...	34
পৰশা বতন	...	42
পশু	...	65
পৰশু পাতৰৰ নাদ	...	82
বৰফৰ ৰাণী	...	116

মামণি ৰয়চম গোস্বামীৰ গল্প

ঔপন্যাসিক ৰূপেই মামণি ৰয়চম গোস্বামীৰ প্ৰতিভাৰ যথার্থ প্ৰকাশ ঘটিছে। গল্পৰ অপেক্ষাকৃত সংকীৰ্ণ পৰিসৰত তেওঁৰ বিশিষ্ট ক্ষমতাৰাজিৰ পৰিপূৰ্ণ স্ফূৰণ বিৰল। কিন্তু তেওঁৰ কেইটামান গল্পও অবিস্মৰণীয়, আৰু তেওঁৰ গুণমুগ্ধ পাঠকে তেওঁৰ অপেক্ষাকৃতভাৱে অপৈণত গল্পতো আৱিষ্কাৰ কৰিব তেওঁৰ বিশেষ জীৱনবোধৰ উদ্ভাপ আৰু দ্যুতি।

বেছিভাগ গল্পৰে উপজীব্য যন্ত্ৰণা আৰু বেদনা—জীৱনৰ মৰ্মমূল কঁপোৱা আশাভংগ, প্ৰতাৰণা আৰু অধঃপতন। জীৱনৰ প্ৰতি গভীৰভাৱে আস্থাৱান আৰু তাৰ সৃষ্টিশীল সম্ভাৱনাত বিশ্বাসী লেখিকাই গল্পবোৰত বাৰে-বাৰে উন্মোচন কৰিছে জীৱনৰ ওপৰত ধ্বংসাত্মক শক্তিৰ চৰম কূটাঘাত। ‘সংস্কাৰ’ গল্পত পীতাম্বৰ মহাজনে কেৱল দৈহিক ক্ষুধা পূৰণ কৰিব খোজা নাই, তেওঁৰ আকাংক্ষা—বংশৰক্ষাৰ প্ৰতি, ধনে-মানে আগৰণুৱা তেওঁৰ জীৱনৰ বা সম্ভাৱ ধাৰাবাহিকতাৰ প্ৰতি। কথাটো তেওঁ কৰিব খুজিছে ধনৰ জৰিয়তে। কিন্তু এই কথা পৰিষ্কাৰ যে তেওঁৰ বাবে ধন এটা মাধ্যম মাত্ৰ। তেওঁৰ এই আকুল হাবিয়াসত বজ্জাঘাত কৰিছে ধনৰ আকলুৱা চৰিত্ৰহীনা বাঁৰী বামুণনী এজনীয়ে—জাতিগত কৌলিন্যৰ মোহত : তাই শূদ্ৰিৰৰ ঔৰষৰ সন্তান গৰ্ভত ধাৰণ নকৰে। অৰ্থাৎ আমাৰ নিদাৰুণ সমাজ ব্যৱস্থাই (তথা ‘সংস্কাৰে’) মানুহৰ স্বাভাৱিক জৈৱ প্ৰবৃত্তি বিকৃত আৰু কক্ষচ্যুত কৰিছে। ‘যাত্ৰা’ গল্পত অৰ্থলোলুপ উগ্ৰপন্থী সন্তানে ভৰিৰে গচকি পেলাইছে তাৰ পিতৃৰ সততা আৰু জাতীয় পৰম্পৰাৰ প্ৰতি পবিত্ৰ আৰু নিভাঁজ ভক্তি। ‘উদং বাকচ’ গল্পত যৌৱনৰ প্ৰেমৰ নিভাঁজ আত্মসমৰ্পণ আৰু নিৰ্মল মাদকতা নিশ্চিহ্ন হৈছে বাস্তৱ জগতৰ কঠিন হিচাপ-নিকাচৰ মাজত। ‘পশু’ গল্পত ধনতান্ত্ৰিক পাশৰিকতাই শেষ কৰি দিছে নিষ্পাপ আৰু নিৰ্লোভ তৰুণ্যৰ প্ৰেমৰ নিৰ্মলতা। কিন্তু এনে হৃদয়বিদাৰক আৱিষ্কাৰে পাঠকৰ মনৰ মণিকোঠাত অকস্মাৎ জিলিকাই তুলিছে কেতবোৰ মানৱীয় প্ৰমূল্য। পাঠক দিগ্ভ্ৰান্ত হোৱা নাই।

মামণি ‘ৰয়চম’ গোস্বামীৰ বাবে সেয়ে অন্যায় আৰু উৎপীড়নৰ বিৰুদ্ধে সংগ্ৰাম এক ইতিবাচক মূল্যবোধ, মানুহৰ দুখ নিবাৰণৰ আকাংক্ষা আৰু প্ৰচেষ্টা এক আদৰ্শীয় নীতি। মামণিৰ গল্পত ক্ষুব্ধাৰ ব্যংগৰ শাণিত জিলিঙনি আছে, কিন্তু নিৰীহ হাস্যৰসৰ আভাস নাই। তেওঁৰ চিনাকি জগতখন নিষ্ঠুৰ, মমতাহীন। কিন্তু তেওঁ অহৰহ

সন্ধান কৰিছে সহৃদয় মানবতা আৰু প্ৰেমৰ। সেয়ে ‘পৰশু পাতৰৰ নাদ’ গল্পত ৰক্তপিপাসু সুদখোৰ কাবুলী ৰহমতেও অপ্ৰত্যাশিতভাৱে প্ৰদৰ্শন কৰিছে মানৱীয় অনুকম্পা আৰু সহৃদয়তা। ‘বৰফৰ ৰাণী’ গল্পত মানৱীয় সহানুভূতি শিলাময় চহৰৰ বুকুত এটি নিজৰাৰ ধাৰ যেন। ‘পশু’ গল্পত নিঃসন্দেহে কৃষ্ণকান্ত আৰু নিমাইৰ নিষ্পাপ প্ৰণয় গল্পটোৰ মূল্যবোধৰ ভেটি। আৰু ‘পৰশ ৰতন’ গল্পত দ্বাৰকানাথৰ ৰিক্ত, মৰুময় হৃদয়ত অৱশেষত ফুলিছে অনাবিল প্ৰেমৰ আচৰিত পাৰিজাত।

হ’লেও মামণিৰ গল্পৰ জগতখনত ছায়াপাত কৰিছে এক প্ৰবল অথবা প্ৰত্যাশন্ন হিংসাই। নিষ্ঠুৰতা এই জগতৰ ভূতগ্ৰস্ত বাসিন্দাসকলৰ অদৃষ্ট—সি পীতাম্বৰ মহাজনৰ নিজৰ বিবাহিতা ৰুগ্মা পত্নীৰ প্ৰতি হওক, অথবা আৰ্থিক তাড়নাত পীতাম্বৰৰ অংকশায়িনী হোৱা দময়ন্তীৰ পীতাম্বৰৰ প্ৰতি হওক, নাইবা অৰ্থলোভত উদ্ভাস্ত মাউত, ফান্দী, ঠিকাদাৰৰ হাতীবোৰৰ প্ৰতি হওক ‘পশু’ গল্পত। হত্যা, দুৰ্ঘটনা, শাৰীৰিক বা মানসিক নিৰ্যাতন সেই বিষাদগ্ৰস্ত পৃথিৱীখনৰ বাবে সাধাৰণ ঘটনা। আনহাতে সেই নিষ্ঠুৰতা, অবক্ষয়, অধঃপতনৰ মাজত সৰল, সহৃদয় মানৱতাৰ সৌৰৱণি তথা সপোন লেখিকাৰ কঠিন মানস-যাত্ৰাৰ পাথেয়। কেইটামান গল্পততো লেখিকাই আধুনিক অৰ্থলোপ জীৱনধাৰাকে মনুষ্যত্বৰ অপমৃত্যুৰ কাৰণ হিচাপে নিৰ্দেশ কৰিছে।

গল্পবোৰত চৰম পৰ্যায়ৰ পৰিস্থিতি সুলভ। ‘পশু’ গল্পত এক মূক-বধিৰৰ চেতনাত পৰিস্ফুট হৈছে নিষ্পাপ মনুষ্যত্বৰ মৰ্মান্তিক পতনৰ কাহিনী। ‘উদং বাকচ’ৰ নায়িকা বৈষয়িক আৰু আবেগিকভাৱে লুণ্ঠিত, নিঃস্ব, নিঃসহায়। ‘পৰশু পাটৰৰ নাদ’ গল্পত দাৰিদ্ৰ্য আৰু কৰ্মহীনতাৰ হেঁচাত উদ্ভাস্ত হোৱা যুৱকৰ জীৱনদশা প্ৰকট হৈছে। কিন্তু এনে চূড়ান্ত পৰিস্থিতিতে অপৰিচিত পৰিবেশত বিকশিত হৈছে মনুষ্য জীৱনৰ পৰিচিত আবেগ-অনুভূতিৰ বিচিত্ৰ নাটক।

গল্পবোৰৰ চৰিত্ৰ গীতিধৰ্মী। সেয়ে ‘উদং বাকচ’ত পুলিচৰ চাকৰি কৰা ককায়েকে “আহম্মক” বুলি গালি পৰা তৰাদৈ প্ৰকৃততে আহাম্মক আছিল নে আবেগিক সত্যৰ অধিক অন্তৰংগহে আছিল, সৰুৰূপৰ শাৰীৰিক মৃত্যু তাৰ আবেগিক বিয়োগৰ সমাৰ্থক নেকি—এইবোৰ আত্মকলীয়া প্ৰশ্ন লেখিকাই এৰাই গৈছে। ‘সংস্কাৰ’ৰ পীতাম্বৰ মহাজনে দময়ন্তীক কেৱল বংশ ৰক্ষাৰ বাবে ব্যৱহাৰ কৰিব খুজিছিল নেকি, আৰু দময়ন্তীৰ ভ্ৰূণহত্যা তাৰ বিৰুদ্ধে প্ৰতিশোধ নেকি—সেইবোৰ প্ৰশ্ন প্ৰাসংগিক হৈও অৱহেলিত। কিন্তু গল্পবোৰৰ তীব্ৰ মৰ্মস্পৰ্শিতাৰ উৎসও সিহঁতৰ এই অনুভূতিগত একাগ্ৰতা।

অসমৰ সমাজ-ইতিহাস সম্পৰ্কে মামণিৰ অন্তৰ্দৃষ্টি অসাধাৰণ। ‘সংস্কাৰ’ গল্পত সামন্তযুগীয়া সমাজ-ব্যৱস্থাৰ ভাবাদৰ্শ তথা মানসিক সংস্কাৰে শিকলিৰ দৰে বজ্জকঠোৰ বান্ধোনেৰে বান্ধি ৰাখিছে মানুহক। আন বহু ক্ষেত্ৰত বিধবা ব্ৰাহ্মণীৰ আচৰণীয় নীতি-নিয়ম পেটৰ ভোকত সাংঘাতিকভাৱে উলংঘা কৰা, বেশ্যাবৃত্তি অৱলম্বন কৰা

দময়ন্তীয়ে কিন্তু মনৰ কোণত পুহি ৰাখিছে উচ্চজাতৰ বৰ্ণবাদী মূল্যবোধ। তেনেকৈ দাৰিদ্ৰ্যৰ লাওলোৱা অৱস্থাত পৰা বৰবৰুৱা বংশৰ বুঢ়া আঁতৈয়ে প্ৰাচীন বংশমৰ্যাদাৰ অভিমানত পাবত গজা বিষয়াক খাটিব কৰিবলৈ নোযোৱা বাবে লেনাট ভুঞ্জিবলগীয়া হৈছে। নিজৰ সততাৰ প্ৰতি দৃঢ় নিষ্ঠাও এই বংশমৰ্যাদাবোধৰে পৰিচয়। কিন্তু তাৰ ফলত পৰিয়ালৰ সকলোৱে নিৰ্বাহ কৰিছে এনে এক জীৱন—যি মৰণৰ সমাৰ্থক। আৰু দাৰিদ্ৰ্যৰ তাড়নাত তেওঁৰে পুত্ৰসন্তানে এনে এক পথ বাছি লৈছে যি সেই বংশমৰ্যাদা অলীক সপোনত পৰিণত কৰিছে। তেওঁৰ বুঢ়ী পৰিবাৰৰ পুতেকৰ বিঘ্নসংকুল জীৱনৰ প্ৰতি গভীৰ মমতা, কিন্তু আঁতৈ তাৰ প্ৰতি উদাসীন।

অতীতৰ গৌৰৱৰ কাহিনী উচ্ছ্বাসেৰে বখানি থকা বুঢ়াজনৰ হঠাতে বৰ্ণনা এটা দিছে লেখিকাই : “.....চকুৰ তলত মকৰা-জালৰ দৰে অজস্ৰ ৰেখা। বৰণ অত্যন্ত ক’লা হোৱা বাবে চাকিৰ পোহৰতহে এই ৰেখাবোৰ স্পষ্টভাৱে দেখা গৈছিল। কপালত পথালিকৈ থকা ৰেখাবোৰে কিহৰ সংকেত দিছে? চিন্তা, জিজ্ঞাসা, দুখ, আৰু? আৰু?”

দোতাৰা লৈ গোৱা ধৰ্মীয় গীতৰ বাবে শ্ৰোতাই ধন আগবঢ়োৱা বুঢ়াই সহ্য কৰিব পৰা নাই। কাৰণ কেৱল বংশমৰ্যাদা নহয়। আত্মাৰ হেঁপাহ পূৰণ কৰা গীতৰ বাবে বুঢ়াই দাম ল’বলৈ মান্তি নহয়। হঠাতে চালিখনলৈ সোমাই আহিল উগ্ৰপন্থী হৈ অনাই-বনাই ফুৰা তেওঁৰ পুতেক, যাৰ বাবে মাকে গল্পৰ আৰম্ভণিৰে পৰা হামৰাও কাঢ়ি আছিল। তাৰ চেহেৰাৰো এক প্ৰতীকী তাৎপৰ্য আছে—সি প্ৰকট কৰি তুলিছে ভাঙোনৰ, অবক্ষয়ৰ, আৰু সাম্প্ৰতিক বৰ্বৰতাৰ ভয়ংকৰ ৰূপ :

“ডেকা ল’ৰা, ওঁঠ আৰু চকুৰ এক অংশত বন্দুকৰ বা চোকা অস্ত্ৰৰ আঘাত লাগিয়েই এক ভয়ংকৰ জখম। চেলাউৰিৰ তলৰ পৰা চকুৰ কাষেৰে এটুকুৰা মাংস ছিঙি যোৱা বাবে মুখখন ইমান বেছি ভয়ংকৰ আৰু কুৎসিত হৈছে যে মই আইতাৰ হাতখন খামোচ মাৰি ধৰিলোঁ.....”

মিলিটাৰিৰ পাশবিকতাৰ বলি ভনীয়েকক ঘৃণাৰে এটা গোৰ শোধাই বুঢ়াই গ্ৰাহকক সগৰ্বে ওভতাই দিয়া ধনখিনি শেন চৰাইৰ দৰে সি থাপ মাৰি লৈ গ’ল। যাওঁতে কৈ গ’ল অস্ত্ৰ কিনাৰ কথা। তাৰ পিছত “.....আঁতৈৰ মুখত এটা হাঁহি বিৰিঙি আছিল। মানুহৰ হাঁহি যে ইমান হৃদয়বিদাৰক হ’ব পাৰে এই কথা মই আগতে জনা নাছিলোঁ।”

কালপ্ৰবাহে অৰ্থহীন কৰি তোলা বংশ-গৌৰৱ বা অতীতৰ মোহে বৰ্তমানৰ প্ৰত্যাশ্বান গ্ৰহণ কৰিবলৈ অসমৰ মানুহক অক্ষম কৰি ৰাখিছে। বৰ্তমানত এটা স্বাভাৱিক, সুস্থ জীৱন গঢ়িব নোৱাৰি আমি ধৰ্মীয় সাস্থ্যনাত প্ৰাণ সঁপি দিছোঁ। তাৰ লগ হৈছে নতুন চাম নেতা আৰু বিষয়াৰ স্বার্থান্ধ শোষণ। এনেবোৰ ঘটনাৰে শেষফল বৰ্বৰতা আৰু হিংসাৰ ভয়ংকৰ উদগীৰণ। কাজিৰঙাৰ বনৰীয়া জানোৱাৰতকৈ হিংস্ৰ আৰু ভয়ানক হৈ পৰিছে মানুহ।

মামণিৰ এই গল্পবোৰৰ বেছিভাগ চৰিত্ৰই একোটা ‘অব্ছে’শ্যনত’ ভুগিছে। সি পীতাম্বৰ মহাজনৰ বংশ ৰক্ষাৰ তাড়নাই হওক, পৰশু পাতৰৰ নাদ খান্দি পৰিয়ালৰ বাবে ধন গোটেৱাৰ সপোনেই হওক অথবা ‘উদং বাকচ’ গল্পৰ নায়িকা তৰাদৈয়ে সযত্নে পুহি ৰখা বহুকাল আগৰ জমিদাৰ সন্তান সৰুৰূপৰ সৈতে হোৱা প্ৰথম প্ৰণয়ৰ স্মৃতিয়েই হওক। ‘পশু’ গল্পৰ বোবা-ক’লা চাহাবুদ্দিনে প্ৰকাশ কৰিব নোৱাৰে নিমাই ৰাভাৰ প্ৰতি তাৰ গভীৰ ভালপোৱাৰ ভাব। ‘যাত্ৰা’ৰ আতৈ বাস কৰিছে হেৰাই যোৱা অতীতত। কিন্তু বৰ স্বাভাৱিক নহ’লেও চৰিত্ৰবোৰৰ এনে অব্ছে’শ্যনৰ অন্তৰালত আছে মানব চৰিত্ৰৰে সহজাত আবেগ-অনুভূতি। মাজে-সময়ে বিকাৰগ্ৰস্ত যেন লাগিলেও চৰিত্ৰসমূহৰ অদ্ভুত আচৰণ বা ৰূপক এক ধৰণৰ fore-shortening পদ্ধতিৰ ফল বুলি ক’ব পাৰি।

বৰ্ণনাৰ ভংগী আৰু কৌশলত মামণিয়ে পৰম্পৰাগত কাহিনীৰ সৰ্বজ্ঞ কথকৰ ভূমিকাৰ পৰা কিঞ্চিৎ আঁতৰি আহিছে। কেতবোৰ গল্পত গল্পৰে কোনো চৰিত্ৰৰ চকুৰে ঘটনাবোৰ চোৱা হৈছে। যেনেকৈ ‘পশু’ গল্পত মূকবধিৰ চাহাবুদ্দিনৰ দৃষ্টিত হাতী ধৰা মানুহখিনিৰ বৰ্বৰতা, কৃষ্ণকান্ত-নিমাইৰ প্ৰেম, নিমাইৰ মৃত্যু আৰু কৃষ্ণকান্তৰ অধঃপতন আৰু চৰম প্ৰতাৰণা—সকলোবোৰ পৰিস্ফুট হৈছে। মূকবধিৰ বাবেই কিছুমান কথা জনাৰ সুযোগ তাৰ নাই। সেই অজ্ঞতাখিনিয়েই আকৌ লেখিকাৰ পৰিকল্পনাত ইংগিতমুখৰতাত পৰিণত হৈছে। ‘যাত্ৰা’ত পাঠকৰ আৰু চৰিত্ৰসমূহৰ মাজত দোভাষী ৰূপে থিয় হৈছে গল্পৰ চৰিত্ৰ ৰূপে অৱতীৰ্ণ লেখিকাই। ‘উদং বাকচ’ত বেছিভাগ বিৱৰণ নায়িকা তৰাদৈৰ চেতনাৰ মাধ্যমেৰে আহিছে।

‘সংস্কাৰ’ বা ‘পৰশু পাতৰৰ নাদ’ কেৱল সৰ্বজ্ঞ কথকৰ বিৱৰণ নহয়, পৰম্পৰাধৰ্মী নিটোল কাহিনী। কিন্তু ‘পশু’, ‘যাত্ৰা’, ‘পৰশ ৰতন’ আদিত এনে আটিল আৰু নিটোল কাহিনীৰ আশ্ৰয় নলৈ শিথিল, পৰোক্ষ, ইংগিতময় গদ্যপ্ৰবাহ ব্যৱহাৰ কৰিছে লেখিকাই—য’ত নিৰ্দিষ্ট দিশেৰে নিশ্চিতভাৱে পাঠকে আগুৱাই যাব নোৱাৰে, নানা ঠাইত সিঁচৰতি হৈ থকা খুটি-নাটি নিজৰ বুদ্ধি আৰু কল্পনাৰে জুকিয়াই লৈ গল্পৰ মৰ্ম উদ্ধাৰ কৰিব লাগিব। অৱশ্যে আধুনিক গল্পৰ ৰীতি সচৰাচৰ এনেকুৱাই।

এইবাবেই বোধহয় প্ৰত্যক্ষ বিৱৰণ তথা বৰ্ণনাতকৈ লেখিকাই নানা নৈসৰ্গিক ঘটনা তথা দৃশ্যৰ খুটি-নাটি আৰু বস্তুজগতৰ বিবিধ সমনক ব্যঞ্জনাময় প্ৰতীকী তাৎপৰ্য দান কৰিছে। মামণিৰ গল্পৰ মৰ্মাৰ্থৰ ভালেখিনি বোজা আনকি মাৰ্মিক বিৱৰণৰ (narration) ভালেখিনি দায়িত্ব, এনে খুটি-নাটিয়েই বহন কৰিবলগীয়া হৈছে।

‘সংস্কাৰ’ গল্পৰ এটুকুৰা বৰ্ণনালৈ চোৱা যাওক :

“আকাশত কাঠফুলাৰ বৰণ লোৱা কিছুমান ডাৱৰ বিচিত্ৰ ভংগীৰে আকাশৰ পূবদিশত বিয়পি পৰিছিল। সেইবোৰক একোটা কামানৰ দৰে দেখা গৈছিল। আৰু

সেই চন্দ্ৰমাক? কোনোবাই যেন ছাল বখলিয়াই থোৱা এজনী হৰিণা পহ।লপথপ লপথপ তাইৰ মাংস চক্চকীয়া। জনমলীয়া।”

ডাৱৰ আৰু চন্দ্ৰমা ইয়াত দময়ন্তীৰ চেহেৰাৰ লগত জড়িত। কিন্তু দময়ন্তীৰ শৰীৰৰ লোভনীয় সম্পদৰ লগে লগে এই বৰ্ণনাত ফুটি উঠিছে লালসা, ক্ৰুৰতা, হিংসা আৰু অমংগলৰ ভাব। পীতাম্বৰ আৰু দময়ন্তীৰ দৈহিক মিলনৰ এই পটভূমিয়ে সিহঁতৰ মিলনক এক অশুভ ঘটনা ৰূপেই দাঙি ধৰিছে। অৱশ্যে গল্পৰ মৰ্মাৰ্থ তেনেকুৱাই। পীতাম্বৰৰ সন্তান প্ৰকৃততে দুটা অব্ছে'শ্যন থকা মানুহৰ মিলনৰ ফল— এজনীৰ অব্ছে'শ্যন যেনেতেনে ধন যোগাৰ কৰা, আনটোৰ অব্ছে'শ্যন যেনেতেনে সন্তানৰ জনক হোৱা।

তেনেকৈ 'উদং বাকচ' গল্পৰ পৰিবেশ মৃত্যু, মৰিশালি আৰু প্ৰাণহীন যৌনতা। তৰাদেৱ প্ৰেমৰ সপোনো আচলতে মৃত। (তাই কফিনৰ বাকচত শুই অপূৰ্ব সুখ লাভ কৰে!) সেয়ে তাই শ্মশানৰ ছাঁই খুঁচৰি অস্থি উলিওৱাৰ দৰে খুঁচৰি খুঁচৰি উলিয়াইছে সৰুৰূপৰ বিয়াৰ নিমন্ত্ৰণীপত্ৰ। ইমান দিনে পুহি ৰখা সপোনো লেৰেলি যোৱাৰ পিছত তৰাদেৱ চকুৰ আগত দেখা দিছে এক সূৰ্য্যোদয় :

“ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ বুকুৰ পৰা যেন এটা ৰঙা দগমগীয়া সূৰ্য উঠি আহিল। সূৰ্যটোৰ শৰীৰত লাগি আছে কিছুমান হেঙুলীয়া আৰু মুগাবৰণীয়া ডাৱৰ। এয়া সূৰ্য নহয় যেন এক অসহায় বেষ্টাৰ ৰঙা পৰা মুখ। অনাহত পুৰুষৰ লগত ৰাতি কটাবলগীয়া হোৱাৰ ভয়ত আড়ষ্ট এই মুখ।” (মামনিৰ গল্পত সূৰ্যৰ চেহেৰা এনেকৈ প্ৰায়েই সলনি হয়।)

গল্পটোৰ শেষত পাঠকৰ মনত এনে এক আশংকাযো ভূমুকি মাৰে যে প্ৰণয়ীৰ প্ৰতি অতদিনৰ আস্থা হেৰুৱাই তৰাদেৱে বেষ্টাবৃত্তি আঁকোৱালি ল'বও পাৰে।

‘পশু’ গল্পত মূকবধিৰ চাহাবুদ্দিনৰ নিবেদিতপ্ৰাণ ভাষাহীন প্ৰেম আৰু কৃষ্ণকান্ত-নিমাইৰ নিষ্পাপ প্ৰণয়লীলা ঘেৰি আছে ক্ৰুৰ, অৰ্থলোভী, কামাতুৰ এজাক মানুহ। গল্পৰ পৰিবেশ জংঘল। “প্ৰয়োজন হ'লে (সিহঁতে) মানুহখোৱা বাঘৰ দৰে কাম কৰিব পাৰে, অৰ্থাৎ চিকাৰৰ কানি-কাপোৰ পৰ্যন্ত দাঁতেৰে কামুৰি খাই শেষ কৰিব পাৰে।”

আকৌ, “সৌৱা লক্ষণচন্দ্ৰৰ, চুলেমানৰ, ৰমানাথৰ, মতিউৰৰ, দণ্ডী আৰু ব'লেনৰ, এৰা—সকলোৰে যেন চুলিবোৰ দীঘল হৈছে.....

দাঁতবোৰ জোঙা হৈছে!

হাত-ভৰিৰ নখবোৰত তেজৰ কণিকা বিৰিঙি আছে! কি কৰিব সি?”

চাহাবুদ্দিনে নিমাইক সিহঁতৰ বিৰুদ্ধে সতৰ্ক কৰি দিবলৈ আপ্ৰাণ চেষ্টা কৰিছিল। তাই বুজি নাপালে আৰু লক্ষণচন্দ্ৰই সন্তোদহীন কৃষ্ণকান্তৰ সন্তোদ দিব বুলি মাতি পঠোৱাত তাই সন্দেহ নকৰাকৈ গুচি গ'ল। তাইক যে গণধৰ্ষণ কৰি সিহঁতে মৃত্যুমুখত পেলালে, পাঠকে তৎক্ষণাৎ ধৰিব নোৱাৰে। মূকবধিৰ চাহাবুদ্দিনৰ উদ্ভাস্ত কাৰ্যকলাপতহে তাৰ উমান পায়। এই নাটকীয় মুহূৰ্তত তাত উপস্থিত হয় অতদিনে “সন্তোদহীন” হৈ থকা কৃষ্ণকান্ত।

“আহ! কৃষ্ণকান্তক যেন চিনিবই নোৱাৰি। হাতত ঘড়ী, বগলীৰ পাখিৰ দৰে বগা ধুতি, এড়ীৰ পাঞ্জাবীৰ বুটামকেইটাই সোণৰ দৰে জলক-তবক কৰি আছে।....”

কৃষ্ণকান্ত আহিছে “ফুৰ্তি”ৰ দিনা মহলদাৰে সেই ঠাইত এৰি থৈ যোৱা মহলদাৰৰ পাণ্ডুৰিটো বিচাৰি। অথচ এই কৃষ্ণকান্তই এসময়ত ঘোষণা কৰিছিল :

“হাতী আৰু হাতীৰ দাঁত চোৰাংকৈ বেছি ৰজা হোৱাহঁতক মই উলংগ কৰিহে এৰিম। দ্বাৰভাংগাৰ পৰা অহা চোৰাং বেপাৰীহঁতক মই চৰকাৰক চমজাই দিম।”

লক্ষণচন্দ্ৰই সৰলচিতিয়া গাভৰু নিমাইক সকলোৰে লগত মিলি চিকাৰ কৰাৰ দিনাই এটা হাতীও চিকাৰ কৰাৰ দিহা কৰিছিল। হাতীৰ পাল আহি হাতীচিকাৰীহঁতৰ তম্বু ভাঙি-ছিঙি ধুমুহাৰ দৰে থানবান কৰিছিল। কিন্তু সৰলচিতিয়া জনজাতীয় তৰুণীৰ যৌৱন উপভোগ কৰি মৃত্যুমুখলৈ ঠেলি দিয়াৰ পিছত মানুহৰ মাজত কোনো প্ৰতিক্ৰিয়াই হোৱা নাছিল—মূকবধিৰ চাহাবুদ্দিনৰ ধৰ্ষণৰ বাহিৰে। চাঁৎকৈ পাঠকে এইটোও বুজি পায় যে কিছুদিন আঁতৰি থাকি নিমাইক বিৰহত বিহ্বল কৰি দি কামুক পশুহঁতৰ ষড়যন্ত্ৰত কৃষ্ণকান্তয়ো অংশ লৈছিল। বিনিময়ত পোৱা পুৰস্কাৰৰে সি ফুলবাবু সাজিছিল। আগৰ কৃষ্ণকান্তৰ লগত পিছৰ কৃষ্ণকান্তৰ সৰগ-নৰক পাৰ্থক্য।

ৰাষ্ট্ৰীয় গ্ৰন্থ ন্যাসৰ হেঁচাত অতি কম সময়ৰ ভিতৰতে লিখিবলগীয়া হ'ল এই পাতনিখন। কিন্তু আশাকৰোঁ পাঠকে এই ক্ষুদ্ৰ আৰু ততাতৈয়াকৈ কৰা আলচৰ পৰাই অনুমান কৰিব পাৰিব মামণি ‘ৰয়চম’ গোস্বামীৰ ৰচনাৰ বিস্ময়কৰ সমৃদ্ধি আৰু গভীৰতা।

(সংকলনখনৰ গল্পবোৰ লেখিকাই নিৰ্বাচন কৰিছে।)

সংস্কাৰ

ঘৰৰ সম্মুখত পীতাম্বৰ মহাজন বহি আছিল। বোকাৰে লেটিপেটি হোৱা জোতাযোৰ সি তেতিয়াও খুলি থোৱা নাছিল। এই চামৰাৰ জোতাযোৰৰ প্ৰতি তাৰ একধৰণৰ দুৰ্বলতা আছিল। পীতাম্বৰৰ বয়স ষাঠিৰ ওচৰ চাপিছিল। এসময়ত সি হুণ্টপুণ্ট পাছ্ৰাল পুৰুষ আছিল। এতিয়া চিন্তা-ভাবনা আৰু এক ধৰণৰ অসন্তুষ্টিৰ কবলত পৰি মানুহটোৰ স্বাস্থ্য পৰি আহিছিল। খুতৰিৰ তলৰ মাংসপেশী তললৈ ওলমি পৰিছিল। মানুহৰ লগত মূৰ তুলি কথা পাতিব নোৱাৰিছিল। দৃষ্টি অহৰহ মাটিত নিৰিষ্ট আছিল। যেন মাটিৰ তলত কুৰুকি কুৰুকি এই দৃষ্টিয়ে কিবা বুটলিবৰ চেষ্টা কৰিছিল।

ঘৰৰ সম্মুখত কিছুদিন আগেয়ে কটা চেগুন গছ এজোপাৰ গুৰিটোত বহি পীতাম্বৰে আলিৰ দুয়ো দাঁতিৰ খালত বৰশী বাই থকা ল'ৰা-ছোৱালীবোৰৰ ৰেহ-ৰূপ চাই আছিল। এইকেইদিন একেলেথাৰিয়ে বৰষুণ হোৱা বাবে গোটেই গাঁওখনেই বোকাময় হৈ পৰিছিল। কেঁচা আলিটোৰ দুয়ো কাষে জাৰ্মান বন, কচু, ভতৰা, পানেৰীলতা, কলমৌ, হেলেচী, নলকচু ইত্যাদি গছ ভৰি পৰিছিল। পাতবেংবোৰে আলিৰ এটা খালৰ পৰা আনটো খাললৈ জঁপিয়াই ফুৰিছিল।

নলকচু এজোপাৰ লগত জোট-পোট লগা বৰশী এডাল টানি থকা ল'ৰা এটালৈ আজি বৰ কৌতূহলেৰে পীতাম্বৰে চাই আছিল। হঠাৎ এটা গলগলীয়া কণ্ঠত পীতাম্বৰৰ ধ্যান ভংগ হ'ল। মূৰ তুলি চাই সি দেখিলে কৃষ্ণকান্ত পুৰোহিত আহি তাৰ ওচৰত উপস্থিত হৈছে। কৃষ্ণকান্তই ক'লে,

—কাৰ ঘৰৰ কাৰ মাণিক,
কোনে খেদাই পানীক।
হাত বাউ দি মাতি আন
চুমা খাওঁ খানিক।

“পীতাম্বৰ, তোমাৰ নিজৰ ল'ৰা-ছোৱালীতো নায়েই। পৰৰ ল'ৰা-ছোৱালীতেই দেখোন মচগুল হৈ আছা? মই এইফালে যাওঁতেও তোমাক এনেদৰে বহি থকা দেখিছিলোঁ—এতিয়া আহোঁতেও একেদৰে বহি থকা দেখিছোঁ! পিছে তোমাৰ মানুহজনীয়ে উঠা-বহা কৰি ফুৰিব পাৰিছেনে?”

“নাই, ক’ত উঠি ফুৰিব পাৰিব। ভৰি-হাত ফুলি ভিণ্ডাকাৰ হৈ আছে!”

“এইবাৰৰ সৈতে কুৰিবাৰ গুৱাহাটীলৈ অহা-যোৱা কৰা হ’ল।”

“ল’ৰা-ছোৱালীও আৰু হোৱাৰ আশা নাই—নহয়নে? তোমাৰ বংশ নৰ’ল।
বৰ দুখৰ কথা!”

পীতাম্বৰে ছমুনিয়াহ এটা কাঢ়িলে। কৃষ্ণকান্ত কিছু সময় তাৰ ওচৰত থিয় হৈ থাকিল। পুৰোহিতে আঁঠুৰ ওচৰত ধুতি এখন পিন্ধিছিল। পাঞ্জাবীটো ইমান পুৰণি আছিল যে তাৰ ৰং শুকাবলৈ দিয়া কোমোৰা গুটিৰ দৰে হৈ পৰিছিল। কান্ধত চাদৰো আছিল। কৃষ্ণকান্তৰ সম্মুখৰ দুটা দাঁতহে বাকী আছিল। ফলত গাল দুখন একেবাৰে খাল হৈ গৈছিল। কথা কওঁতে মুখখনে এটা বিচিত্ৰ ভংগী ধাৰণ কৰিছিল। চকু দুটাত অহৰহ এটা ধূত চাৱনিৰে তিৰবিৰাই আছিল। মূৰৰ চুলি পাতল হৈ গৈ মূৰৰ তালু স্পষ্ট কৰি পেলাইছিল। সোঁমাজতে সেওঁতা ফলা বাবে তেওঁৰ ধূত চকুযোৰ যেন আৰু স্পষ্ট হৈ উঠিছিল। এইবাৰ তেওঁ পীতাম্বৰৰ কাণৰ ওচৰলৈ হাউলি আহি ফুচফুচাই কোৱাৰ দৰে ক’লে, “পিছে পৰিবাৰৰ কিবা এটা হ’লে বিয়া-বাৰৰ চিন্তা কৰিছানেকি?”

পীতাম্বৰে কান্ধত লৈ থকা চাদৰেৰে মুখখন মচি কিবা এটা উত্তৰ দিব খুজিছিল ; এনেতে হঠাৎ তাৰ চকু দময়ন্তীৰ ওপৰত পৰিল। অলপতে বিধবা হোৱা দময়ন্তী শম্ভু পুৰোহিতৰ সহধৰ্মিণী আছিল। তাইৰ স্বভাৱ-চৰিত্ৰ ভাল নাছিল। বিধবা হোৱাৰ পাছত তাই গাঁৱৰ ডেকাবোৰৰ আকৰ্ষণ কেন্দ্ৰ হৈ পৰিছিল। তাইক দেখি কৃষ্ণকান্তই ক’লে, “ক’ৰপৰা আহিলি, দময়ন্তী?”

“ক’ৰপৰা আহিম আৰু? দেখা নাই হাতত এইবোৰ এৰীৰ পলু?”

“তেতিয়াহঁলে সেই মাৰোৱাৰী সদাগৰহঁতৰ লগত সনাপিঠা হৈ পৰিছ নহয়নে? সেয়ে কয়—কাৰ্যৰ বুজিবা ভাও, ছাগৰো পথালে পাৰ!”

দময়ন্তীয়ে কোনো উত্তৰ নিদিলে, কিন্তু মেখেলাৰ তলৰ পাৰীটোৰ তিতি যোৱা অংশটো এইখিনিতে তাই হাতেৰে চেপি ল’লে। কঁকালৰ পৰা বুকুলৈ তাইৰ ব্লাউজটো কোঁচ খাই উঠি গ’ল। কটা জালি কোমোৰাৰ বুকুৰ দৰে বৰণৰ, হাতৰ মুঠিত লুকাৰ খোজা দময়ন্তীৰ কঁকালখন পীতাম্বৰ আৰু কৃষ্ণকান্তৰ চকুত পৰিল। পীতাম্বৰে চায়ে থাকিল, কৃষ্ণকান্তই অৱশ্যে চকু আঁতৰাই আনিলে। তাৰ পাছত তাই মেখেলাৰে চপচপ শব্দ কৰি দুয়োৰে চকুৰ আগৰ পৰা আঁতৰ হৈ একপ্ৰকাৰ কোবাকুবিকৈয়ে গৈ তিনিআলিত উঠিল।

“শুনিছোঁ মাছ-মাংস চৰ খায়।”

পীতাম্বৰৰ কথাত হয়ভৰ দি কৃষ্ণকান্তই ক’লে, “এই সদীলা নগৰৰ বামুণমথাৰ তাই নাক-কাণ কাটিছে। একো নামানে। আগে ছোৱালী দুজনীক মাছ ৰান্ধি দি নাদৰ পাৰত গৈ গা ধুইছিল। আজিকালি একেলগে বহি খায়।”

পীতাম্বৰে ক'লে, “হয়, হয়, মই তাইক বংমলা পোহাৰীক এডুকুলা ধান দি দুটা খৰিয়াৰ চানা বখা দেখিছোঁ!”

“হায়! হায়!! বাঁৰী বিধবাই এডুকুলা ধানত দুটা খৰিয়াৰ চানা খায়!!

“চুপ থাকা, চুপ থাকা পুৰোহিত! বিধবা বামুণীয়ে মাছ খোৱা কথা সদৰি কৰিব নালাগে। আজিকালি অনেক ঠাইত হৈছে এনে কথা। দক্ষিণ পাৰ, উত্তৰ পাৰৰ অনেক ঠাইত হৈছে এনে কথা। একো বেয়া হোৱা নাই। সেইবোৰ নিয়ম উঠি যাব লাগে।”

পীতাম্বৰে তেওঁৰ ভৰি আৰু আঁঠুত আহি আমনি কৰি থকা মাখিবোৰ কান্ধৰ চাদৰখনেৰে জোকাৰি কিছু সময় দময়ন্তী যোৱালৈ চাই থাকিল। তাৰ পাছত ক'লে, “বাক, আজিকালি তোমাৰ যজমানসকলৰ ধ্যান-ধাৰণা কেনেকুৱা?”

“পীতাম্বৰ মহাজন, তুমি দেখোন চব জানিও আজি নতুনকৈ সোধাৰ দৰে কৰিছা। আমাৰ দুই ভাইৰ কন্দলৰ ফলস্বৰূপে আজি মোৰ এই লাওলোৱা অৱস্থা!”

“বাক, তুমি সংস্কৃত পঢ়িব নোৱাৰা বুলি তোমাৰ দাদিয়েৰাই ঢোল পিটি ফুৰিছিল নহয়! সেইবাবে তোমাৰ আজি এই অৱস্থা।”

কৃষ্ণকান্ত জাঙুৰ খাই উঠিল।

“আহ, কেইটা বামুণে নৰহৰি ভাগৱতীৰ দৰে শুদ্ধকৈ মন্ত্ৰ মাতিব পাৰেহে, পীতাম্বৰ মহাজন? ঢোলত আমি একেলগেই পঢ়িছিলোঁ। সি কুকুৰেহে বেতৰ কোব খাইছিল। মই খোৱা নাছিলোঁ। আজিকালি আমাৰ লাওলোৱাৰ মূলতে হৈছে আমাৰ যজমানসকল। দশ-কৰ্ম জনা বামুণৰ আজি শুকাই মৰিবলগীয়া অৱস্থা হ'ব নালাগিছিল। মাহেকৰ মূৰত লগুণ এডাল, এযোৰ ধূতি আৰু ৰূপ পাঁচ টকা এটা যজমানৰ ঘৰতে পোৱা গৈছিল। কিন্তু এতিয়া সেই একেই কথা হৈছে—লগুণো ৰাখিব খোজে, বিধি-বিধানো মানিব নোখোজে। সৌ সিদিনাৰ আমাৰ পুৰণা যজমান মহীকান্ত শৰ্মাৰ ল'ৰা দুটাই কামাখ্যাত গৈ লগুণ লৈ আহিল। মাইচানপুৰৰ যজমান সূৰ্য শৰ্মাই পিতাক-মাকৰ দুখন শ্রাদ্ধ এখন কৰিয়েই পাতি থ'লে। বিয়া-বাৰুত ন-পুৰুষৰ শ্রাদ্ধখনতো অনেকেই লাহে লাহে পতিত কৰাৰ আৰম্ভ কৰিছে। ভাত চুৰনি, কৰ্ণবেধন, পুহন বিয়া, নামকৰণ, গৃহপ্ৰবেশ, বাসন্তী পূজা, ঘৰত শগুন পৰাৰ হোম ইত্যাদি ইত্যাদি এই খণ্ডৰ পৰা উঠিয়েই যাবলৈ ধৰিছে। লগুণ খুলিলেই আগে পৰাচিত হ'ব লাগিছিল। আজি কেইটা বামুণৰ ল'ৰাই গায়ত্ৰী জপে?”

পীতাম্বৰে মুখেৰে হা-না একো নকৰাকৈ কৃষ্ণকান্তৰ কথা শুনি আছিল যদিও বাৰে বাৰে তাৰ দময়ন্তীৰ কঁকালখনৰ কথা মনত পৰিবলৈ ধৰিলে। মেখেলাখন আঁটোতে তাই পিন্ধি থকা পাতল ব্লাউজটো বহুখিনি ওপৰলৈ উঠি গৈছিল। তাইৰ পিঠিখন পাভ মাছৰ দৰে কোমল। আজি যেন জীৱনত প্ৰথমবাৰৰ বাবে সি তেনে এখন পিঠি দেখা পাইছে। এনে নহয় যে পীতাম্বৰে মাইকী মানুহৰ পিঠি ছুই পোৱা

নাছিল। প্ৰথম পত্নীৰ মৃত্যুৰ পাছত সি দ্বিতীয় বিবাহো কৰিছিল। সন্তানৰ আশাত সি প্ৰথম পত্নীৰ মৃত্যুৰ দুমাহ নৌহওঁতেই দ্বিতীয় বিবাহ কৰাইছিল। কিন্তু তায়ে আছিল চিৰৰুগীয়া। বাত-পিত্তৰ কবলত পৰি পীতাম্বৰ মহাজনৰ দ্বিতীয়া স্ত্ৰীয়ে একেবাৰে বিছনা সাবটি লৈছিল। গুৱাহাটীৰ হাস্পতাললৈ অহা-যোৱা কৰোঁতে কৰোঁতে পীতাম্বৰ মহাজনৰ ভৰিৰ জোতাৰ ছ'ল ক্ষয় গৈছিল। শেষলৈ মানুহগৰাকীৰ অস্থি-চৰ্মহে বাকী আছিল। বিছনাত শুই শুই মহাজনৰ বেহ-ৰূপ চাই চাই তাই দিন কটাইছিল। সন্তান আশা কৰি কৰি আৰু বংশ ছেদ হোৱাৰ ভয়ত মানুহটো মানসিক বিকাৰগ্ৰস্ত ৰোগীৰ দৰে হৈ পৰিছিল। মানুহে কয় বিছনাত পৰি থকা ঘৈণীয়েক মৰালৈ সি বৰ অধৈৰ্য হৈ বাট চাইছিল। পিছলৈ সি গুৱাহাটীৰ হাস্পতাললৈও অহা-যোৱা কৰিবলৈ এৰি দিছিল। বয়স যিমানেই বাঢ়ি আহিছিল সিমানেই সি বংশ-কুটুম্বৰ সৈতে পৰৱৰ্ত্তাই পোৱা মানুহৰ দৰে ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিছিল। এতিয়াও সোৱা তাৰ সন্মুখত বহি কৃষ্ণকান্তই নিজৰ অৱস্থাৰ কথা কৈ আছে। পীতাম্বৰে আধা শুনিছে, আধা শুনা নাই। বিছনাত পৰি থকা মানুহজনীয়ে চকুৰ ইংগিতেৰে 'বান্ধা' এটাক মূঢ়া এটা দি আহিবলৈ কৈছিল। বান্ধাটোৱে কেতিয়ানো কৃষ্ণকান্তক মূঢ়াটো দি থৈ গ'ল এই কথাও পীতাম্বৰে গম নাপালে।

এইবাৰ কৃষ্ণকান্ত বহাৰ পৰা উঠিল। ক'লে, "সত্ৰৰ মানুহে কোৱা-মেলা কৰিছেই, তোমাৰ হেনো কিবা মূৰৰ গগুগোল হৈছে। ল'ৰা-ছোৱালী নোহোৱাকৈ কিবা এই পৃথিৱীখনত মানুহ থকা নাইনে? আৰু দলৈকে ভাবাচোন পীতাম্বৰ! আমাৰ গুৰুসকলেই কৈ যোৱা নাইনে—পুত্ৰ-পৰিবাৰ সকলো অসাৰ! মায়া প্ৰপঞ্চ!!"

পীতাম্বৰে তললৈ মূৰ কৰিলে। কৃষ্ণকান্তই লক্ষ্য কৰিলে তাৰ মূৰৰ চুলিবোৰ অকালতেই পকি গৈছে। চকুৰ তলত মকৰা-জালৰ দৰে ৰেখা কিছুমান প্ৰকট হৈ পৰিছে। সাজ-পোছাকৰো কোনো লাগ-বান্ধ নাই। পিন্ধি থকা জোতাযোৰতো বোকাই গিলিপ খাই ধৰিছে।

মানুহটোৰ প্ৰতি কৃষ্ণকান্তৰ পুতৌ হ'ল। এৰা, আগেয়ে এই মজবুত স্বাস্থ্যৰ মানুহটোক বুঢ়া-মেথাই 'গোৰা পল্টন, গোৰা পল্টন' বুলিহে মাতিছিল। টকা-পইচা থাকিও তাৰ সুখ নহ'ল। মেটমৰা ভঁৰালৰ ধান খাওঁতা নোহোৱা হ'ল। হঠাৎ কৃষ্ণকান্তই এটা অভাৱনীয় কথা পীতাম্বৰক ক'লে। কথাটো কোৱাৰ সময়ত সি অৱশ্যে চাৰিওফালে চালে। পীতাম্বৰৰ শোৱনি-কোঠাৰ দুৱাৰখন কাণি-দুৱৰী হৈ থকা নাছিল। সেইখন একেবাৰে মেল খাই আছিল। সি মানুহজনীৰ বিছনাৰ লগত মিলি থকা কংকালসদৃশ দেহটো দেখা পাইছিল। চকু দুটাও দেখা পাইছিল। তাইৰ চকু দুটা ট ট কৈ জ্বলি আছিল। কৃষ্ণকান্তই পীতাম্বৰক কি ক'বলৈ বিচাৰিছে এই কথা জানিবলৈ তাই যেন উত্ৰাৱল হৈ আছে, দূৰৈৰপৰা অহা দৃষ্টিও যে এনে ধৰণে তীক্ষ্ণ, হৃদয়স্পৰ্শী হ'ব পাৰে এই কথা কৃষ্ণকান্তই আগে-পিছে গম পোৱা নাছিল। তথাপি

সি ক'লে—ফুচফুচাই কোৱাৰ দৰেই ক'লে, “মোক যদি অৰ্থ-কড়ি দি অলপ সহায় কৰিব পাৰা মই তোমাৰ আৰু এটা ব্যৱস্থা কৰিব পাৰোঁ।”

“আৰু ব্যৱস্থা?”

“এইবাৰ ব্যৱস্থা একেবাৰে পাক্কা!”

“মানে?”

“এইবাৰ গৰ্ভৱতী নোহোৱাৰ কোনো কাৰণ নাই। বাৰীৰ বাঁহৰ তলত তাই ‘নষ্ট বস্তু’ চাৰিবাৰ পুতি থৈ আহিছে!”

পীতাম্বৰ মহাজনে অৰ্তনাদ কৰি উঠিল, “বাপু, তুমি দময়ন্তীৰ কথা কৈছা!”

“হয়! হয়! মই দময়ন্তীৰ কথা কৈছোঁ! আজিকালি আমাৰ বামুণৰ ছোৱালীয়ে একেবাৰে ধলেশ্বৰী নদী পাৰ হৈ নমঃশুদ্ৰৰ সৈতে বিয়াত বহিছেগৈ। মুক্তেশ্বৰ সত্ৰৰ গোসাঁইৰ ল'ৰাই মুছলমানৰ ছোৱালী অনা নাইনে? গান্ধী মহাৰাজে হেনো এই পথ দেখুৱাই গৈছে। সেয়ে মই এটা কথা ভাবিছোঁ।”

পীতাম্বৰ মহাজন উত্ৰাবল হৈ উঠিল।

“কি কথা?”

“তুমি ইচ্ছা কৰিলে দময়ন্তীক নিজৰ কৰি ল'ব পাৰা!”

কথাখিনি কৈ উঠি কৃষ্ণকান্তই আকৌ দুৱাৰৰ পিনে চালে। মানুহজনীৰ চকু মেল খাই আছিল। চকুত যেন দুকুৰা জুইহে জ্বলি আছিল। তাই কৃষ্ণকান্তলৈ চাই আছিল।

পীতাম্বৰে খৰিৰ মূঢ়াটোৰপৰা উঠি ঘপহকৈ থিয় হ'ল। এয়া কৃষ্ণকান্তই যেন তাৰ হৃদয়ৰ কথাকেই ক'বলৈ আৰম্ভ কৰিছে।

পীতাম্বৰে একেবাৰে হাঁফোলা মাৰি গৈ কৃষ্ণকান্তৰ হাত এখন খামুচি ধৰিব খুজিছিল। কৃষ্ণকান্ত কিন্তু পিছুৱাই গ'ল। তেওঁ গা-পা ধুই আহিছে। অধিকাৰৰ ঘৰৰ মুৰুলীধৰক তেওঁ ধুৱাই যাব লাগিব; কাৰণ গোসাঁই ধুওৱা পূজাৰীয়ে মাটিৰ কেছত পৰি গুৱাহাটীলৈ অহা-যোৱা কৰি থাকিবলগীয়া হৈছে। আনহাতে পানীত উটি যাব খোজা পীতাম্বৰে সম্মুখত যেন এখন বিচিত্ৰ পালতৰা নাওহে দেখা পালে। সি কৃষ্ণকান্তৰ হাততেই ধৰিব নে ভৰিতে ধৰিব একো ঠিক কৰিব নোৱাৰিলে।

“মহাজন! তেতিয়াহ'লে তুমি এই কথা আগৰে পৰা চিন্তা কৰি আছিল্লা?”

হৃদয়ৰ খোলা হাঁহি এটা পীতাম্বৰৰ ওঁঠেৰে বাগৰি গ'ল। কৃষ্ণকান্তই আকৌ এবাৰ ডিঙি মেলি পাটীত পৰি থকা মানুহজনীলৈ চালে। এইবাৰ কৃষ্ণকান্তই তাইৰ চকু দুটা মূদ খাই থকা দেখিলে। কিবা যন্ত্ৰণা পাইছে চাগৈ! গলবস্ত্ৰ হৈ পীতাম্বৰে ক'লে, “বাপু, তুমি এইখিনি উপকাৰ কৰি দিয়া! মই তোমাক বধ দিছোঁ। তাই যে ৰাতি চাকি লৈ নষ্ট কৰা বস্তু পুতিব যায় এই কথা সত্ৰৰ সকলোৱে জানে! ময়ো জানো। কিন্তু তাই বামুণৰ তিৰী। মই তাইক মূৰত লৈ থাকিম!”

কৃষ্ণকান্তৰ সোলা মুখত এটা ধূত হাঁহি বিয়পি পৰিল। “মই অহা-যোৱা কৰিব লাগিব। তাইৰ আপী দুটাক মনাব লাগিব। ভোলাৰ দোকানৰ গজা কিনি নিব লাগিব।”

পীতাম্বৰ মহাজন ঘপহকৈ উঠি ভিতৰলৈ গ'ল। এইবাৰ বিছনাত পৰি থকা মানুহজনীৰ মুদ খোৱা চকু দুটা মেল খালে। তাই যেন আগেয়ে চকু দুটা এনেয়ে মুদি আছিল এনে ধাৰণা হ'ল। তাইৰ চকুত পৰিল মহাজনে মূঢ়া এটাৰ ওপৰত তুলি থোৱা হাতনি-পেৰাটো খুলিছে। কিছু সময়ৰ পাছত তাই দেখিলে মহাজন আকৌ কৃষ্ণকান্ত পুৰোহিতৰ ওচৰত উপস্থিত হৈছে।

“তুমি তেতিয়াহ'লৈ সোনকালে খবৰ আনি দিবা!”

কৃষ্ণকান্তই হাত পাতি টকা কুৰিটা ল'লে। যাবৰ সময়ত তেওঁ এটা ফঁকৰা গাই গ'ল—

আছোঁ বগলী আছোঁ চাই।

ক'ৰ পানী ক'ত যায়।।

ইতিমধ্যে এটা সপ্তাহ পাৰ হৈ গ'ল। বৰ আগ্ৰহেৰে পীতাম্বৰ মহাজনে কৃষ্ণকান্ত পুৰোহিতৰ বাবে অপেক্ষা কৰি থাকিল। এই কেইদিনত সি যে দময়ন্তীক ঘৰৰ আগেৰে পাৰ হৈ যোৱা নেদেখিলে এনে নহয়। চিম্টি কপাহৰ লগুণ কৰি দিবলৈ কেইবাবাৰো তাই অধিকাৰ গোসাঁইৰ ঘৰলৈ অহা-যোৱা কৰিলে। পীতাম্বৰ মহাজনে এতিয়াহে তালৈ ভালদৰে লক্ষ্য কৰি আবিষ্কাৰ কৰিলে যে তাইৰ দৰে সুন্দৰী নাৰী আগে-পিছে সি দেখা নাই। শুনা যায়, তাইৰ মাক ধনশ্ৰী নদীৰ পাৰৰ ৰৌতাৰ মানুহ। ধনশ্ৰী নদীৰ পাৰৰ বামুণৰ ছোৱালীমখাৰ দৰে শুৱনি তিৰোতা যেন এই ভাৰস্তুতে নাই, এনে ভাব হ'ল পীতাম্বৰ মহাজনৰ। এৰা, তাইৰ বাপেক পূৰ্ণানন্দ পুৰোহিতে এবাৰ এহাল হালোৱা গৰু হেৰুৱাইছিল। সেই সময়ত তেওঁৰ নিজাকৈ হাল এখনো আছিল। মাইচানপুৰ, গৰগৰা ইত্যাদিৰ পিনে তেওঁৰ যজমান আছিল অসংখ্য। গৰুহাল বিচাৰি বিচাৰি তেওঁ ধনশ্ৰী নদীৰ পাৰৰ একেবাৰে ৰৌতাত উপস্থিত হৈছিল। গৰুহাল বিচাৰি ইমান দূৰ তেওঁ কিয় যাব লগা হৈছিল সেই কথা আজিলৈকে কোনেও নাজানে। ৰৌতাৰ ডাগৰতীৰ ছোৱালীৰ লগত তেওঁৰ তেতিয়াই বিয়া ঠিক হৈছিল। আগে-পিছে এই খণ্ডৰ যজমানী বামুণ কেইঘৰে ইমান দূৰৈত গৈ বিয়া কৰোৱা নাছিল।

জেঠৰ মাহ আছিল। নৈ-বিল পানীৰে উপচি পৰিছিল। আলিৰ দুয়ো-পিনৰ মাদুৰি, জাৰ্মান বন, ভতৰাৰ গছত আঁঠু লতা, পানেৰীলতা ইত্যাদিৰে এনে ধৰণে ছাটি ধৰিছিল যে এই কেঁচা আলিটোৰে অহা-যোৱা কৰোঁতে মানুহৰ নাকে-মুখে এই বনৰীয়া লতাবোৰে স্পৰ্শ কৰাৰ উপক্ৰম হৈছিল। মহাজনৰ ঘৰৰ সম্মুখৰ ৰঙা আলিটো বোকাৰে পোত গৈছিল। কিন্তু এনে অৱস্থাতো পীতাম্বৰ মহাজনে আকৌ আজি দময়ন্তীক দেখা পালে। তাই আঁঠুলৈকে মেখেলা কোঁচাই আলিৰ কাষৰ কলমৌ শাক

বুটলি আছে। তাইৰ ছবছৰীয়া ছোৱালীজনীয়ে একেবাৰে নাঙঠ হৈ মাকৰ গাত লাগি ফুৰিছে।

নতুনকৈ গজা আমৰ পুলিৰ দৰে সজীৱ হাত-ভৰি। পিঠিত খহি পৰা চুলিবোৰৰ বৰণ কিছু ৰঙচুৱা, মামৰে ধৰা লোহাৰ কামানৰ বৰণ লোৱা তাইৰ চুলি।

মামৰে ধৰা কামান?

হয়! হয়! এবাৰ নাদ খান্দোতে তেনে ধৰণৰ এটা লোহাৰ কামান আৱিষ্কাৰ হোৱাৰ কথা পীতাম্বৰ মহাজনৰ মনত আছিল। সেইটো মান-সেনাইতে পেলাই থৈ যোৱা কামান বুলি সকলোৱে কোৱা-মেলা কৰিছিল। এসময়ত চহৰৰ পৰা অহা ছাত্ৰ কিছুমানে সেইটো উঠাই লৈ গৈছিল।

ঘাঁহি-মটি থওঁতে ৰ'দত জিলিকা লোহাৰ কামানটোৱে যেনে বৰণ লৈছিল আজি এই মুহূৰ্তত পীতাম্বৰ মহাজনৰ দময়ন্তীৰ পিঠিত পৰি থকা চুলিখিনিৰেও একে বৰণ লোৱা যেন ভাব হ'ল—এৰা, সেই ৰঙা আৰু ক'লাৰ চিকমিকনি? লোহা আৰু মামৰৰ চিকমিকনি!

তেওঁ সাহ কৰি দময়ন্তীৰ ওচৰলৈ গৈ ক'লে, “এনেকে বোকা-পানী লেটি থাকিলে অসুখ হয়!”

দময়ন্তীয়ে উভতি চালে। বিস্ময়ৰ ৰেখা কিছুমান বিয়পি পৰিল তাইৰ চকুৰে-মুখে।

আন দিনাৰ দৰে আজিও তাই কোনো উত্তৰ নিদিলে।

আকৌ ক'লে মহাজনে, “মই মোৰ বান্ধাটোৰ হতুৱাই কলমৌ কিয়, ঢেঁকীয়া, খুতৰা.....”

বাক্যটো মহাজনে শেষ কৰিব নোৱাৰিলে। তাই আকৌ উভতি চালে। মহাজন যেন দুকুৰা জুইৰ লগতহে মুখামুখি হ'ল। তেওঁ সেইখিনিত আৰু ৰৈ নাথাকিল। কোঁ-কোঁৱাই আহি চেগুন গছৰ গুৰিটোত বহিল। সোৱা বিছনাৰ পৰাই ঘৈণীয়েকে চাই আছে। যেন খোৰোঙত সোমাই থকা পাখি ভগা ফেঁচাই বাহিৰত উৰি ফুৰা চৰাই কিছুমানহে চাই আছে। ৰাতিপুৱা তাই উঠিছিল। এতিয়া কিন্তু আকৌ তাই বিছনা লৈছে। মূৰটো আচন্দ্রাই কৰিছে হেনো। বহু দিনৰ মূৰত তাই উঠিব খুজিছিল। তাইৰ শুকাই কৰ্কশ হৈ যোৱা আঁঠু আৰু হাতৰ গ্ৰন্থিবোৰৰ পৰা কটকট কটকট শব্দ এটা বাহিৰ হৈ আহিছিল। তাৰ পাছতেই মূৰটো আচন্দ্রাই কৰিবলৈ ধৰিলে। আকৌ তাই বিছনাত পৰি বাহিৰলৈ চাবলৈ ধৰিলে। পীতাম্বৰ মহাজনে এটা বৰ কৰ্কশ আৰু অস্বস্তিৰ দৃষ্টিৰে ঘৈণীয়েকলৈ চালে। মুখেৰে সি কোনো কথা উচ্চাৰণ নকৰিলে। এইখিনি সময়ত তাই এবিধ পনীয়া দৰৱ খোৱাৰ সময় হৈছে। মহাজনৰ দৰৱৰ কথা মনত পৰিল। সি কিন্তু উঠি নগ'ল। কিছু সময় মহাজনে তলমূৰ কৰি নিজৰ জোতাযোৰকে চাই ৰ'ল। এই সত্ৰৰ ভিতৰত মাত্ৰ চাৰিটা মানুহেহে জোতা

পিন্ধি ফুৰে। সত্ৰৰ অধিকাৰৰ ল'ৰা দুটা, সত্ৰৰ মহৰী বাবু, আৰু সি পীতাম্বৰ মহাজন। পাঞ্জাবীৰ পকেটৰ পৰা ৰুমাল উলিয়াই মহাজনে জোতাযোৰৰ পৰা বোকাবোৰ গুচাবলৈ চেষ্টা কৰি আকৌ আলিলৈ চালে। নাই। কৃষ্ণকান্ত পুৰোহিত অহা নাই। হঠাৎ কেৰ কেৰ, ঘেৰ ঘেৰ শব্দ কৰি গৰুগাড়ী এখন তাৰ পদূলিৰে সোমাই আহিল। বঙৰাৰ আধিয়াৰহঁতে বোকাধান দিবলৈ আহিছে। আন দিনা হোৱা হ'লে পীতাম্বৰে উৎসাহেৰে উঠি গৈ ধানৰ টোমবোৰ হিচাপ কৰি চালেহেঁতেন। আজি তেওঁক নিষ্ক্ৰিয় যেন দেখি বান্ধাইতেই আগবাঢ়ি গৈ ধৰা-মেলা কৰি ধানৰ টোমবোৰ নমাই ভঁৰালত থ'লে। এটা সময়ত আধিয়াৰহঁতে চাহ-তামোল খাই ভৰি-হাত ধুই তেওঁৰ পৰা বিদায়ো ল'লে। বিদায় লোৱাৰ সময়ত আধিয়াৰহঁতে আন দিনাৰ দৰে আজিও আক্ষেপ কৰি গ'ল, “সতি-সন্ততি নাই। এই তিনি-চাৰিটা ভঁৰালৰ ধান কোনে খাব মহাজন? দান-দক্ষিণা কৰা! বুঢ়া হৈ আহিছা—কথাতে কয়—

আঁহ লুকাবা বাঁহ লুকাবা,
গাল সোপোৰা ক'ত লুকাবা?”

পীতাম্বৰ মহাজনে কোনো উত্তৰ নিদি বহি থাকিল।

বিছনাত শুই থকা মানুহজনীৰ চকু আকৌ মেল খাইছিল। কিছু আগেয়ে তাই হয়তো পানী খাবলৈ বিচাৰিছিল। পিতলৰ গিলাছ এটাত এগিলাছ পানী তাইৰ বিছনাৰ ওচৰত কোনোবাই থৈ গৈছে। তাইৰ দৰৱ খোৱাৰ সময়ো পাৰ হৈ গৈছিল।

পীতাম্বৰ মহাজনৰ এইবাৰ তাইৰ দৰৱৰ কথা মনত পৰিল। সি উঠিল। জোতাযোৰ খুলি কাঁথিৰ এচুকত থ'লে। তাৰ পাছত ঘৈণীয়েকৰ চালপীৰাৰ পিনে যাব খোজোঁতেই পদূলিৰ মুখত কৃষ্ণকান্ত পুৰোহিতৰ মাত শুনা পালে। খুলি থোৱা জোতাযোৰ আকৌ ততাতৈয়াকৈ পিন্ধি সি পদূলিৰ মুখলৈ কোবাকুবিকৈ আগবাঢ়ি গ'ল।

মহাজনৰ ঘৈণীয়েকৰ জাপ গৈ থকা চকু দুটা মেল খালে। একেবাৰেই দুৰ্বল দৃষ্টি। এই দৃষ্টিত আগেয়ে থকা জুইকুৰা নুমাই ছাই হৈ গৈছে।

“মহাজন!”

“কোৱা বাপু, কোৱা।”

“পূৰ্ণিমাৰ দিনা ৰাতি তাইৰ টেংখালত তুমি উপস্থিত হ'বা! কিন্তু শুনা মহাজন”, কৃষ্ণকান্তই চাৰিওফালে চালে। তাৰ পাছত মহাজনৰ কাণৰ ওচৰলৈ আহি ফুচফুচাই ক'লে, “মই খবৰ লৈ আহিছোঁ। তাইৰ পেট খালী আছে। আপীটোৱে ভোলাৰ দোকানৰ গজা খাই ক'লে, এইবাৰ চাকি লৈ হেনো ভলুকা বাঁহৰ তলত বেয়া বস্তু পুতি থৈ অহা এমাহো হোৱা নাই। ছবছৰীয়া আপী একো বুজি নাপায়। তাই গোক্ৰ তেলৰ চাকি লৈ মাকক পহৰা দি আছিল। এইবাৰ মাকে হেনো চতৰাণ্ডৰিৰ

বামুণৰ ল'ৰাটোৱে দিয়া চিপৰাঙেৰে মাটি খান্দিছিল। এই চতৰাশুৰিৰ বামুণৰ ল'ৰাই ছাইকেল মাৰি চাৰিআলিৰ কলেজলৈ পঢ়িবলৈ আহিছিল। অৱস্থাপন্ন ঘৰৰ ল'ৰা আছিল। চৰিত্ৰহীন। কলেজলৈ আহোঁ বুলি কিতাপ-পত্ৰ দময়ন্তীৰ ঘৰৰ চাউলৰ ডুলিত লুকুৱাই থয়। কলেজৰ মাচুলৰ টকা দময়ন্তীৰ চুচি-মালতীত খৰচ কৰে। এইবাৰ পুতি থৈ অহা সন্তানটো সেই ছাত্ৰটোৰেই হেনো!” পীতাম্বৰ মহাজনে মুখেৰে ইস্ আস্ শব্দ কৰিবলৈ ধৰিলে।

কৃষ্ণকান্তই আকৌ ক'লে, “শুনা মহাজন, মই তোমাৰ কথা তাইক ক'লোঁ। তাই জাঙুৰ খাই উঠিল। ক'লে, ‘বেটা শূদিৰীয়া মহাজনৰ ইমান সাহ! সি বেটাই নাজানেনে মই যজমানী বামুণৰ আপী বুলি!’ মই ক'লোঁ, যজমানী বামুণৰ আপী বুলি সকলোৱে জানে। কিন্তু পাপ-পথত নমা হৈছে যেতিয়া বামুণ-শূদিৰ কিহৰ? বাকী বামুণৰ আপাহঁতেতো তোক বিয়া কৰাবলৈ আগবাঢ়ি অহা নাই। কুঁহিয়াৰৰ সিটাৰ দৰে সিবোৰে চোবাই চোবাই এৰি থৈ যাব। মহাজনে একেবাৰে পঞ্চায়তৰ আশীৰ্বাদ লৈ হোম পুৰি বিয়া কৰাব। ঘৈণীয়েকৰ আজি যাওঁ, কালি যাওঁ অৱস্থাৰ দৰে হৈ আছে। সুখত ৰাখিব। একেবাৰে মূৰৰ ওপৰত তুলি ৰাখিব। শুনা পীতাম্বৰ মহাজন, তাই ভিতৰলৈ গৈ ফেকুৰি ফেকুৰি কান্দিবলৈ ধৰিলে। কিয় তাই তেনেকৈ কান্দিছে মই একো বুজি নাপালোঁ।”

“তাৰ পাছত চাদৰেৰে চকু মচি তাই ক'লে, ‘আজিকালি গাটোও ভাল লাগি নাথাকে। কাৰোবাৰ গাত ভেজা দি থাকিব পাৰিলে ভালৈই হ'ব।’

“মই ক'লোঁ, গা কেনেকৈ ভালৈ থাকিব। শুনিছোঁ চাৰি-পাঁচবাৰ ‘বেয়া বস্তু’ বাৰীৰ পাছত পোতা হৈ গৈছে! পঞ্চায়তে মেল বহুৱাব লাগিলে হাহাকাৰ লাগি যাব, বেমাৰত মুখত পানী দিবলৈ অহা মানুহেও কুৰি টকা দগু ভৰিব লাগিব।”

“তাইৰ চকুৰ পানী মাটিত পৰিল। ক'লে, ‘একো উপায় নাছিল। পেটৰ ভোকত ছাটি-ফুটি কৰি মৰিছিলোঁ। আগে অধিকাৰিণী গোসাঁনীয়ে চিৰা ভাজিবলৈ মাতিছিল। আজিকালি মই চিৰা ভাজিলে হেনো চুৱা যায়। আগে লগুণ কাটিবলৈ দিছিল, আজিকালি এই খণ্ডৰ বামুণে লগুণ কাটিবলৈ নিদিয়া হৈছে। আধি খাই থকা মানুহমখাও অসুৰৰ দৰে হৈছে। মোৰ মূৰৰ ওপৰত ছাল নোহোৱাৰ কথা সিহঁতে জানে। বামুণৰ বিধৱা বুলিতো আৰু দয়া-মমতা নাই। সাতপখলিৰ মানুহে ধান দিবলৈ এৰিছেই। মই অসুৰহঁতৰ লগত ক'ত যুঁজোঁ? সাতপখলিৰ দুই পুৰা মাটিৰ পাঁচ মোন ধান আজি পৰ্যন্ত কোনেও দিবলৈ অহা নাই। সেই মাটিৰ খাজনা আজি তিনি বছৰেও দিব পৰা নাই,—এই নীলাম হয়, এই নীলাম হয়! এই অৱস্থাত মই আপী দুটা লৈ কৰোঁ কি?”

পীতাম্বৰ মহাজন ইতিমধ্যে অধৈৰ্য হৈ উঠিছিল। তেওঁ আটাই পাৰি উঠিল, “পিছে মোৰ কথা!”

“এয়া তোমাৰ কথালৈ আহিছোঁ” শুনা। ক’লে, শূদিৰ মানুহ, অৰ্থাৎ এই চতুৰ্ঘ বৰ্ণৰ মানুহৰ লগত... শুনা, তাই এই পূৰ্ণিমাৰ দিনা তোমাক টেংখালতেই লগ ধৰিবলৈ ক’লে!”

পীতাম্বৰ মহাজন আনন্দত আত্মহাৰা হৈ উঠিল। এই সুযোগতে কৃষ্ণকান্ত পুৰোহিতে ক’লে, “এইবাৰ পাঁচ কুৰিমান লাগিব। দময়ন্তীক বোলে ম’হে খায়। আঁঠুৱা লাগে। আৰু আপী দুটাক ভোলাৰ দোকানৰ গজা!”

খপজপকৈ ভিতৰলৈ উঠি গ’ল পীতাম্বৰ মহাজন। বিছনাত শুই থকা মানুহজনীয়ে চকু মেলি চালে। তাইৰ ঔষধ খোৱাৰ সময় পাৰ হৈ গৈছিল। গিৰীয়েকক হাতনি-পেৰাৰ ওচৰলৈ যোৱা দেখি তাই ভিতৰলৈ চালে। পীতাম্বৰ মহাজনে আটাই পাৰি উঠিল, “কি তেনেকৈ ট-টকৈ চাই থাক এ! কেতিয়াবা চকু দুটা ঘূঁকটি উলিয়াই আনিম!”

কৃষ্ণকান্ত পুৰোহিতে চৰ কথা শুনিলে, চৰ কথা জানিলে। টকা পাঁচ কুৰি লৈ উভতি আহোঁতে মহাজনৰ কাণৰ কাষলৈ গৈ সি ফুচফুচাই ক’লে, “বেছি প্ৰয়োজন হ’লে এটা কাম কৰিবা—ঘৈণীয়েৰাক কানিৰ বড়ী এটা খুৱাই দিবা! বিছনাত শুই শুই তাই চৰ হিচাপ কৰি আছে কিজানি!” এইদৰে কৈ কৃষ্ণকান্তই ঢেক ঢেককৈ হাঁহিবলৈ ধৰিলে। বিছনাত শুই থকা মানুহজনীয়ে এইবাৰ চকু দুটা মুদি দিলে।

কৃষ্ণকান্তই এইবাৰ আকৌ আগুৱাই আহি ফুচফুচাই ক’লে, “টকা-পইচাৰ প্ৰতি দময়ন্তীৰ বৰ হুতাহ! একেবাৰে বাঘিনীৰ দৰে। শুনা মহাজন, টেংখালতে তুমি তাইৰ হাতত ধৰিব পাৰিবা।”

মহাজনে আকৌ খকমককৈ উভতি চালে। নাই নাই, বিছনাত পৰি থকা মানুহজনীয়ে শুনা নাই। তাই চকু মুদি পৰি আছে। তাইৰ সেই শুকান কপালখনত ঘামৰ কণিকা দুটামান দূৰৈৰ পৰাই চিকমিকাই আছে।

আহাৰ মাহৰ পূৰ্ণিমা। পীতাম্বৰ মহাজনে এড়ীৰ পাঞ্জাবী আৰু শান্তিপুৰী ধুতি পিন্ধিলে। আশী সূতাৰ চাদৰ এখন কান্ধত পেলাই ল’লে। বহুদিনৰ মূৰত সি কাঠৰ ফ্ৰেমৰ আইনাখন বাহিৰলৈ আনি নিজৰ মুখখন পৰীক্ষা কৰি চালে। ৰাতিপুৱাই সি ডাঢ়ি খুৱাইছিল। এতিয়া বাহিৰৰ ৰ’দৰ পোহৰত সি তাৰ মুখত অজস্ৰ ৰেখা দেখা পালে। মুখৰ এইবোৰ ক্ষুদ্ৰ ক্ষুদ্ৰ ৰেখা বাহিৰলৈ আইনাখন আনি এনেদৰে চোৱাৰ বাবেহে যেন দেখা পালে—এনে এটা ভাব হ’ল মহাজনৰ। তথাপি তেওঁ যেন নিজৰ মুখখন দেখি সন্তুষ্ট হ’ল। ৰেখাবোৰ যেন এখন জাল হ’ল। আৰু নিজৰ মুখখন সেই জালত এটা মাছ। জালত পৰি থকা মাছ।

এটা সময়ত সি দময়ন্তীৰ ঘৰৰ পিনে আগবাঢ়িল। চেপ্তনৰ হাবি এখন পাৰ হৈ শিঙা নদীৰ দলঙৰ ওচৰত তাইৰ ঘৰ। এইফালে সত্ৰৰ চাৰিঘৰমান মানুহহে আছে। এনেদৰে অকলশৰীয়া ঠাইত থকা বাবেহে যেন দময়ন্তীয়ে এনে ধৰণৰ এটা জীৱন যাপন কৰিব পাৰিছে—এনে ভাব হ'ল পীতাম্বৰ মহাজনৰ।

আকাশত কাঠফুলাৰ বৰণ লোৱা কিছুমান ডাৱৰ বিচিত্ৰ ভংগীৰে আকাশৰ পূব দিশত পৰিছিল। সেইবোৰক একোটা কামানৰ দৰে দেখা গৈছিল। আৰু সেই চন্দ্ৰমাক? কোনোবাই যেন ছাল বখলিয়াই থোৱা এজনী হৰিণা পহু। তাইৰ ফুটুকা-ফুটুকি ছালখন কামানকেইটাত যেন কোনোবাই মেৰিয়াই থৈছে! ছাল বখলিয়াই থোৱা হৰিণা পহু? লপথপ লপথপ তাইৰ মাংস.....চকচকীয়া। জলমলীয়া। আহ! পীতাম্বৰ মহাজনৰ চকুত এই ছাল বখলিয়াই থোৱা হৰিণাজনী দময়ন্তীলৈ ৰূপান্তৰিত হ'ল। একেবাৰে নগ্ন হৈ থকা দময়ন্তী। সোৱা গাভিনী ছাগলীৰ পেটৰ দৰে তাইৰ স্তনদ্বয়। সুস্বাদু বিজুলী বাঁহৰ গাঁজৰ দৰে তাইৰ শৰীৰৰ ৰং আৰু তাইৰ ওঁঠ? কাটি থোৱা সফৰি-আমৰ দৰে দগমগীয়া তাইৰ ওঁঠ। নাই নাই, বেছি সময় পীতাম্বৰ মহাজনে আকাশলৈ চাই থাকিব নোৱাৰিলে। আজি গোটেইখন নিমাও-মাও হৈ আছে। আজি সত্ৰৰ বকুলৰ তলত বছৰেকীয়া যাত্ৰাৰ দিন। তাই জানি-শুনিয়েই আজি তাক নিমন্ত্ৰণ কৰিছে।

...এজাক শিয়ালে ওচৰৰ কাঁইটীয়া জোপোহা এটাৰ ওচৰত হোৱা দি উঠিল। ঘন ঘনকৈ খোজ পেলাই পীতাম্বৰ মহাজন দময়ন্তীৰ টেংখালৰ পিনে আগবাঢ়িল।

এটা সময়ত জোতা খুলি মহাজন কাঁথিত বহিল। ক'ৰবাত কঁঠাল চম্পা ফুল ফুলিছিল। গোন্ধে গোটেইখন মলমলাই আছে। চাউলৰ ডুলি আৰু পকা কঁঠালৰ দ'মৰ মাজত থকা চালপীৰা এখনত দময়ন্তীৰ সৰু ছোৱালীজনী শুই আছিল। সাত-আঠ বছৰীয়া ডাঙৰ ছোৱালীজনীয়ে চিলঠ এখনত টোপনিয়াই টোপনিয়াই স্বৰবৰ্ণসমূহ লিখি আছিল। ফটা মলিয়ন চিম্‌নিৰ লণ্ঠন এটা তাইৰ আগত জ্বলি আছিল। টেংখালৰ বেৰাত আউজি দময়ন্তীয়ে পীতাম্বৰ মহাজনৰ বেহৰুপ চাই আছিল। এইবাৰ হাতৰ ইংগিতেৰে দময়ন্তীয়ে মহাজনক টেংখালৰ ওচৰলৈ মাতিলে। তাত বহিবলৈ মূঢ়া এটা পাৰি থোৱা আছিল। চকুৰ ইংগিতেৰে তাই তাক মূঢ়াতে বহিবলৈ দিলে। তেল-চিকটিৰে ভৰা গছা এডালত এটা সৰু মিঠাতেলৰ চাকি জ্বলি আছিল। চাকিৰ শেঁতা পোহৰত তাইৰ দেহৰ পিনে মূৰ তুলি চাবলৈ পীতাম্বৰ মহাজনৰ ভয় লাগিল। ক'ৰবাত যেন কিবা শেষ হৈ যাব!

এইখন যেন এখন মায়াৰ ৰাজ্য!

তাৰ সম্মুখত থকা এই বামুণৰ বিধৱাজনী যেন মানুহ নহয়—ঠিক এনে ভাব হ'ল মহাজনৰ।

“টকা-পইচা কিবা আনিছিল নে?” মহাজনে চক খাই উঠিল। প্ৰথম প্ৰশ্নটো ঠিক এই প্ৰশ্ন হ’ব বুলি সি আশা কৰা নাছিল।

“মোৰ যি আছে সকলো তোমাৰ!” এইবুলি কৈ পীতাম্বৰ মহাজনে এটা শণসূতাৰ মোনা দময়ন্তীৰ পিনে আগবঢ়াই দিলে। তাই সৰু মোনাটো টেংখালৰ খুঁটাত ওলোমাই ধোৱা খালে এটাত ভৰাই থলে। তাৰ পাছত চাকিটো লৈ তাৰ আগেৰেই গৈ কাঁথিত উঠিল। লণ্ঠনৰ পোহৰত টোপনিয়াই টোপনিয়াই স্বৰবৰ্ণ লিখি থকা ছোৱালীজনী ভনীয়েকৰ ওচৰলৈ গৈ টোপনি গ’ল। চাউলৰ ডুলি ধোৱা কোঠা এটাত এখন তেনেই চাপৰ চালপীৰা পৰা আছিল। দময়ন্তীৰ স্বামীয়ে সেইখন অধিকাৰ গোসাঁইৰ মৃত ভায়েকৰ শ্রদ্ধাত লাভ কৰিছিল।

পীতাম্বৰ মহাজনে দময়ন্তীৰ পিছে পিছে গৈ সেই চালপীৰাত বহিল। এটা সময়ত তাই তেওঁৰ ওচৰলৈ আহিল।

দুটা মাহ পাৰ হৈ গ’ল। এদিন মহাজন উঠি যোৱাৰ পাছত নদীৰ পাৰলৈ গৈ গা ধুই থকা অৱস্থাত কৃষ্ণকান্ত পুৰোহিতে দময়ন্তীক ঠাট্টা কৰি ক’লে, “আগেয়েও দুখনে-বঙাৰ বামুণৰ ল’ৰাবোৰে দেখোন অহা-যোৱা কৰিছিল। সিহঁতে উঠি যোৱাৰ পাছত তইতো এনেদৰে আহি গা ধোৱা নাছিলি, দময়ন্তী?”

দময়ন্তীয়ে কোনো উত্তৰ নিদিলে।

“মহাজন চতুৰ্থ বৰ্ণৰ মানুহ দেখি তই.....!”

দময়ন্তীয়ে কোনো উত্তৰ নিদিলে। কিন্তু হঠাৎ তাই তিতা কাপোৰেৰে কোঁ-কোঁৱাই গৈ চুৱনিৰ ওচৰত হকহকাই বমি কৰিবলৈ ধৰিলে। কিংকৰ্তব্যবিমূঢ় হৈ কিছু সময় কৃষ্ণকান্ত পুৰোহিত একে ঠাইতে থিয় হৈ থাকিল। তাৰ পাছত তেওঁ তাইৰ ওচৰলৈ এখোজ আগুৱাই গৈ ক’লে, “এইটো তেতিয়াহ’লে পীতাম্বৰ মহাজনৰে সন্তান হ’ব?”

তাই কোনো উত্তৰ নিদিলে।

“বৰ ভাল হৈছে! বৰ ভাল হৈছে—বেচেৰা পীতাম্বৰ! পিতৃ হ’বলৈ কেনেকৈ সি হামৰাও কাঢ়ি মৰিছিল।”

এইবাৰো তাই কোনো উত্তৰ নিদিলে।

“মই তেতিয়াহ’লে পীতাম্বৰক খবৰ দিম। শুন, গান্ধী মহাৰাজে কৈ গৈছিল এই জাত-পাতৰ বিচাৰমখাই আমাৰ মানুহমখাক ‘উঠা ৰোকা ভকত’ কৰি তুলিছে। মহাজনে হোম পুৰি বিয়া কৰাব। ৰাইজৰ আশীৰ্বাদ লৈ বিয়া কৰাব। শুন দময়ন্তী, ৰাইজ অতিষ্ঠ হৈছিল। তোৰ কাণ্ড-কাৰখানা দেখি পঞ্চায়ত বহে পঞ্চায়ত বহে এনে অৱস্থা হৈ আছিল। শুন, মই আজি খোলাখুলিকৈ কৈছোঁ তোক। তই বোধহয় নাজান তই বিজুলীবাঁহৰ তলত পুতি থৈ অহা তিনিমহীয়া সন্তান এটাৰ মাংসপিণ্ড এট শিয়ালে টানি আনি গোসাঁই ধুওৱা পুৰোহিতৰ চোতালত পেলাইছিল। তই জানে পুৰোহিতে কেইধেনু পৰাচিত হ’ব লগা হৈছিল?”

দময়ন্তীয়ে আকৌ এবাৰ হকহকাই বমি কৰিবলৈ ধৰিলে।

“এইবাৰ তই একো গপ্তগোল নকৰিবি! সকলো জানিও পীতাম্বৰ মহাজনে তোক গ্ৰহণ কৰিবলৈ আগবাঢ়ি আহিছে। এইবাৰ উদ্ধাৰ নহ'লে তই একেবাৰে নৰকত পতিত হ'বি, মই মোৰ এই যজ্ঞসূত্ৰত স্পৰ্শ কৰি কৈছোঁ, একেবাৰে পতিত হ'বি!”

কৃষ্ণকান্ত পুৰোহিতেই পীতাম্বৰ মহাজনক তাৰ জীৱনৰ আটাইতকৈ সুন্দৰ খবৰটো দি ক'লে, “তাই যদি এই সন্তান নষ্ট নকৰে—জানিবা মহাজন, তাই বিয়াত বহিব!”

আন দিনাৰ দৰে মহাজনে কাটি পেলোৱা শিলিখা গছজোপাৰ মূঢ়াৰ দৰে হৈ পৰা গুৰিটোত বহি আছিল। ভৰিত বোকাৰে লেটি-পেটি হৈ থকা জোতাযোৰ সি খুলি থোৱা নাছিল।

কৃষ্ণকান্ত পুৰোহিতৰ কথা শুনি সি উত্তেজিত হৈ থকথককৈ কঁপিবলৈ ধৰিলে। সি পিতৃ হ'ব? সি পিতৃ হ'ব? এই কথা সঁচা? এই কথা সঁচা? এই কথা পুৰোহিত বামুণে নিজে কৈছে!!

বহাৰ পৰা উঠিল সি। কিছু সময় চোতালখনত পায়চাৰি কৰিবলৈ ধৰিলে।

কৃষ্ণকান্তই ক'লে, “একেবাৰে হোঁকোৰা বান্দৰৰ দৰে অহা-যোৱা কৰিছা দেখোন! মনৰ আনন্দই একেবাৰে হাঁফোলা মাৰি ধৰিছে নহয়নে—আটেকুৰি বছৰত পিতৃ হ'ব পৰা সৌভাগ্য বৰ সৌভাগ্য!”

হঠাৎ পীতাম্বৰ মহাজনে কৃষ্ণকান্তৰ ওচৰত আঁঠু কাঢ়ি বহিল। একেবাৰে বিনয় কৰাৰ দৰে গলবস্ত্ৰ হৈ সি ক'লে, “বাপু, মোৰ আশাত কুঠাৰাঘাত যেন নহয়! মোৰ পিতা-আতা কেনে সিংহ-পুৰুষ আছিল জানা নহয়। বংশৰ প্ৰদীপ নোহোৱা হতভগাৰ মনস্তাপ কেনে সি ভুক্তভোগীয়েহে জানে! অকল সেয়ে নহয়, তাই কুহকিনী বামুণৰ আপীয়ে মোৰ জীৱনটো হাতৰ মুঠিত লৈ আছে।.....কি কৰোঁ মই? কি কৰোঁ মই?”

হাত এখন দাঙি কৃষ্ণকান্তই আশ্বাস দিয়াৰ দৰে ক'লে, “মই মৰাশ পহৰা দিয়া শগুনৰ দৰে পহৰা দি থাকিম! তুমি ভয় নকৰিবা! যিজনী বুঢ়ীয়ে গছৰ শিপাসোপাৰে সেইবোৰ অপকৰ্ম কৰে তাকো সাৱধান কৰি থ'ম। কিন্তু তাৰ বাবেও টকা-সিকিৰ প্ৰয়োজন হ'ব।”

আজি মহাজনৰ হাতনি-পেৰা খোলাৰ প্ৰয়োজন নহ'ল। বাৰীৰ সাতডাল কঁঠাল গছৰ কঁঠালমথা আজি সি একেলগে ওৰপূতৰ পিনৰ বেপাৰী এটাক বেচি দিছিল। পাঞ্জাবীৰ পকেটতে নোটৰ বাণ্ডিলটো ভৰাই থৈছিল। গোটেই বাণ্ডিলটোকে আনি মহাজনে কৃষ্ণকান্ত পুৰোহিতৰ হাতত তুলি দিলে। কৃষ্ণকান্তই গদ গদ হৈ মহাজনক মূৰত ধৰি আশীৰ্বাদ দিলে।

এইবাৰ উভতি কোঠাত সোমাব খোজোঁতে পীতাম্বৰ মহাজন বিছনাত পৰি থকা ঘৈণীয়েকৰ চকুযোৰৰ সৈতে মুখামুখি হ'ল। এটা মৰ্মভেদী চাৰনিয়ে কিছু সময় তাক চকু খুৱালে সঁচা কথা, কিন্তু পিছ মুহূৰ্ততে সি বৰ্বৰ ৰূপ ধাৰণ কৰি আটাই পাৰি উঠিল, “এ হেৰেপা মুঈ, কাঠবাঁজী—কিয় চাই থাক তেনেকৈ?”

এইবুলি কৈ তেওঁ বান্ধাকেইটাক চিঞৰি চিঞৰি মাতিবলৈ ধৰিলে, “ধৰ ধৰ, এইৰ বিছনাখন ধৰ! এইৰ বিছনাখন আমি টেংখালৰ কাষৰ কোঠাটোত পাৰি থওঁ! ধৰ! ধৰ!!”

যেনে কথা তেনে কাম। চাৰিটা বান্ধাৰ সৈতে পীতাম্বৰে বিছনাখন মানুহজনীৰ সৈতে দাঙি টেংখালৰ কাষৰ দুৱাৰ-খিৰিকী নোহোৱা অন্ধকাৰ খুপৰি এটাত থৈ আহিল। দময়ন্তীৰ সৈতে সম্বন্ধ হোৱাৰ পৰা মহাজনে ঘৈণীয়েকৰ চিকিৎসাৰ কথা পাহৰাৰ দৰে হৈছিল। মানুহজনীৰ দেহত অস্থি-চৰ্মহে বাকী আছিল। তাইৰ খোৱা-বোৱাখিনিও বান্ধাইতে ওচৰত আনি দিবলৈ গাফিলতি কৰিছিল। ভাতৰ লগত পানীৰ গিলাছ দিবলৈ পাহৰিছিল। পিয়াহত ডিঙি শুকাই কাঠ হৈ গৈছিল। নাই, মানুহজনীয়ে কিন্তু মুখেৰে কোনো কথা উচ্চাৰণ নকৰিছিল। ডিঙি শুকাই কাঠ হৈ গ'লেও নাইবা চুৱা বাচন চকুৰ আগত পৰি থাকিলেও তাই মনে মনে আছিল। তাই মানুহে কোৱাৰ দৰে জীয়া মৰাশ হৈ পৰিছিল। এতিয়া এই আন্ধাৰ খুপৰিটোত এনেদৰে পেলাই থৈ যোৱাৰ সময়তো তাই নিশ্চুপ হৈ থাকিল। কিন্তু আচৰিত কথা এয়ে যে এই অন্ধকাৰৰ ভিতৰতো মানুহজনীৰ চকু দুটা জ্বলি থাকিল। মাটিৰ চাকিৰ শেঁতা পোহৰৰ দৰে তাইৰ এই দৃষ্টিৰ পোহৰত তাই যেন সকলো বস্তুৰে এটা নাঙঠ ৰূপ দেখা পালে।

সন্তান লাভৰ আনন্দত পীতাম্বৰ মহাজনে সুখ আৰু কল্লনা-ৰাজ্যত বিচৰণ কৰি ফুৰিবলৈ ধৰিছে। দময়ন্তীৰ গৰ্ভত স্থিতি লোৱা শিশুটিয়ে যেন জন্মলাভ নকৰোঁতেই শৈশৱৰ পৰা গৈ তৰুণ যুৱক হ'ল। ধনশ্ৰী নদীৰ পাৰে পাৰে সি পীতাম্বৰৰ হাতত ধৰি ঘূৰি ফুৰিবলৈ ধৰিলে, বংশ পৰম্পৰাৰ যুগ-যুগান্তৰৰ এডাল সোণালী ৰছী সি টানি লৈ গ'ল কোনো এক সীমাহীন দিগন্তলৈ, য'ত স্বৰ্গ আৰু মৰ্ত্য এক হৈ আছে, য'ত সকলো ৰং এক হৈ পোহৰৰ পিনে ধাবিত হৈছে।

পীতাম্বৰে এইবাৰ পুৰণা পেৰা এটা বান্ধাবোৰৰ হতুৱাই আটালৰ পৰা পাৰি আনি কোনেও নেদেখাকৈ ভিতৰৰ মজিয়াত খুলিলে। গামোচা এখনেৰে পিতাক বলীৰাম মহাজনৰ কেইটুকুৰামান অস্থি তাত বান্ধা আছিল। আধাপোৰা এই হাড় কেইটুকুৰাৰ লগতে পিতাকে সদায় পিন্ধি থকা সোণৰ মাদলীৰ সৈতে পোৱাল মণি এখাৰি লেটিপেটি হৈ পৰি আছিল। মণিধাৰ মৃত্যুশয্যাতে পৰি থকা পিতাকৰ ডিঙিৰ পৰা খোলাৰ সময়ত পিতাকে তাক সেহাই সেহাই কৈছিল, “এই মণি তোৰ পুত্ৰই পিন্ধিব! তাৰ পাছত তাৰ পুত্ৰই, তাৰ পাছত...! সোণালী জখলাৰে সিহঁতে আমাৰ

বংশৰ ধ্বজা...!” আৰু ক’ব পৰা নাছিল। হাইজা হৈ ঢুকাইছিল পিতাক। মণিধাৰ উলিয়াই আনি পীতাম্বৰ মহাজনে আকৌ অস্থিবোৰ গামোচাত বান্ধিলে। বান্ধাবোৰে পূৰণা পেৰাটো আনি আকৌ আটালত তুলি থ’লে।

দিনৰ পাছত দিন বাগৰি যাবলৈ ধৰিলে। কিবা এটা খবৰ পাবলৈ পীতাম্বৰ মহাজন অধীৰ হৈ থাকিল। কোনোবাই কৈছিল, পাঁচ মাহ গৰ্ভত থকা সন্তান নষ্ট কৰা নাযায়। সি অধীৰ আগ্ৰহেৰে সময় বাগৰি যোৱাৰ কথা চিন্তা কৰিলে। প্ৰত্যেকটো দিনেই তাৰ সম্মুখত এখন পৰ্বতৰ দৰে আহি থিয় হ’ল। সি কুহকিনী দময়ন্তীৰ পদধ্বনি যেন অহৰহ শুনা পাবলৈ ধৰিলে! তই যেন তাৰ কাণৰ ওচৰত আহি গুণগুণাবলৈ ধৰিলে :

“হোমৰ যোগাৰ কৰা!”

“মই এতিয়া আৰু বাহিৰ ওলাব নোৱৰা হৈছোঁ! হোম পূৰাৰ যোগাৰ কৰা!”

“উঃ সেইবোৰ শূদিৰ বামুণ গৰীয়া মুছলমান চব খোলাকটিৰ তাল। মানুহহে লাগে আমাক, কাটিলে তেজ ওলোৱা মানুহ!”

“হোমৰ যোগাৰ কৰা মহাজন। দেখা নাই, মোৰ পেটটো কেনেকৈ বাঢ়ি আহিছে!”

...হয়, হয়, তই যেন ভৰিত জুনুকাহে পিন্ধি থাকে! ৰুণ-জুন, ৰুণ-জুন! হয় হয়, কল্পনাত দেখা তইৰ বাঁহগাজ বৰণীয়া ভৰিখনত যেন তই জুনুকাহে পিন্ধি থাকে...তই আহে! তই মনলৈ সকলো সময়তে আহে। কয়, “মহাজন, তোমাৰ লগত শুই উঠাৰ পাছত মই আৰু নাদৰ পাৰলৈ গৈ গা নোধোওঁ! এইবোৰ হিন্দু-মুছলমান-বামুণ আদিৰ খোলাকটিৰ তাল!!”

তিনিটা মাহ পাৰ হৈ গ’ল। এতিয়া অহৰহ পীতাম্বৰ মহাজনে ধনেশ্বৰী নদীৰ পাৰে পাৰে এটা তৰুণ যুৱকৰ কান্ধত হাত থৈ ঘূৰি ফুৰাৰ স্বপ্ন দেখে। দিনতো দেখে, ৰাতিও দেখে।

ভাদ মাহ। আবেলিৰ পৰাই ধুমুহা আৰম্ভ হৈছিল। ঘৈণীয়েকৰ কোঠাৰ দুৱাৰ মাৰিবলৈ গৈ সি দেখিলে আন দিনাৰ দৰে তই একেদৰে চকু মেলি চাই আছে। আজি তইৰ চাৱনি ৰাতি ভৰিৰ আগেৰে পাৰ হৈ যোৱা সাপ এডালৰ চিকমিকনিৰ দৰে লাগিল। ধুমুহা-বতাহত ঘৰৰ লেম-চাকিবোৰ নুমাই থাকিল। বান্ধাবোৰক চিঞৰি চিঞৰিও মহাজনে নোপোৱা হ’ল।

কাৰো মাত কোনেও নুশুনা হ’ল। হিৰ হিৰ, গিৰ গিৰ কৰি বাৰীৰ পাছৰ গছ কিছুমান বাগৰি পৰিল!

কি গছ পৰিল? হায় হায়, কি গছ পৰিল? আকৌ দূৰৈত ক'ৰবাত যেন বজ্জপাত পৰিল। এইবাৰো কিবা গছৰ ওপৰত পৰিল ছাগৈ। গছ ফালি ছিৰা-ছিৰ হোৱাৰ শব্দ শুনা গৈছে। মহাজন খপজপকৈ বাহিৰলৈ ওলাই আহিল। কাঁথিৰ এচুকত সাতডাল নাৰিকল গছৰ নাৰিকল দ'মাই থোৱা আছিল। বান্ধাবোৰে বৰষুণত তিতি তিতি সেইবোৰ টেংখালত থোৱাৰ আয়োজন কৰিছে। বতাহৰ কোবত কিছুমান নাৰিকল বাগৰি গৈ চোতালত ঢপঢপকৈ পৰিবলৈ ধৰিলে। কাৰো মাত কোনেও নুশুনা হ'ল। লাহে লাহে বতাহ আৰু মেঘৰ গৰ্জন কমি আহিল। কিন্তু ধাৰাসাৰে বৰষুণ পৰিবলৈ ধৰিলে। এতিয়া কেৱল এটাই শব্দ। বৰষুণৰ শব্দ। কোনোবাই মহাজনৰ শোৱা-কোঠাত লঠন এটা থৈ গ'ল। অপৰিষ্কাৰ চিমনিৰে অহা শেঁতা পোহৰত সি বাহিৰৰ বৰষুণৰ তিৰবিৰণি দেখা পালে। তিতি যোৱা মজিয়াখনত কোনোবাই যেন কুমজেলেকুৱাৰ ছাল এখনহে পাৰি থৈছে—এনে ভাব হ'ল তাৰ! কিন্তু এনে এটা অৱস্থাতে মহাজনে ভৰিৰ সেই ৰুণ-জুন ৰুণ-জুন জুনুকাৰ শব্দ শুনা পালে। এক তৰুণ যুৱকৰ লগত সি ধনেশ্বৰী নদীৰ পাৰে পাৰে ঘূৰি ফুৰাৰ ছবি দেখা পালে। সি সেই যুৱকক বুকুৰ ওচৰলৈ আনি মূৰটো শুঙি চালে...তাইৰ ভৰিৰ ৰুণ-জুন ৰুণ-জুন শব্দৰ লগত বাহিৰত মুমলধাৰেৰে পৰা বৰষুণৰ শব্দ যেন এক হৈ গ'ল। বৰপীৰা এখনত বহি মহাজনে বৰষুণ কমালৈ অপেক্ষা কৰিলে! আকৌ বাৰে বাৰে সেই ৰুণ-জুন ৰুণ-জুন শব্দ তাৰ কাণৰ ওচৰলৈ আহিল।

হঠাৎ বাহিৰত কোনোবাই মহাজনক নাম ধৰি মতা শুনিলে। অহৰহ উৎকৰ্ণ হৈ থকা মহাজনে বৰষুণৰ মাজতো এই শব্দ শুনা পালে। লঠনটো লৈ সি খপজপকৈ বাহিৰলৈ ওলাই গ'ল। বৰষুণৰ মাজতে সি তিতি জুৰুলি-জুপুৰি হৈ অহা কৃষ্ণকান্ত পুৰোহিতক দেখা পালে। বুকু ধপধপাবলৈ ধৰিলে। কিয় আহিল পুৰোহিত? কিয় আহিল তেওঁ এই বৰষুণত তিতি-বুৰি? সোৱা, ফটা ছাতিটোৱে তেওঁক বৰষুণৰ পৰা উদ্ধাৰ কৰিব পৰা নাই। ধুতিখন তেওঁ আঁঠুৰ ওপৰলৈ কোঁচাই লৈছে। একেবাৰে উদং শৰীৰত চাদৰ এখন তিতি লপথপকৈ পৰি আছে। মানুহটো নৰ-কংকালৰ দৰে দেখা গৈছে! এটা নৰ-কংকাল তেওঁৰ ওচৰলৈ আগবাঢ়ি আহিছে! কি খবৰ আনিছে? উঃ, কি খবৰ আনিছে?

লঠনটো দাঙি ধৰি মহাজনে চিঞৰি উঠিল, “বাপু! এই ৰাতি? এই বৰষুণত?”

কৃষ্ণকান্ত পুৰোহিত কোনোপধ্যে আহি কাঁথিত উঠিল। কঁপা কঁপা হাতেৰে থৰক-বৰককৈ তেওঁ ছাতিটো জপাই খুঁটা এটাত আওজাই থ'লে। গাত লৈ থকা চাদৰখন চেপি তেওঁ মুখখন মচি ল'লে। তাৰ পাছত তেওঁ কুঁজা হৈ মহাজনৰ পিনে আঙুলি টোৱাই স্থলিত কঠেৰে ক'লে, “পীতাম্বৰ, তোমাৰ প্ৰথমজনী তিৰোতা ঢুকাওঁতে পুহকৰ লাগিছিল নহয়নে? তিনিটা নে চাৰিটা পুহকৰ?”

“মনত নাই? কিন্তু কিয়?”

“তিনিটা পুহকৰ লাগিলে ঘৰৰ চোতালৰ দূৰি বনো জ্বলি-পুৰি শেষ হৈ যায়! তোমাৰ তিনিটা পুহকৰ লাগিছিল। চব জ্বলি-পুৰি শেষ হৈ গৈছে!”

“কি হ'ল বাপু? কি হ'ল?”

“তাই নষ্ট কৰি পেলাইছে! শূদিৰীয়াৰ বীজ তাই নকঢ়িয়ায়। তাই শাণ্ডিল্য গোত্ৰীয় বামুণ। তাই নষ্ট কৰি পেলাইছে! তোমাৰ সন্তান তাই নষ্ট কৰি পেলাইছে, পীতাম্বৰ...পীতাম্বৰ...”

(ধনেশ্বৰীৰ পাৰত ঘূৰি ফুৰা তৰুণ যুৱক পীতাম্বৰ মহাজনৰ হাতৰ পৰা এৰা খাই যেন নদীৰ গভীৰ পানীত বাগৰি পৰিল। কোন পৰিল? কোন পৰিল? পীতাম্বৰ নে তৰুণ যুৱক পৰিল? পীতাম্বৰ মহাজন পৰিল নে তৰুণ যুৱক পৰিল? উঃ কোন পৰিল?)

এদিন মাজৰাতি হঠাৎ দময়ন্তীয়ে শুনিলে কোনোবাই বিজুলী বাঁহৰ জোপোহাৰ তলত মাটি খান্দিছে। ‘কোন? কোন’ বুলি তাই ডাঙৰ ছোৱালীজনীক জগাই দিলে। এই ছবছৰীয়া ছোৱালীজনী আৰু মাকে কাণ পাতি শুনিলে। হয় হয়, কোনোবাই বিজুলী বাঁহৰ তলত মাটি খান্দিছে। সৌ সিদিনা মাক-জীয়েক দুয়ো যি ঠাইত মাটি খান্দিছিল ঠিক সেই ঠাইৰ পৰাই এই শব্দ আহিছে। মাক-জীয়েক দুয়ো অন্ধকাৰ ৰাতি সেই দিনা চাতামপুৰৰ বামুণৰ ল'ৰাই দিয়া চিপৰাংখনেৰে অনেক সময় ধৰি মাটি খান্দিছিল। জীয়েকে ওচৰতে শিয়ালৰ হোৱা শূনি বাৰে বাৰে কঁপি উঠিছিল। আজি সেই ঠাইতে শব্দ হ'ব লাগিছে—হৰাৎ! হৰাৎ! হৰাৎ!! হুটুৰ! হুটুৰ! হুটুৰ!!...দুয়ো মাক-জীয়েকে হাতত চাকি লৈ খুপি খুপি খিৰিকীৰ ওচৰতে উপস্থিত হ'ল।

হৰাৎ! হৰাৎ!! হুটুৰ! হুটুৰ! হুটুৰ!!!

মাক-জীয়েক দুয়ো এটা জ্বলি থকা লঠন দেখা পালে। লঠনৰ পোহৰত দুয়ো দেখিলে এটা হুটুপুটু মানুহে সেই একেটা গাঁতকে খান্দি আছে যিটো গাঁত মাত্ৰ দুদিন আগেয়ে দময়ন্তীয়ে খান্দিছিল। হয় হয়, সেই একেটা গাঁতকে খান্দি আছে।

দময়ন্তীৰ অন্তৰাত্মা কঁপি উঠিল। সেইটো পীতাম্বৰ মহাজন! হয় হয়, সেইটো পীতাম্বৰ মহাজন। একান্তমনে মহাজনে গাঁতৰ মাটি অঁতৰাব লাগিছে! লঠনটো বিজুলী বাঁহৰ পুলি এটাৰ ওপৰত বান্ধি থৈ দিছে।

মহাজনে ভয়ংকৰ ৰূপ ধাৰণ কৰিছে। মানসিক ব্যাধিগ্ৰস্ত ৰোগীৰ দৰে তেওঁ মাটি গুচাব লাগিছে।

দময়ন্তীয়ে ভয়ত থক থককৈ কঁপিবলৈ ধৰিলে। কি কৰে মানুহটোৱে। আটাই পাৰিব নেকি তাই বাৰু? তাইৰ ঘৰত এই কাণ্ড ঘটিছে, তাই আটাই নাপাৰিবনে?

“মহাজন? মহাজন?”

নাই, কোনো ভ্ৰক্ষেপ নাই।

হুটৰ! হুটৰ! হুটৰ!!

“মহাজন! মহাজন! কিয় খান্দিছা গাঁত?”

পীতাম্বৰ মহাজনে থিৰিকীৰ পিনে এবাৰ উভতি চালে। কিন্তু কোনো উত্তৰ নিদিলে।

আকৌ হুটৰ! হুটৰ! হুটৰ!!

হাহাকাৰ কৰি উঠিল দময়ন্তীয়ে।

“মই পুতি থৈছোঁ সঁচা কথা! কিন্তু কি পাবি তাত—মাংসপিণ্ড এটাহে পৰি আছে!”

পীতাম্বৰ মহাজনে মূৰ তুলি চাই ক'লে, “মোৰ সন্তান আছিল—মই মাংসপিণ্ড টুকুৰাকে ছুই চাম। মই মোৰ এই দুখন হাতেৰে মোৰ বংশধৰক ছুই চাম।”

যাত্ৰা

অধ্যাপক মীৰাঝকাৰ আৰু মই কাজিৰঙা অভয়াৰণ্য চাই উভতি আহিছিলোঁ। আমি দুয়ো দিল্লী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ভাৰতীয় ভাষা বিভাগত কাম কৰোঁ। ছাত্ৰসকলে বৰ আগ্ৰহেৰে পতা এক সভালৈ আমি দুয়ো নিমন্ত্ৰিত আলহী হৈ আহিছিলোঁ।

আমি দুয়ো এখন এম্বেছেডৰত গুৱাহাটী অভিমুখে উভতিছিলোঁ। গাড়ীখন বৰ পুৰণা আছিল। সেয়ে আমি দিনে-পোহৰে উভতিছিলোঁ যতে গুৱাহাটীত সোনকালে উপস্থিত হ'ব পাৰোঁ।

মীৰাঝকাৰ চাহাবৰ বাঘ-ভালুক ইত্যাদিৰ প্ৰতি ভয় নাছিল। কিন্তু সন্ত্ৰাসবাদীসকলকহে তেওঁ বৰ ভয় কৰিছিল। তেওঁৰ বৰ অন্তৰংগ বন্ধু এগৰাকী পাঞ্জাবৰ সন্ত্ৰাসবাদীয়ে গুলীয়াই হত্যা কৰিছিল। বাটত তেওঁ মোক প্ৰশ্ন কৰিলে—

“তোমালোকৰ এই ৰম্যভূমিত সন্ত্ৰাসবাদৰ সমাপ্তি সঁচাকৈয়ে ঘটিছেনে?”

মই এই প্ৰশ্নটোৰ সঠিক উত্তৰ দিব নোৱাৰিলোঁ।

বাটত আহোঁতে আমি কেইবাঠাইতো মিনিটেৰীৰ চেক-প'ষ্ট পাৰ হৈ আহিছোঁ। আহিবৰ সময়ত সিহঁতে আমাক টৰ্চ জ্বলাই পুংখানুপুংখৰূপে পৰীক্ষা কৰিছে। কোন ঠাইত কোন মানুহক গুলীয়াই হত্যা কৰা হৈছিল এই কথা আমাৰ ড্ৰাইভাৰটোৱে আমাক কৈ আহিছিল।

.....অত্যন্ত সুন্দৰ পথেৰে আমি আগুৱাই গৈছিলোঁ। দূৰৈত সৌবোৰ বিজুলী বাঁহ? কাজিৰঙাৰ টুৰিষ্ট ল'জৰ বাৰান্দাত বহি মই বাঁহৰ জোপোহাৰ পৰা অহা ঝৰ ঝৰ শব্দ শুনিছিলোঁ। ভাব হৈছিল—কোনোবাই মুগাৰ কাপোৰৰ থান খুলি যেন আকাশলৈ দলি মাৰি দিছে।চতিয়না এজোপাৰ বেঁকা হৈ অহা ঠানি এটাত বৰ ডাঙৰ ফেঁচা এটা বহি আছিল। জোনাক ৰাতি তাৰ ঘূৰণীয়া মূৰটো সদ্যজাত শিশু এটিৰ ঘূৰণীয়া মূৰ এটাৰ দৰে দেখা গৈছিল।

মীৰাঝকাৰ চাহাবৰ এক বদ্ধমূল ধাৰণা হৈছিল—এই উত্তৰ-পূব অঞ্চলত সন্ত্ৰাসবাদ এতিয়াও শেষ হোৱা নাই। কোনে জানো তেওঁক খবৰ দিছিল জে. কে. এল. এফ. আৰু বাবৰ খালচাৰ দলৰ সন্ত্ৰাসবাদী কিছুমান এই অঞ্চলৰ অৰণ্যতো সোমাইছে।

মই মীৰাঝকাৰ চাহাবক বুজাই আহিছিলোঁ—“গুৱাহাটী পাওঁতে আমাৰ পলম হ'লেও আপোনাৰ ভয় কৰিবলগীয়া একো নাই। সন্ত্ৰাসবাদ লাহে লাহে শেষ হৈ আহিবই। হয়তো আহিছেই।”

.....আমি ৰাষ্ট্ৰীয় পথৰ দুয়োপিনে সেউজীয়া ৰঙৰ অপূৰ্ব সৌন্দৰ্য দেখিছিলোঁ। দুপৰীয়া সোণালী ৰ'দে যে এখন ৰেচমৰ কাপোৰ হৈ আহি ফুল, ধান, পাত সকলোকে আৰু উজ্জ্বল আৰু স্বচ্ছ কৰি তুলিছিল! ধানৰ পথাৰসমূহে যেন এক উন্নত যৌৱনৰ কাহিনীৰ কথা সোঁৱৰাইছিল।

মীৰাঝকাৰ চাহাবে মন্ত্ৰমুগ্ধ হৈ দূৰৈৰ পাহাৰবোৰলৈ চাইছিল। ক'ৰবাত ছাঁ পৰি গভীৰ নীলা বৰণ ধাৰণ কৰা, ক'ৰবাত ৰ'দ পৰি সোণালী পাহাৰৰ ৰূপ ধাৰণ কৰা আৰু ক'ৰবাত আধা আন্ধাৰ আৰু আধা পোহৰৰ ৰহস্যময় ৰূপ ধাৰণ কৰা পাহাৰে তেওঁক যেন হাতবাউল দিহে মাতিছিল।

.....তথাপি মাজে মাজে তেওঁ উৎকৰ্ণ হৈ আছিল।

এৰা, ক'ৰবাত কিজানি তেওঁ সন্ত্ৰাসবাদীৰ বন্দুকৰ আৱাজ শুনেই বা!

কিছু সময়ৰ পাছত এই ভাবনা তেওঁৰ মনৰ পৰা আঁতৰিল। এই খণ্ডত সন্ত্ৰাসবাদী নাই বুলি কোৱা মোৰ কথা তেওঁ বিশ্বাস কৰিলে।

শিমলু, খৈৰা, শিশু, হোলোং পমা, বগী পমা, বকুল, জামু আৰু চেগুন গছেৰে ভৰা অৰণ্যৰ পথেৰে আমি আগুৱাই গ'লোঁ। বুঢ়া সূৰ্য্যৰ শেষ পোহৰ পমা-চেগুনৰ হাবিত সোমাই পৰিল। পোহৰৰ টুকুৰা যেন ৰেচমৰ এখন চাদৰ আছিল। এই চাদৰ ফালি টুকুৰা-টুকুৰি হৈ গছবোৰৰ মাজেৰে যেন কুৰুকি কুৰুকি সোমাই গৈছে। যি-জোপা গছে এই চাদৰৰ টুকুৰা গাত ল'লে সেইজোপাক এতিয়া ফুটুকা-ফুটুকি যেন দেখা গ'ল। ৰ'দৰ নহয়, এয়া যেন হৰিণাৰ ফুটুকা-ফুটুকি ছালহে গছবোৰে শৰীৰত লৈ আছে।এৰা, ৰেচমৰ চাদৰ এতিয়া হৰিণাৰ ফুটুফুটীয়া ছাল হ'ল।

ধানৰ পথাৰৰ সেউজীয়া ৰঙেও এতিয়া এক অনন্য ৰূপ লৈছে। এই ৰঙে কোনো ঠাইত অন্ধকাৰৰ আঁচলত কুঁচি-মুচি সোমোৱাৰ আয়োজন কৰিছে, কোনো ঠাইত ৰ'দৰ পোহৰত গা ধুই যেন নিকা হৈ আছে, কোনো ঠাইত যেন সোণালী সূতাৰ সৈতে জোঁট-পোট খাই আছে এই ৰং, আকৌ কোনো ঠাইত বৌদ্ধ ভিক্ষুৰ শৰীৰৰ কাপোৰ আঁজুৰি অনাৰহে যেন প্ৰয়াস কৰিছে এই ৰঙে। বিস্ময়কৰ!

গাড়ী আগুৱাই গ'ল। ড্ৰাইভাৰে ক'লে—

“এই খণ্ডত এতিয়া আৰু কাৰো হাতত বন্দুক নাই। যোৱাবাৰ এইখিনিতে গুলীয়াগুলি হৈছিল।”

বন্দুক নাই? আহ! মোলায়েম দলিচা এখনে যেন ঢাকি ৰাখিছে সকলো!..... ঢাকি ৰাখিছে বাকুদৰ ধোঁৱা, ঢাকি ৰাখিছে তেজৰ আঁচোৰ!.....!!

মীৰাঝকাৰ চাহাবে ক'লে, “এই খণ্ডৰ পৰা বন্দুকবোৰ উধাও হৈছে যদিও পৰ্চাৰ অৰ্থাৎ চোৰাং বেপাৰীবোৰৰ হাতত হেনো বিভিন্ন ধৰণৰ বন্দুকৰ দহৰম-মহৰম চলিছে।

কাজিৰঙাত বনবিভাগৰ বিষয়া আহমেদ চাহাবে কৈছিল—চোৰাং ব্যৱসায়ীহঁতে পইণ্ট থ্ৰি জিৰ' থ্ৰি, ইউ এছ কাৰ্বাইন, ফাইভ হান্দ্ৰেড ডাব্ল বেৰেল, ফ'ৰ চেভেন জিৰ', ডাব্ল বেৰেল ব্যৱহাৰ কৰিছে। মৰি ডিফুত দুটামান চোৰাং ব্যৱসায়ী ধৰা পৰিছে। গুলী খাই মৰিছেও কিছুমান।

মীৰাঝকাৰ চাহাবৰ বন্দুকৰ প্ৰতি এটা জন্মগত কৌতূহল আছিল। তেওঁ বন্দুক, খাৰ-বাৰুদ ইত্যাদিৰ বিষয়ে অনেক কথা জানিছিল। কিতাপ-পত্ৰও পঢ়িছিল। এইবাৰ তেওঁ প্ৰথম মহাযুদ্ধত ব্যৱহাৰ হোৱা বন্দুক কিছুমানৰ বিষয়ে বৰ মুখৰোচক কাহিনী কেইটামান ক'বলৈ আৰম্ভ কৰিলে। ৰমাকান্ত ড্ৰাইভাৰেও বৰ কৌতূহলেৰে মীৰাঝকাৰৰ কথা শুনিলে। সি আদবয়সীয়া মানুহ। টপা বাবে মূৰত এটা নেপালী টুপী পিন্ধি থাকে। চুটি-চাপৰ গাঁঠলু চেহেৰা। ডিঙিটো নাই বুলিয়েই ক'ব পাৰি। চকু দুটা তেনেই সৰু। নাকৰ তলত একোছা গোঁফ। সি ক্লাট্‌ছ আৰু ব্ৰেক বেছি ব্যৱহাৰ নকৰা জ্ঞানী ড্ৰাইভাৰ।

দূৰৈৰ অপূৰ্ব প্ৰকৃতিৰ শোভাৰ পৰা কোনোমতেই মই চকু আঁতৰাব পৰা নাছিলোঁ। মাজে মাজে মীৰাঝকাৰ চাহাবৰ কথাৰ পৰা মোৰ মন আঁতৰি গৈছিল। দূৰৈৰ ডাঙৰ ডাঙৰ ভেলেউ গছবোৰত লাগি ধৰা শেলুৱৈবোৰ চকুত পৰিছিল। বান্দৰৰ ভৰিৰ নোমৰ দৰে লগা হৈছে সেইবোৰ। আহ! কত ধৰণৰ গছ সেইবোৰ! কিছুমান গছক মুগা লতাৰ দৰে লগা বনৰীয়া লতাই সম্পূৰ্ণৰূপে ছাটি আছে—যেন মকৰা-জালে ছাটি ধৰি আছে কোনো অৰ্বাচীন খণ্ডহৰ।আহ! সৌবোৰ কেনে বৰণৰ পাত? কঁঠাল গছৰ পাতৰ দৰে? আৰু সৌবোৰ গছ? পুঠি মাছৰ শৰীৰৰ দৰে পাত? ভিক্টোৰীয়াৰ নক্সা থকা ৰূপৰ টকাৰ দৰে কিছুমান গছৰ ঘূৰণীয়া পাত। কিছুমান জোপোহা গছৰ পাতো। নাৰিকল গছৰ পাতে আকৌ গা-গছ জোপাক ছাঁ দি আছে।কি গছ? কি গছ এইবোৰ?আৰু সৌবোৰ? এৰা, সৌবোৰ বিৰিণা গছ নহয়—যেন মেঘেহে খেলা কৰি আছে মাটিত।

মাটিত পৰি থকা এনে বগা মেঘৰ খেলা মীৰাঝকাৰ চাহাবেও যেন বহুদিন দেখা নাছিল। দিল্লীৰ এক বিষম আৱহাৰৰ পাছত, তেৱোঁ যেন আহি এক অনুপম স্বৰ্গৰাজ্যত উপস্থিত হৈছে। ইয়াত বন্দুকৰ আৱাজ? হাতী মৰা বন্দুক!

পইণ্ট থ্ৰি জিৰ' থ্ৰি?

ফাইভ হান্দ্ৰেড ডাব্ল বেৰেল?

পইণ্ট ফ'ৰ চেভেন জিৰ'?

ইউ এছ কাৰ্বাইন, উইথ এ চাইলেন্সাৰ

.....নাই নাই, এইবোৰ অস্ত্ৰ ইয়াত থকা যেন অসম্ভৱ কথা!দিল্লীৰ আৱহাৰাৰ লগত তুলনা কৰিব নোৱৰা এয়া এক মধুৰ ভূমি। স্বৰ্গৰাজ্য! দিল্লী আৰু মানুহ থকাৰ যোগ্য হৈ থকা নাই। আফগান, তুৰ্কী কবিৰ ৰহস্যময়ী যমুনা এতিয়া দুৰ্গন্ধ নৰ্দমালৈ পৰিণত হৈছে। মানুহৰ ভিতৰ সদৰ বজাৰ যুদ্ধক্ষেত্ৰলৈ পৰিণত হৈছে। ৰিং ৰ'ডত এক্টিভেণ্ট হৈ পৰি থকা লোকৰ মৰাশ বাহি হৈ থাকিবলগীয়া অৱস্থা হৈছে।

.....লাহে লাহে বেণিৰ পোহৰ সম্পূৰ্ণৰূপে নিস্তেজ হৈ আহিল। এক প্ৰকাণ্ড অজগৰ সাপে যেন নিজৰ এটা চিকমিকীয়া মোট সলাই অদৃশ্যলৈ গমন কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিছে.....। বেণি সাপ হ'ল, আৰু অন্তৰ্ধান হৈ পৰিল।

.....হুৰ হুৰ হুৰাৎগাড়ীয়ে এটা শব্দ কৰি দাঁতিৰ চাহ আৰু ডাব নাৰিকল বেচা দোকান এখনৰ সম্মুখত বৈ গ'ল। গাড়ীৰ পৰা তৎক্ষণাত ড্ৰাইভাৰ ৰমাকান্ত নামি গ'ল। বনেট খুলি চালে। ৰেডিয়েটৰ লিক হৈ পানী শুকাই গৈছে। প্ৰচণ্ড গৰমো হৈছে। লিকেজ বন্ধ কৰিবৰ বাবে গেৰেজলৈ লৈ যোৱাৰ বাহিৰে আৰু উপায় নাই।

আমি দুয়ো নামিলোঁ।সৰু সৰু দোকান দুখনমান ওচৰতে থকাৰ বাবে আমাৰ বেয়া নালাগিল। মীৰাঝকাৰ চাহাবে ক'লে—

“জংগলৰ মাজত বেয়া হোৱাহেঁতেন বৰ ডাঙৰ কথা হ'লহেঁতেন। আন্ধাৰ হৈ আহিছে।”

ময়ো তেওঁৰ কথাত হয়ভৰ দিলোঁ। ৰমাকান্তই ইতিমধ্যে ৱৰ্কচপৰ খবৰ বিচাৰি আনিব দাঁতিৰ সৰু সৰু দোকানকেইখনত ঘূৰুটিয়াই ফুৰিবলৈ ধৰিলে।

ৰাষ্ট্ৰীয় পথৰ অলপমান ভিতৰলৈ থকা দোকান এখনৰ পৰা হঠাৎ দেখিলোঁ— এটি মানৱ-মূৰ্তি আমাৰ গাড়ীখনলৈ উদ্দেশ্য কৰি আগুৱাই আহিছে। হাতত এটা কেৰাচিনৰ চাকি। টিলা পাঞ্জাৰী, আঁঠুৰ মূৰত ধুতি। ভৰিত চেণ্ডেল আছে নে নাই ধৰিব নোৱাৰি।.....

তেওঁ আগুৱাই আহি একেবাৰে গাড়ীৰ ওচৰত থিয় হ'ল।মই ভালদৰে লক্ষ্য কৰি দেখিলোঁ—তেওঁৰ চুলিকোছা দীঘল। খোপা কৰি বান্ধি থোৱা আছে। বয়সো হৈছে। সত্তৰৰ দেওনা পাৰ হোৱাৰ দৰেই লাগে।চাকিটো ওপৰলৈ তুলি তেওঁ ক'লে—

“গাড়ী ‘ব্ৰেকডাউন’ হ'ল চাগৈ—‘ৱৰ্কচপ’ সাত মাইল দূৰৈত।ৰ'ব, মই হাত দাঙি গাড়ী এখন ৰখাওঁ। ড্ৰাইভাৰে গৈ ৱৰ্কচপৰ পৰা মেকানিক এটা আনিব পাৰিব। এইখিনি সময় আপোনালোকে মোৰ দোকানত এখন্তেক বহিব পাৰিব। চাহ-তামোল খাব পাৰিব।”

তেওঁ গৈ এইবাৰ মাজ বাটত থিয় হৈ কেৰাচিনৰ চাকিটো ওপৰলৈ দাঙি ধৰিলে। বান্ধি থোৱা খোপাটো খুলি কান্ধৰ ওপৰত চুলিখিনি বাগৰি পৰিল।

দীঘল চুলি, আঁঠুৰ ওপৰত ধুতিৰে তেওঁক ওজাপালিৰ ওজা এগৰাকীৰ দৰে লাগিল। ৰাস্তাৰ সোঁমাজত গাড়ী ৰখাবলৈ তেওঁ বিচিত্ৰ ভংগীৰে থিয় হৈ থাকিল।

মীৰাঝকাৰ চাহাব আৰু মই চালিৰ তলৰ দোকানখনত সোমালোঁ। সৰু ‘হাৰিকেন লেম্প’ এটাও বাঁহৰ খুঁটাৰ ওপৰত ওলমাই থোৱা আছে। লেম্পটোৰ চিম্‌নিটো ফটা আৰু মলিয়ন। কেৰাচিনৰ ষ্টোভ, কিড্ৰুত-কিমাকাৰ ৰূপ ধৰা এটা চচ্‌পেনত, আধা কৰি পেলাই থোৱা চাহ আৰু মামৰে ধৰা টিং, কিছুমান কাঠৰ বেঞ্চি এখনৰ তলত পেলাই থোৱা আছে। বেৰখনত চিগাৰেট হুপি থকা চিত্ৰ তাৰকাৰ ফটো এখন ওলমাই থোৱা আছে। পেট্ৰলৰ গেলেন, ফটা কাপোৰ, নাৰিকলৰ কোৰোকা ইত্যাদি কাঠৰ বেঞ্চিখনৰ চুকে-কোণে সিঁচৰতি হৈ পৰি আছে। পানী আৰু ঔষধৰ বটল কিছুমানো লাং খাই পৰি আছে। চাৰিওফালে এক হতাশজনক দৃশ্য। আমি দুয়ো কাঠৰ বেঞ্চিখনত বহিলোঁ। আমি বহাৰ লগে লগে কেৰাচিনৰ চাকি এটা লৈ এগৰাকী বৃদ্ধাও আহি হাজিৰ হ’ল। তেওঁ ক’লে—

“উঃ! আজি গোটেই দিনটো আমি যেন সাগৰতহে মাছ মাৰি আছিলোঁ। এটাও গ্ৰাহক নাই।”

“গ্ৰাহক নাই?”

মই আচৰিত হৈ প্ৰশ্ন কৰিলোঁ। বৃদ্ধাই ক’লে—“ৰাস্তাৰ দাঁতিত বহুতবোৰ দোকান হ’ল। গ্ৰাহকক আকৰ্ষণ কৰাৰ কাৰচাজি সিহঁতে জানে। লাউডম্পীকাৰ লগাই থৈছে। গান-বাজনা কৰে.....”

এইবাৰ বুঢ়ীয়ে মোৰ কাণৰ ওচৰলৈ আহি ক’লে—“সেইবোৰ দোকানত বেয়া বস্তুও বিক্ৰী হয়। আমি হৈছোঁ ভকতীয়া মানুহ। সৌ চুৰট খাই থকা ছোৱালীজনীৰ ফটোখন ইয়াত থোৱালৈ ল’ৰাটোৰ লগত থকাখুন্দা এখন গৈছে।”

বুঢ়ীয়ে এইবাৰ থৰক বৰককৈ চাহৰ চচ্‌পেনটো তুলি ল’লো। চাকি আৰু চচ্‌পেন লৈ দোকানৰ পাছফালে গৈ চচ্‌পেনটো ধুই-মেলি লৈ আহিল। ষ্টোভটোত বোধহয় কেৰাচিন নাছিলেই। জ্বলোৱাৰ লগে লগে এটা উগ্ৰ গোক্ৰ চাৰিওফালে বিয়পি পৰিল।

মীৰাঝকাৰ আৰু মই গৰম চাহ একাপৰ অভাৱ বাৰুকৈয়ে অনুভৱ কৰিছিলোঁ। বুঢ়ীয়ে থৰক-বৰককৈ আইনাৰ গিলাচ, গাখীৰ ইত্যাদি সৰঞ্জাম গোটাৰলৈ ধৰাৰ বাবে মোৰ অলপ বেয়া লাগিল। দুটা চাকিৰ পোহৰত এইবাৰ বুঢ়ীয়ে পিন্ধা সাজপাৰ বৰ স্পষ্ট হৈ উঠিল। সূতাৰ মেখেলা। শেল দিয়া চাদৰৰ অঁত-তঁত তামোলৰ পিকৰ দাগ। ব্লাউজটোত অনেক টাপলি। ফাহি যোৱা কিছুমান অংশেৰে বৃদ্ধাৰ শৰীৰৰ টিলা মাংস যেন স্পষ্ট হৈয়ে পৰিছে। মই তেওঁক প্ৰশ্ন কৰিলোঁ—“আইতা, এই বয়সত আপুনি যে এনেদৰে কাম কৰিবলগীয়া হৈছে কোনো নাই নেকি সহায় কৰিবলৈ?”

“আছিল আছিল, সহায় কৰিবলৈ মোৰ বোৱাৰীজনী আছিল। যোৱাবাৰ বানপানীৰ সময়তে মোৰ বৰ ল'ৰাটো মৰি থাকিল নহয়। কিবা অচিন ব্যাধি হৈছিল, চিকিৎসা কৰা নহ'ল। ডাক্তৰবোৰ ডকাইত হৈ গৈছে নহয়। সি মৰাৰ সময়ত তাইৰ গা-ভাৰী আছিল। এতিয়া ল'ৰা এটাৰ জন্ম হৈছে। মানুহজনী একেবাৰে দুৰ্বল। ইয়ালৈ আহি সহায় কৰা দূৰৈৰ কথা, পেটে-পিঠিয়ে লাগিছে। ভালদৰে 'খাৰা' হ'বই নোৱাৰে।”

মই প্ৰশ্ন কৰিলোঁ—“ঘৰত কোন আছে আইতা?”

“দুটা ল'ৰা আৰু দুজনী ছোৱালীও আছে। সিহঁতে স্কুলতো পঢ়িছিল।কিন্তু আজি সাত বছৰে নদীৰ উপদ্রৱ! মাটিবোৰ একেবাৰে গিলিয়ে পেলালে!” আইতাই এইবাৰ ফুচ্ফুচাই কোৱাৰ দৰে ক'লে—

“মোৰ ডাঙৰ ছোৱালী নিৰ্মালিৰ মিলিটেৰী এটাৰ লগত গণ্ডগোল হৈছিল। চুবুৰিৰ ল'ৰাহঁতে তাইক মাৰি ভৰিৰ হাড় ভাঙিলে। মিলিটেৰী সাৰিল। দাৰ ঘাপ এটা খালে কিন্তু!”

.....এইখিনি সময়তে হাতত কেৰাচিনৰ চাকি লৈ বুঢ়া ৰাস্তাৰ পৰা উভতি আহিল। তেওঁ বোধহয় গাড়ী ৰখাই মেকানিক আনিবলৈ ড্ৰাইভাৰক পঠিয়াই দি এয়া উভতি আহিছে। দূৰৈৰ পৰাই তেওঁ চিঞৰি আহিল—

“এ নিৰ্মালিৰ মাক! ভাগৰে-যোগৰে অহা বাটৰুৱাক নিজৰ দুখৰ কাহিনী নুশুনাবি, চাহ দে, চাহ দে.....!”

হঠাৎ বুঢ়ীয়ে উঠি গৈ বৃদ্ধৰ ওচৰত থিয় হৈ ফুচ্ফুচাই কোৱাৰ দৰে ক'লে—

“আজি ৰেল লাইনৰ ওচৰত মনোহৰহঁতে তাক হেনো দেখা পাইছে!”

বুঢ়াই ততক খাই কিছু সময় থিয় হৈ থাকিল। তাৰ পাছত কথাখিনি পাতল কৰি দিবলৈ ক'লে—

“যোৱাবাৰো মানুহে তাক ৰেলৰ লাইনৰ ওচৰত দেখা বুলি কৈছিল। এইবোৰ কথাত মন-কাণ নিদিবি! যা যা, কাজিৰঙা চাই ভাগৰে-যোগৰে অহা গ্ৰাহকক চাহ দে।”

“বিস্কুট আছেনে?”

“নাই, বিস্কুট ক'ত থাকিব? যোৱা সপ্তাহৰ পৰা দেখোন চেনি-চাহপাত আনোতেই তলী উদং!”

মীৰাঝকাৰ চাহাব আৰু মই একেলগে চিঞৰিয়ে ক'লোঁ—

“নাই নাই, আমি গৰম চাহহে খাম।”

চাহখিনি কৰি একেবাৰে বাকি দিয়ালৈকে বুঢ়ী-আইতাই বিষাদ আৰু অসন্তুষ্ট হৈ কৈয়ে থাকিল—

“বুঢ়াই কি চিন্তা কৰিব! মইহে জানিছোঁ আৰু কি হ'ব—হৰি হৰি, আৰু কি হ'ব! বানপানীৰ সাহায্য সমিতিয়ে কত মিটিং পাতিলেআলিৰ দাঁতিত দপ্তৰ পাতি চৰকাৰী মানুহ বহিলহেৰা আইদেউ, শুনিছানে—আজি সাত বছৰে অত-সোপা মাটি খালে—চৰকাৰী টেকেলাই টকা এশ দি খেলা খতম কৰি থৈ দিলে.....”

বুঢ়া-আতৈয়ে গৰ্জি উঠিল—“এ বুঢ়ী, মনে মনে থাক।”

“চৰকাৰী বিষয়াৰ ভৰিত পৰিবলৈ লাজ কৰে বুঢ়াই। বানপানীত নাকনি-কাণনি হোৱা মানুহক দিবলৈ চৰকাৰে দিয়া পইচা খাই নপতা ফুকন হোৱা বিষয়াহঁতৰ ভৰিত ধৰিবলৈ হেনো নেয়ায় বুঢ়াইঘৰখন আজি সাত বছৰেউঃ! ভেম্‌টো এৰা নাই—বংশৰ কোনোবা এজন হেনো বৰবৰুৱা আছিল, সোণৰ বিৰি দিয়া লাখুটি, ৰূপৰ চুলাৰ পানী-জাপি লৈহে ফুৰিছিলবহিছিল কেপকৰা দলিচাত সেইবোৰ পুৰণা কথাই মূৰটো ঠাহ খাই আছে ঠেলি ঠেলি মই চৰকাৰী টেকেলাহঁতৰ ওচৰলৈ পঠিয়াব নোৱাৰিলোঁ—সাত বছৰ ধৰি ভুগিছোঁআমাৰ অৱস্থাবোৰ চাই আহিবা এবাৰ, আৰু চৰকাৰক ক'বাকাজিৰঙাৰ জন্তুবোৰ চাবলৈ আহিলে তোমালোকে আমাৰ গাঁৱৰ মানুহবোৰৰ অৱস্থাও চাই আহিবা।”

বুঢ়া আতৈয়ে এইবাৰ হাত যোৰ কৰি ক'লে—

“দেউতাহঁত, আপোনালোকে বেয়া নেপাব—বুঢ়ীয়ে গ্ৰাহক অহা দেখিলেই এনেকৈ বকলা আৰম্ভ কৰে।”

বুঢ়ীৰ পিনে চাই এইবাৰ ভেকাহি মাৰি উঠিল—

“দে দে, চাহৰ লগত অলপ আদাও থেতেলিয়াই দে। আদা নাই যদি তেজ-পাতকে দুখিলামান পেলাই দে.....”

হঠাৎ মোৰ চকুত পৰিল—বেৰত ওলমাই থোৱা এটা দোতাৰালৈ। আমি বহি থকা বেঞ্চিখনৰ পাছফালে ওলমাই থোৱাৰ বাবে আমাৰ চকুত ভালদৰে পৰাই নাছিল। বস্তা, টিং, নাৰিকলৰ কোৰোকাকে আদি কৰি এই লাংখা-লিংখি বস্তুবোৰৰ মাজত মই এই দোতাৰাটোলৈ লক্ষ্য কৰি বৰ আচৰিত হ'লোঁ। কাৰুকাৰ্যও কৰা আছে। বৰ যত্নেৰে ৰখা যেন ভাব হ'ল।

“আতৈ, এই দোতাৰাটো কোনে বজায়?”

প্ৰশ্নটো সোধাৰ লগে লগে এটা ঐশ্বৰিক হাঁহি আতৈৰ মুখত বিয়পি পৰিল। কিছু সময়ৰ আগলৈকে বৃদ্ধৰ মুখত যে এনে ধৰণৰ হাঁহি বিৰিঙি উঠিব পাৰে এই বিষয়ে মোৰ ধাৰণা নাছিল। ক'লে—

“ডিফলুৰ পাৰত যিমানবোৰ নামঘৰ আছে সকলোৱে মোৰ এই বাদ্য চিনি পাইছিল। নদীয়ে বহুতবোৰ নামঘৰ গিলিলে নহয় ডিফলুৰ পাৰত—আৰিমৰাহ,

হোলাপাৰ, কোহোৰা, মিহিমুখ সকলোৱে মোৰ এই দোতাৰাক এসময়ত চিনি পাইছিল। ডিফলুৰ পাৰ দূৰৈৰে কথা, ব্ৰহ্মপুত্ৰ পাৰ হৈ একেবাৰে বেহালিলৈকে মানুহে মোৰ গীতৰ প্ৰশংসা কৰিছিল।”

চুকত পৰি থকা বেলনা এখনত আদা থেতেলিয়াই থকা বুঢ়ী-আইতা আকৌ জাঙুৰ খাই উঠিল—

“বুঢ়াই এতিয়া সেই ঢেকৰৰ দাপোণ লগাই নক্সা লগোৱা কেঁকোৰা দোলাৰ কথাও ক’ব! দুমাহ ধৰি উধাও হৈ থকা ল’ৰাটোৱে যে খাওঁ খাওঁ মূৰ্তি ধৰি ৰেল লাইনৰ কাষত থিয় হৈছেহি সেইবোৰ কথা—উঃ সেইবোৰ কথা—বুঢ়াৰ ভাল নেলাগে।”

“চুপ থাক! চুপ থাক বুঢ়ী! দুগিলাচ চাহ কৰোঁতেই ইমান পলম লগাইছ!”

অধ্যাপক মীৰাঝকাৰে মধ্যস্থতা কৰি ক’লে।

“মোৰ কিন্তু এটা গীত শুনাৰহে বৰ ইচ্ছা হৈছে।”

আঁতৈয়ে যেন এইষাৰ কথা শুনিবলৈহে বৈ আছিল।

“এহু হে হে শুনাম, শুনাম আপোনালোকৰ মেকানিক আহি পোৱাই নাই, কিছু সময় বহিবই লাগিব। যিমানবোৰ গ্ৰাহক আহে সকলোৱে মোৰ গীত শুনে.....” বুঢ়ীয়ে আকৌ এবাৰ ভেকাহি মাৰি উঠিল—

“যোৱা সপ্তাহৰ পৰা গ্ৰাহক নাই অহা বুলিলেই হয়। দেখিলা নহয় কিমানখন গাড়ী পাৰ হৈ গ’ল।” বুঢ়াৰ পিনে চাই আকৌ ক’লে—“মই চাহ দি আছোঁ গ্ৰাহকক। আপুনি লেম্পটো লৈ ৰেল লাইনত চাই আহকগৈ। গল্প ক’বলৈ আৰু গীত গাবলৈ বহিলে বুঢ়া নুঠাই হ’ব।”

“থ থ বুঢ়ী! যোৱাবাৰো কোনোবাই কোৱা নাছিল নে সি ৰেল লাইনত ঘূমুটিয়াই ফুৰা বুলি?”

গিলাচ দুটা বুঢ়ীৰ হাতৰ পৰা নি আঁতৈয়ে আমাৰ পিনে আলফুলকৈ আগবঢ়াই দিলে। একেবাৰে নিশ্চিন্ত হৈ আঁতৈয়ে ক’লে—

“চাহটোপা খাই লওক। মই গীত শুনামেই।”

আমি দুয়ো বৰ আগ্ৰহেৰে ধোঁৱা ওলাই থকা চাহৰ গিলাচ হাতত তুলি ল’লোঁ।

আঁতৈয়ে ক’লে—“পিছে কাজিৰঙাত বাঘ দেখিলেনে?”

শুনিছোঁ ১৯৬৬ চনত কাজিৰঙাত কুৰিটাহে বাঘ আছিল, এতিয়া ষাঠিটামান আছে হেনো.....

গঁড়ো হেনো তিনিশৰ পৰা ডেৰ হেজাৰমান হৈছে, হাতীও পাঁচশৰ ওপৰ উঠিছে হেনো.....”

মই উৎসাহেৰে ক’লোঁ—“আমি হাতীৰ পাল এটা দেখিলোঁ। এইপিনেও হাতী ওলায় নে কেতিয়াবা?”

“যান-বাহনৰ হ্ৰমূৰণিত এইপিনে হাতীৰ জাক নহা হ’ল। আগেয়ে খেতি পথাৰত নমা হাতীক আমি পাল পাতি খেদিবলগীয়া হৈছিল..... কিন্তু, বাঘ ওলায়! সৌ সিদিনা এটা ঘটনা ঘটি গৈছে। ডিমৌগুৰীয়া মহন্তৰ হাতীটো আনিৰ দাঁতিৰ পুখুৰীৰ পাৰত বান্ধি থৈছিল। বৰ নিজু হাতী! ডিফলুত ধুৱাবলৈ নিলে ল’ৰা-ছোৱালী জাকৰ লগত খেলা কৰি থাকে। দুপৰীয়া পুখুৰীৰ পাৰত হাতীটো শুই আছিল। কোন টলকত বাঘে আহি তপিনাখন কামুৰি লৈ গ’ল আমি গম নেপালোঁ।”

“ইস্ ইস্!” আমি আৰ্তনাদ কৰি উঠিলোঁ। বুঢ়া-আতৈয়ে এইবাৰ হাতীৰ গল্প ক’বলৈ ধৰিলে—

“হাতী অন্তৰ্যামী জন্তু! শুনিছিলোঁ—কেইবাখনো মহাসমৰ হেনো হাতীৰ বাবেই হৈছিল.....আমাৰ লক্ষ্মী সিংহৰ দিনৰ মোৰামৰীয়া বিদ্রোহ হেনো হাতী এটাৰ বাবেই হৈছিল।”

“হাতী এটাৰ বাবে?”

“এৰা, এটা চেৰেলা হাতীৰ বাবেই! পঢ়া নাই নে আইজনী লক্ষ্মীনাথ সিংহৰ দিনৰ কথা? বুঢ়া বয়সত ৰাজপাট পাইছিল নহয়!—কীৰ্তিচন্দ্ৰ বৰবৰুৱাৰ সৈতে সনাপিঠা হৈছিল। আমাৰ ৰজাবোৰৰ ভিতৰত এই লক্ষ্মী সিংহ আৰু গৌৰীনাথ সিংহ দেখাত বৰ আপচু আছিল। গৌৰীনাথ সিংহই কানি খাই চকুই মেলিব নোৱাৰিছিল।”

“পিছে হাতী আতৈ?”

“এৰা, হাতী! বৰবৰুৱাৰ আকৌ মোৰামৰীয়া মহন্তৰ লগত থকা-খুন্দা লাগিছিল নহয়! এই থকা-খুন্দাৰ বীজ অৱশ্যে আন ঠাইতহে আছিল। বছৰৰ মূৰত হাতী শোধোৱাৰ পৰ্বত মোৰামৰীয়া মহন্তই বৰবৰুৱাক এটা টেটেৰা হাতীহে উপহাৰ দিলে। হাতী দিবলৈ গৈছিল নাহৰ খোৰাই। বৰবৰুৱাই খঙত একো-নাই হৈ নাহৰৰ কাণ দুখনকে কাটি পেলালে।”

.....এইখিনি সময়তে বুঢ়ী-আইতাই আকৌ এবাৰ ভেকাহি মাৰি উঠিল—

“কাণ কাটিবলৈ এৰ এ বুঢ়া.....লেমটো লৈ চাই আহকগৈ—ক’বাত মিলিটেৰীৰ গুলী খায়ে পৰি আছে যদি.....”

বুঢ়া-আতৈয়ে সেইপিনে বৰ মন নিদিলে। ক’লে—

“এই আঘোণৰ মাহতে ন হেজাৰ মোৰামৰীয়া সেনাই ৰংপুৰলৈ যোৱা কীৰ্তিচন্দ্ৰক নটচাশূলত দিয়া এইবোৰ কাহিনীৰ গুৰিতেই জানো সেই টেটেৰা হাতীটো নাছিল?”

আমি আতৈৰ কথা শুনি শুনি চাহ খাই আছিলোঁ। মাজতে ড্ৰাইভাৰ ৰমাকান্তই আহি খৰখেদাকৈ চাহ এগিলাচ খাই গ’ল। লগতে কৈয়ো গ’ল যে “কাম সম্পূৰ্ণ হ’বলৈ আৰু অতি ক’মেও ডেৰ ঘণ্টা লাগিব। ৰেডিয়েটৰটো খুলি ৰকচপলৈ নিয়া হৈ গৈছে।”

বুঢ়ী আইতাই ক'লে—

“আজি দুয়োৰমানহে গ্ৰাহক আহিল। আইজনী, আৰু এগিলাচ এগিলাচ চাহ খোৱা যদি বৰ ভাল হয়। চেনি-চাহপাত আছেই।”

আমি দুয়ো বৰ উৎসাহেৰে আইতাক আৰু এগিলাচ এগিলাচ চাহৰ অৰ্ডাৰ দিলোঁ।

আঁতৈয়ে ইতিমধ্যে দোতোৰাটোৰ তাঁৰ দুডাল ঠিক কৰি ল'লে। লগে লগে কৈয়ো গ'ল—

“বানপানীৰ গৰাহৰ পৰা কথমপিহে মই এই দোতোৰাটো ৰক্ষা কৰিলোঁ। এনে দোতোৰা কৰা কাৰিকৰ এই খণ্ডত আৰু নোহোৱা হ'ল। এইটো মোৰ একেবাৰে জীউলাওৰ দৰে.....”

বুঢ়ী-আইতাই আকৌ সোঁৱৰাই দিলে—“দহোকুৰি, মই এইখিনিতে গ্ৰাহকক চাই আছোঁ। লেমটো লৈ ৰেল লাইনৰ পিনে গৈ চাই আহকগৈ.....কি ঠিক! কি ঠিক!!”

বুঢ়ী-আইতয়ে এইবাৰ ভেকাহি মাৰি উঠিল—

“চুপ থাক বুঢ়ী! মই গ্ৰাহকৰ লগত কথা-পতা দেখিলে তোৰ কলিজা পোৰে নহয়নে? লগৰ জাক মৰি-হজি সাং হ'ল নহয়, পোহাৰী চুপতি মাৰিব নোৱৰা হ'লি.....!”

বুঢ়ী-আইতাই চাদৰৰ আঁচলেৰে চকু দুটা মচিলে। চাহৰ চেকনি আৰু চৰ্পেন লৈ তেওঁ থেৰোগেৰো কৰি বাহিৰলৈ ওলাই গ'ল। সম্ভৱ, পুৰণা চাহপাতবোৰ পেলাই তেওঁ একেবাৰে নতুনকৈয়ে আকৌ চাহ কৰিব।

এইবাৰ বুঢ়ী-আইতয়ে বেৰৰ গজালত ওলমাই থোৱা পুৰণা লেতেৰা গামোচা এখনেৰে দোতোৰাটো মচিবলৈ ধৰিলে। তেওঁ আমাৰ একেবাৰে ওচৰতে বেৰত আঁউজি বহিল। ক'লে—“ইস্ আমাৰ স্বৰ্গদেউসকলৰ কত কাহিনী মই জানিছিলোঁ। জোনাক ৰাতি পাটি-ঢাৰি পাৰি বুঢ়ী-মেথা ডেকা-গাভৰু ল'ৰা-ছোৱালী চব বহিছিল।জোনাকত বুঢ়ী-লুইতক কেনে দেখা গৈছিল জানা নে আইজনী?”

“কেনে?”

“ইস্ নদী নহয়, বুঢ়ী আইতাৰ একোছা বগা চুলিহে যেন উৰি ফুৰে! শুনা আইজনী।”

এইবাৰ ডিঙি মেলি কপাল কোঁচাই আঁতৈয়ে এটা বিচিত্ৰ ভংগী কৰি ক'লে—

“আমাৰ এই বুঢ়ীজনী এতিয়াহে এনেকুৱা কিৰ্কিৰীয়া হৈছে। আগেয়ে এনেকুৱা নাছিল।গৌৰীনাথ সিংহৰ দিনৰে বান বাটি দহটা আছিল। তাই তেঁতেলী টেঙাৰে ধুই-পখালি চক্চকীয়া কৰি থৈ দিয়ে যাতে গধূলি অহা মানুহখিনিক

চাহ যাচিব পাৰে..... উঃ দিন-কাল একেবাৰে বেলেগ আছিল.....একেবাৰে বেলেগ আছিল!”

গামোচাখন বুকুৰ ওচৰলৈ নি কিছু সময় আতৈয়ে কিবা এটা যন্ত্ৰণা ৰুদ্ধ কৰি থ'ব খুজিলে।

.....এক মুহূৰ্ত্তহে। তাৰ পাছত হঠাৎ তেওঁ যেন আকৌ উৎসাহিত হৈ উঠিল.....

“শুনা আইজনী! গোৰীনাথ সিংহৰ কাহিনী মই যিমান জানিছিলোঁ এই খণ্ডৰ কোনেও সিমান নেজানিছিল।কানিৰ জালত স্বৰ্গদেৱে চকুকে মেলিব নোৱাৰিছিল।” আতৈয়ে আকৌ ডিঙিটো আগুৱাই দি চকু দুটা সৰুকৈ মেলি বৰ কৌতূহলেৰে আমাৰ পিনে চালে, আৰু ফিচ্‌ফিচাই কোৱাৰ দৰে ক'লে—

“স্বভাৱটোও বৰ ঠিক নাছিল। তৰা আইদেউৰ ঘৰৰ সম্মুখত দোলাভাৰী খাৰা হৈ থাকে। দোলাৰ ৰূপৰ ঢেকৰ-মাৰি দেখিয়েই সকলোৱে চিনি পাইছিল।শুনা, আমাৰ ডিফলুৰ পিনৰো হেনো তিৰোতা এজনী আছিল। তইলৈ স্বৰ্গদেৱে সোণ খটুৱা জাংফাই কেৰু পঠোৱাৰ কাহিনী এই খণ্ডত বৌজাল-বৌজাল হৈ বিয়পি পৰিছিল.....বৰাহী, চুতীয়া, কলিতা, কায়স্থৰ ছোৱালীও কুঁৱৰী হৈছিল যদিও এইজনীক নিছিল নে নাই গম পোৱা নাই.....! সৌ সিদিনালৈ চব কথা ফট্‌ফটকৈ মনত আছিল। আজিকালিহে মনত নেথাকে।”

মই প্ৰশ্ন কৰিলোঁ—

“শুনিছিলোঁ—এইগৰাকী স্বৰ্গদেও বৰ কানীয়া আছিল। কানিৰ লগত মুগালেটা ভাজি খাবলৈ হেনো ভাল পাইছিল..... হয়নে?”

আতৈয়ে ঢেক্‌ঢেকাই হাঁহিবলৈ ধৰিলে—“শুনা আইজনী, গোঁৰা ম'হ একোটা খাব পৰা গদাধৰৰ দৰে আমাৰ এইফালৰ আৰু কোনো নাছিল।

হঠাৎ যেন এটা ভূমিকম্পহে হ'ল।

“হৈছে হৈছে, গোঁৰা ম'হৰ কথা এৰ, ৰেল লাইনৰ ওচৰলৈ যা, ৰেল লাইনৰ

.....বুঢ়ী-আয়ে চাহৰ গিলাচ আমাৰ হাতত তুলি দি চিঞৰি উঠিল....

মই লক্ষ্য কৰিলোঁ—আতৈয়ে বুঢ়ী-আইতাৰ কথালৈ এইবাৰো বৰ মন-কাণ দিয়া নাই। তেওঁ খপ্‌জপকৈ দোতাৰাটোৰ পিনেহে আগবাঢ়ি গ'ল। তেওঁ কান্ধত গামোচা এখন লৈ ফুৰিছিল। সেইখনেৰে দোতাৰাটো মচি মচি ক'লে—

“চকুৰেও ভালদৰে নেদেখোঁ নহয়। বুঢ়ীয়ে লেম লৈ চাই আহিবলৈ কৈ থাকে.....সেইদিনা ৰেল লাইনৰ কাষতে হামখুৰি খাই পৰিলোঁ। বুকুৰ বিষ এতিয়াও আছে.....শুনা আইদেউ। আমাৰ অৱস্থা এনেকুৱা নাছিল। পানীয়ে খাই খাই এনে অৱস্থা কৰিলে.....আমাৰনো বাৰু এনেকুৱা অৱস্থা হ'ব লাগিছিলনে? এই ৰাজআলিত

আহি থিয় হ'বলগীয়া এই অৱস্থা আমাৰ সঁচাকৈয়ে হ'ব লাগিছিলনে? গ্ৰাহকৰ বাবে বোন্দাপৰ দি থাকিবলগীয়া হোৱা এই অৱস্থা? আমি মানী মানুহ আছিলোঁ। দুটা ভঁৰাল আছিল। অচিনাকি বাটৰায়ে জহা চাউল আৰু পুখুৰীৰ কাৱৈ মাছেৰে ভাত খাই গৈছিল। আমি বৰবৰুৱাৰ বংশৰ মানুহ। গুৰুতৰ অপৰাধীক টোম বান্ধি পানীত পেলাই প্ৰাণদণ্ড দিব পৰা অধিকাৰ স্বৰ্গদেৱেহে পাইছিল। আমাৰ পূৰ্বপুৰুষ বৰবৰুৱায়ে অপৰাধীক আঁঠুৰ ঘিলা কঢ়াৰ দৰে শাস্তি পৰ্যন্ত দিব পাৰিছিল। আমাৰ সেইজনা পিছে দয়াৰ সাগৰ আছিল। আইদেউৰ ৰূপাৰ চুলাৰ পানী-জাপিটো এতিয়াও চিন স্বৰূপে আছে। দিনে-পোহৰে থকা হ'লে দেখুৱাই আনিব পাৰিলোহঁতেন। কেপকৰা দলিচা, তামোলৰ হাঁচতিৰ ৰূপৰ টেমি, সোণ হেন মাণিকী-মধুৰি ধান হোৱা বুকুৰ মঙহৰ দৰে মাটি চব নোহোৱা হ'ল!”

বুঢ়ী-আইতা আকৌ জাঙুৰ খাই উঠিল—

“হৈছে হৈছে, মৰাশ পোতা গাঁতবোৰ কিয় খান্দি থাক? ময়ে এতিয়া ৰেল লাইনৰ ওচৰলৈ গৈ চাই আহোঁগৈ।”

ভেকাহি মাৰি উঠিল আতৈয়ে—

“চুপ থাক! চুপ থাক বুঢ়ী! আগেয়েও দুই-তিনিবাৰ এনে উৰাবাতৰি শুনা নাছিলিনে? আমাৰ চাহৰ দোকানত আজি এয়া হব্য গব্য মানুহ আহিছে।” আতৈয়ে এইবাৰ কাৰো পিনে পৰোৱাই নকৰি দোতাৰা বজাবলৈ ধৰিলে। চাকিৰ পোহৰত এইবাৰ আতৈৰ মুখখন একেবাৰে স্পষ্ট হৈ পৰিল। আতৈৰ নাকটো জোঙা। গুৰিৰ দাঁতবোৰ সৰা বাবেই হয়তো গালখন একেবাৰে সোমাই গৈছে। চকুৰ তলত মকৰা-জালৰ দৰে অজস্ৰ ৰেখা। বৰণ অত্যন্ত ক'লা হোৱা বাবে চাকিৰ পোহৰতহে এই ৰেখাবোৰ স্পষ্টভাৱে দেখা গৈছিল। কপালত পথালিকৈ থকা ৰেখাবোৰে কিহৰ সংকেত দিছে? চিন্তা, জিজ্ঞাসা, দুঃখ, আৰু? আৰু?

অত্যন্ত সুললিত সুৰত আতৈয়ে গাবলৈ ধৰিলে পদ্মাপ্ৰিয়াৰ গীত—

“পুত্ৰ পতি ধন সবে অকাৰণ
যেন জলবিশ্ব হাসে।
এই আছে নাই সবে হ'ব ছাই
সকলো কাল গৰাসে।
জীৱন-যৌৱন সবে অকাৰণ
যেন সপোনৰ নিধি।.....”

অকল পদ্মাপ্ৰিয়ায়েইনে? গোপালদেৱ, শ্ৰীশংকৰদেৱ আৰু ৰজা প্ৰভুৰো গীত আতৈয়ে আমাক গাই শুনাবলৈ আৰম্ভ কৰিলে। আমাৰ হাতত সময় বৰ কম। আতৈয়ে কিন্তু এৰে ক'ত? ক'লৈ—এনে গ্ৰাহক আৰু ক'ত পাব তেওঁ? হেঁপাহ পলুৱাই তেওঁ গীত গাব।

আমি প্ৰায় এঘণ্টা জুৰি আতৈৰ সুললিত সুৰৰ গীত শুনিলোঁ। আইতাৰ উচ্চপিচনিতহে আমাৰ ৰস আচ্ছাদনত বাধা পৰিল।এইবাৰ আইতাই ৰণচণ্ডী মূৰ্তি ধৰিহে যেন থিয় হ'ল। ক'লে—

“তাক ৰেল লাইনৰ ওচৰত দেখা বুলি মানুহে কৈ গ'ল বুঢ়াৰ কাণসাৰ নাই। মিলিটেৰীয়ে গুলীয়াই তাৰ প্ৰাণটো ল'লেও বুঢ়াৰ বুকু ফালি নেযায়.....”

মই ঘপহকৈ থিয় হ'লোঁ। ক'লোঁ—“আমাৰ গাড়ী ভাল হোৱাৰ সময় হৈছে। এতিয়া আমি গাড়ীতেই বহোঁগৈ।” আতৈৰ গীত শুনি আমি স্বৰ্গৰাজ্যতহে যেন আছিলোঁ। জোনাকৰ পোছাকহে যেন শৰীৰত পিন্ধিছিলোঁ।

.....কোনোবাই যেন ফুলৰ হেতাৰে আমাৰ মুখত মৌহে এটোপা-দুটোপাকৈ ঢালি আছিল। আমি শেৱালি ফুলৰ তলত নিকাকৈ পাৰি থোৱা আসনতহে যেন বহি আছিলোঁ। মীৰাঝকাৰ চাহাবে এইবাৰ কোটৰ পকেটৰ পৰা সৰহকৈয়ে নোট কিছুমান উলিয়াই আতৈৰ সন্মুখত থ'লে। আতৈয়ে আটাই পাৰি উঠিল—

“ঐ নিৰ্মালিৰ মাক, চাহৰ পইচাখিনি হিচাপ কৰি ৰাখ, বাকী পইচা চাহাবহঁতক ওভতাই দে। অতবোৰ পইচা কি কাৰণে দিছে দেউতাহঁত?.....আমি পানী-জাপি লৈ ফুৰোৱা বৰবৰুৱাৰ বংশৰ মানুহ এই সংগীত।। এই সংগীত।। গুৰুজনাৰ আত্মাৰ প্ৰতিধ্বনি এই সংগীতৰ বাবে কোনোবাই আমাক পইচা দিলে আমি হৃদয়ত বৰ কষ্ট পাম.....এইবোৰ কথা কোনেও নুবুজে.....। আজিকালি কোনেও নুবুজে।”

বুঢ়ী-আইতাই ট-টকৈ টকাকেইটালৈ চাই আছিল। তেওঁ কোনো প্ৰশ্ন কৰা নাছিল নাইবা টকাকেইটা গণ্ডি কৰি চোৱাও নাছিল।.....ঠিক এইখিনি সময়তে এজনী গাভৰু ছোৱালীয়ে লেঙেৰিয়াই লেঙেৰিয়াই আহি দুৱাৰত হাত থৈ ভিতৰৰ পিনে খুকুৰিয়াই চালে। বুঢ়া-বুঢ়ী দুয়ো জাঙুৰ খাই উঠিল—

“এই হতচিৰী, কিয় আহি থাক ইয়ালৈ?”

তাই উচ্য-বাচ্য একো নকৰিলে। আমাৰ আগেৰে পাৰ হৈ গৈ তাই পিছফালৰ বাচন ধোৱা ঠাইখিনিত পেলাই থোৱা কাঠৰ টুল এখনত বহিলগৈ। আমাৰ বুজিবলৈ বাকী নাথাকিল যে এইজনীয়ে ভাৰতীয় সেনাটোৰ লগত প্ৰেমৰ লেন-দেন কৰি পৰিয়ালটোৰ মুখ ক'লা কৰা নিৰ্মালি।

.....এক মুহূৰ্তলৈহে। বুঢ়া-আতৈ আৰু বুঢ়ী-আইতাই নিজৰ নিজৰ কামত মন দিলে।

বুঢ়ী-আইতাৰ দৃষ্টি আকৌ টকাবোৰৰ ওপৰত পৰিল। ইমানখিনি পইচা সম্ভৱ বহুদিন তেওঁলোকে দেখা নাছিল।

ঠিক এইখিনি সময়ত হঠাৎ যেন এটা বিস্ফোৰণহে হ'ল। আমি চাৰিওটা

মানুহ কিছুদূৰলৈ যেন ছিটিকিহে পৰিলোঁ। ওচৰৰ আঁহত গছজোপাৰ পৰা জাঁপ মাৰি আহি কেনেকৈ জানো এটা জবৰজং পুৰুষ-মূৰ্তি আমাৰ ওচৰত থিয় হ'লহি। আমি তৰ্কিবই নোৱাৰিলোঁ। কেৰাচিনৰ চাকিৰ পোহৰত মই তাক স্পষ্টভাৱে দেখিলোঁ। ভয়ত মোৰ ডিঙি শুকাই কাঠ হৈ গ'ল।ডেকা ল'ৰা, ওঁঠ আৰু চকুৰ এক অংশত বন্দুকৰ চোকা অস্ত্ৰৰ আঘাত লাগিয়েই এক ভয়ংকৰ জখম। চেলাউৰিৰ তলৰ পৰা চকুৰ কাষেৰে এটুকুৰা মাংস ছিঙি যোৱাৰ বাবে মুখখন ইমান বেছি ভয়ংকৰ আৰু কুৎসিত হৈছে যে মই আইতাৰ হাতখন খামোচ মাৰি ধৰিলোঁ। পিন্ধি আহিছে এটা বিৱৰ্ণ ক'লা জিন। ঠিক একেই বিৱৰ্ণ এটা খাকী জেকেট। মূৰৰ দীঘল ক'লা চুলি আউল-বাউল। খুঁতৰিৰ তলত দীঘল ডাঢ়ি। হাতত সেইটো? সেইটো ৰিভলভাৰ.....সোৱা কেৰাচিনৰ চাকিৰ পোহৰত জিলিকি আছে ইয়াৰ বেৰেল।

হঠাৎ ল'ৰাটোৱে বেৰৰ ওচৰলৈ আহি থিয় হোৱা নিৰ্মালিক দেখা পালে। সি চো মাৰি যোৱাৰ দৰে গৈ তাইৰ পেটত এটা গোৰ বহুৱাই আটাই পাৰি উঠিল—

“চালি বেষ্টা! ল'ৰাইতে কোবাই তোৰ ভৰি ভঙা নাই তেতিয়াহ'লে..... সেনাটোকো বোলে দুই টুকুৰা কৰি কাটিব নোৱাৰিলে.....ফুঃ!” সি খুৱাই দিলে। আইতাই হাই-বিই কৰি তাৰ হাতখনত ধৰি ভিতৰলৈ চোঁচৰাই আনিবৰ চেষ্টা কৰি বিনাবলৈ ধৰিলে। সি চিঞৰি থাকিল—

“চালি কুকুৰনি—চালি বেষ্টা—আমাৰ সাত-শতৰুৰ লগত বিছনাত উঠে! মৰ চালি, মৰ।” সি তাইক বুটজোতাৰে গুৰিয়াবলৈ ধৰিলে.....আইতাই হাহাকাৰ কৰি উঠিল।

“অ' মোৰ কণবাপ! অ' মোৰ কণবাপ! মই দেউতাবাক জয়দেউ কাকূতি কৰি আছিলোঁ—লেমটো লৈ গৈ তোক ৰেল লাইনৰ পৰা লৈ আহক....., ডিফলুৰ পৰা অহা মানুহ এযোৰে কৈ গৈছিল তোক দেখা পোৱা বুলি—অ' মোৰ দেহলাও কণবাপ, কি বিলৈ হৈছে তোৰ!”

.....আইতাই এইবাৰ চিঞৰি চিঞৰি বিনাবলৈ ধৰিলে। কণবাপে কিন্তু এইপিনে বেছি ক্লক্ষেপ নকৰিলে। সি কিছু সময় চাকিৰ পোহৰত উজ্জ্বল হৈ পৰা খমখমীয়া নোটবোৰলৈ কৌতূহলেৰে চাই থাকিল। তাৰ দৃষ্টি চিকাৰৰ আশাতে উৰি ফুৰা শেন চৰাইৰ দৃষ্টিলৈ ৰূপান্তৰিত হ'ল। সি চো মাৰি গৈ নোটবোৰৰ ওপৰত উবুৰি হৈ পৰিল।

আতৈয়ে আটাই পাৰি উঠিল—

“এয়া আলহীসকলৰ পইচা বোপাই, ওভতাই দে, ওভতাই দে.....”

জবৰজং ল'ৰাটোৱে সেইপিনে কেৰেপ নকৰিলে। সি মুখৰ ভিতৰতে ভোৰভোৰাবলৈ ধৰিলে—

“চোৰাংচোৱাইতে ইউ. এছ. কাৰবাইন দুটা বিক্ৰী কৰিব। মোৰ হাতত মাত্ৰ

কুৰিটা টকাহে কম আছে। পইচা লগা হৈছে, পইচা লগা হৈছে.....”

সি যেনেদৰে ধুমুহা হৈ আহিছিল ঠিক তেনেদৰে অন্ধকাৰৰ বুকুত অদৃশ্য হৈ গ'ল।

.....আঁঠুৰ মুখত এটা হাঁহি বিৰিঙি আছিল। মানুহৰ হাঁহি যে ইমান হৃদয় বিদাৰক হ'ব পাৰে এই কথা মই আগেয়ে জনা নাছিলোঁ।

*

*

*

গুৱাহাটীলৈ উভতি অহা এই পথছোৱাত মীৰাঝকাৰে মোক কোনো প্ৰশ্ন কৰা নাছিল। অন্ধকাৰৰ বুকুৰে আমাৰ গাড়ী আগুৱাই আহিছিল।

উদং বাকচ

এইখিনি সময়ত সাধাৰণতে কোনো মানুহ শুই নুঠে। শ্মশানৰ আশে-পাশে নতুনকৈ উঠি অহা মানুহবোৰো ইমান পুৱা শুই নুঠে।

তৰাদৈৰ চালিখনৰ সম্মুখৰ হিজলজোপাত পৰি বুলবুল চৰাই কিছুমানে কিচিৰ-মিচিৰ কৰি আছে। কিছু আগেয়ে ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ পূব দিশে হালধীয়া ঠোঁটৰ সৰু বকৰ শাৰী এটাই কক্ কক্ শব্দ কৰি উৰি গৈছিল।

শ্মশানত মানুহ পোৰা গোকৰ লগত দূৰৈত থকা কাগজী নেমু ফুলৰ গোকৰ মিহলি হৈ এক অদ্ভুত গোকৰ সৃষ্টি কৰিছে।

তৰাদৈয়ে বাহিৰলৈ ওলাই আহি দেখিলে—শ্মশানৰ খৰি বেপাৰী হয়বৰে আজিও হিজলৰ তলত থিয় হৈ আছে। ক'লা হাফপেণ্টৰ তলেৰে ওলাই থকা তাৰ ভৰি দুখন স্পষ্ট হৈ পৰিছে, তাৰ বগা দাঁত দুপাৰি কুঁহিয়াৰৰ চোবাই এৰা সিটা এটুকুৰাৰ দৰে জিলিকি আছে।

তৰাদৈয়ে তাক দেখি লৰ মাৰি ভিতৰ সোমাল! মুখৰ ভিতৰতে তই ভোৰ-ভোৰালে—

—কি বাকী আছে? শুকান হাড়কেইডাল চেলেকিবলৈ যে তাত বৈ আছে।

সি কোৱা কথা কিছুমান ঠহ-ঠহকৈ তৰাদৈৰ কাণত বাজিল—

তোৰ সেই মদাহি দ্ৰাইভাৰটো জেলৰ পৰা ওলাই আহিবলৈ আৰু বহু সময় আছে, কি ঠিক সি ওলাই আহিব পাৰে নে নোৱাৰে। এটা নহয়, দুটা মানুহক সি গাড়ীৰে খুন্দিয়াই মাৰিছে। মদৰ জালত মৰা বুলি প্ৰমাণ হৈ গৈছে। মই সহায় কৰিম। মই সহায় কৰিম। এবাৰ মাথোঁ ৰাতি তই দুৱাৰ খুলি থ'বি। তোৰ ল'ৰা দুটাই অন্ততঃ নাথাই নমৰে।”

এই দুৱাৰ খুলি থোৱাৰ আশাত একাৰে-পোহৰে সি আহি হিজলৰ তলত বৈ থাকে। তাৰ মুৰৰ ওপৰত হিজলত বহি ফুলৰ ৰস খোৱা চৰাইবোৰে কিচিৰ-মিচিৰ কৰি থাকে।

কিছু সময়ৰ পাছত তৰাদৈয়ে আকৌ এবাৰ পদূলিৰ মূৰলৈ গৈ চালে।

—নাই, এইবাৰ হাফপেণ্ট পিন্ধা মানুহটো হিজলৰ তলত নাই।

যিবোৰ মানুহে লুকাই-চুৰকৈ তাই শ্মশানৰ পৰা তুলি অনা কাঠৰ বাকচটো চাবলৈ আহিছিল সেইবোৰৰ মাজত এই মৰাক খৰি দিয়া হয়বৰ নামৰ মানুহটো নাছিল।

তৰাদৈয়ে জুমি জুমি চালে। এতিয়াও কোনোবাই জুমা-জুমি কৰি আছে নেকি? কি মানুহ এইবোৰ? উঃ কি মানুহ? খাবলৈ নোপোৱা কুকুৰৰ দৰে ইটোৱে সিটোৰ গা শুঙি চাব খোজে। নিধকহঁত! গাৰ কানি-কাপোৰ আঁজুৰি একেবাৰে নাঙঠ কৰিব খোজে। সেইদিনা চ'ক ৰ'ডৰ জমিদাৰটো মৰিল, জমিদাৰে ব্যৱহাৰ কৰা উৰিয়াম কাঠৰ পালেংখনত চকীদাৰ হলধৰৰ সেই প্ৰেতনীৰ দৰে ঘৈণীয়েক নুশুৱেনে? খৰি ফালি ভাত মোকোলোৱা শুকুৰাৰ ঘৈণীয়েকে এই শ্মশানৰ পৰা বুটলি নিয়া গুড়গুড়ীটোত ধঁপাত নোহোপেনে? জ্বলি-পুৰি শেষ হোৱা মানুহ এটাৰ ছাই ভষ্ম খেপিয়াই খেপিয়াই দুটামানে সোণৰ আঙঠিও আৱিষ্কাৰ কৰিছে। সেইবোৰতো কোনেও চাবলৈ যোৱা নাই। হয়, কোনেও খুকুৰিয়াই খুকুৰিয়াই চাবলৈ যোৱা নাই। ছাল ছিগা ভিকছ চকীদাৰৰ সেই প্ৰেতনীৰ দৰে মানুহজনীয়ে শ্মশানত জমিদাৰৰ বিছনাখনত কেনেদৰে শুইছে—সেই দৃশ্যও কোনেও চাবলৈ যোৱা নাই।

জুপুৰি, চালিঘৰ, শ্মশানৰ আশে-পাশে টিংপাত জোৰা লগাই কৰা চালিয়াত মৰা মানুহৰ এনেবোৰ বস্তু পৰি আছে। হয় হয়, বৰ বৰ মানুহৰ আৰামৰ বস্তুবোৰে ছাল ছিগা ভিকছৰ ঘৰত যেন দাঁত-মুখ নিকটাই পৰি আছে—অথচ তাইৰ এই ক'লা বাকচটোৰ ওপৰত সকলোৰে চকু।

তৰাদৈয়ে ভিতৰলৈ আহি আকৌ এবাৰ শুই থকা ল'ৰা দুটালৈ চালে। সিহঁতৰ বুকুৰ হাড়কেইডাল লেখিব পৰা হৈছে। নাইৰ তলৰ পেণ্ট কচাইৰ ঘৰত ওলোমাই থোৱা ছাগলীৰ ছালৰ দৰে টিলা হৈ পৰিছে। আহ! সৌটো, সৌটো কাঠৰ বাকচ। মাজত এক যৌৱন চঞ্চল শক্তিৰ দৰে থিয় হৈ আছে।

তৰাদৈয়ে বাকচটো হাতেৰে খেপিয়াই চালে। সুন্দৰকৈ কটা বকুল ফুলবোৰ একেবাৰে যেন জীৱন্ত বকুল হৈ পৰিছে।

তাই গালখন লগাই কাঠৰ বাকচত এই ফুলবোৰ স্পৰ্শ কৰিলে। তাৰ পাছত মুখ মেলি থকা এই প্ৰকাণ্ড বাকচটোত আনদিনাৰ দৰে তাই কুঁচি-মুচি সোমাই গ'ল।

বিস্ময়কৰ! বিস্ময়কৰ! তাই এক অনন্য সুখ অনুভৱ কৰি বহু সময় এই মৰাশ আনি শ্মশানত দলিয়াই থৈ যোৱা বাকচটোৰ ভিতৰত পৰি থাকিল। শ্মশানৰ পৰা বাকচটো বুটলি অনাৰ সময়ত কিছুমান তেজ লগা বৰফৰ টুকুৰাও তাই দলিয়াই পেলাবলগীয়া হৈছিল। সেই কথা তাইৰ যেন মনত নাছিল।

বাকচটোৰ ভিতৰৰ পৰা তৰাদৈৰ ফেকুৰি ফেকুৰি কন্দাৰ আৱাজ শুনা গ'ল।

কিছু সময়ৰ পাছত প্ৰচণ্ড শব্দ কৰি এখন পুলিচৰ গাড়ী তাইৰ এই জুপুৰিটোৰ আগেৰে পাৰ হৈ গ'ল। এইফালে সাধাৰণতে কোনো গাড়ী নাহে। পুলিচৰ গাড়ীহে

আহে। গুলী খাই মৰা মানুহৰ শ হেণ্ডঅ'ভাৰ কৰা চাৰ্টিফিকেটবোৰ সঠিক আছিল নে? চকিদাৰে ৰিপ'ৰ্ট দিয়া মতে হস্পিতালৰ হেণ্ডঅ'ভাৰ চাৰ্টিফিকেট নোহোৱাকৈ কোনোবাই জাৰজ সন্তান এটা পুতি থৈ গ'ল—এইবোৰৰ খবৰ ল'বলৈ হ'বলা আহিছে।

সাতগাঁৱৰ দেহ-ব্যৱসায়ী তিৰোতাবোৰৰ ব্যৱসায়ো ইয়াত দহৰম-মহৰম হৈ উঠিছে। যেন মৰাশ যিমনেই জ্বলিছে সিহঁতৰ মাংসৰ উত্তাপ সিমনেই বৃদ্ধি হৈছে। আৰু পঞ্জীয়নভুক্ত নোহোৱা মৰাশ? অনেক কথা থাকে। অনেক কথাৰ বাবে পুলিচৰ গাড়ী অহা-যোৱা কৰে। শ্মশান কমিটীৰ সদস্যসকলৰ লগত তৰ্ক-বিতৰ্ক হয়।

পুলিচৰ জুংগাখনৰ শব্দত ধহমহকৈ তৰাদৈ উঠি বহিল। এই কাঠৰ বাকচটোৰ সৈতে এনেদৰে ওতপ্ৰোতভাৱে তাইৰ সত্তা জড়িত হৈ পৰা?.....হয় হয়, এইবোৰ কথা। এইবোৰ কথা।.....হায়! হায় বাকচটোত সেন্দূৰ আৰু খোপাত মৰা ফুল সিঁচৰতি হৈ পৰি আছে। কালি ৰাতি তাই একেবাৰে চিৰাচিৰ হোৱা কাপোৰ দ'মৰ মাজৰ পৰা বিয়াত পিন্ধা ব্লাউজটো লৈ পিন্ধিছিল। নফটা কাপোৰৰ ভিতৰত তাইৰ সেই ব্লাউজটোৱেই বাকী আছিল। কেৰাচিনৰ চাকিৰ পোহৰত আইনাত মুখ চাই তাই দহ-বছৰৰ আগেয়ে যেনেদৰে অত্যন্ত আগ্ৰহেৰে সাজ-পোছাক কৰিছিল, ঠিক তেনেদৰে একেবাৰে উত্ৰাবল হোৱাৰ দৰেই মূৰ ফণিয়াইছিল। ফণিয়াই থাকোঁতে তাইৰ অলপো ধাৰণা নহৈছিল যে ফণিখন মাজে-সময়ে তাইৰ কান্ধ আৰু ডিঙিৰ হাড়ত লাগে। কোমল মাংসৰে পোত খাই থকা এই শৰীৰৰ কোনখিনিত যে এই হাড়বোৰ থাকে এই বিষয়ে তাইৰ আগেয়ে ধাৰণা নাছিল। এতিয়া মানুহে কয়—এই শ্মশানত থাকিবলৈ অহা জীয়া কংকালবোৰৰ মাজত তায়ো এক কংকালতেই ৰূপান্তৰ হৈছে।

দেহ আৰু মনেৰে বাঞ্ছা কৰা প্ৰেমিকৰ সৈতে একে বিছনাতে তাই যেন ৰাতি অতিবাহিত কৰিছিল। বিস্ময়কৰ বিস্ময়কৰ এই কাঠৰ বাকচটিত.....তাইৰ মূৰৰ চুলি, তেল, সেন্দূৰ—সকলোৰে দাগ একেবাৰে স্পষ্ট হৈ আছে।

.....কোনোবাই বাকু আকৌ চাই আছে নেকি? এইকেইদিন দুৱাৰৰ ফাঁকেৰে, খিৰিকীৰে, বেৰৰ জলঙাৰে সকলোপিনেই মানুহবোৰে জুমাজুমি কৰি আছিল। সোৱা তাইৰ কাষত, নিঃপাল দি শুই থকা ল'ৰা দুটাই যেন থেনাই কৈছিল—মানুহবোৰে মনে মনে চাই থাকে!!

—মৰা মানুহ অনা বাকচত শোৱে.....ছিঃ ছিঃ! পেলাই দে, বাকচটো পেলাই দে.....।

বাকচটোৰ ভিতৰত আকৌ তৰাদৈয়ে কুঁচি-মুচি পৰি ৰ'ল। এই অনুভূতি..... এই অনন্য অনুভূতি।

.....হঠাৎ কোনোবাই বাহিৰৰ দুৱাৰত এটা প্ৰচণ্ড গোৰ বহুৱাই দিলে। ধহমহকৈ উঠি থিয় হ'ল তৰাদৈ। কাণ থিয় কৰি তাই শুনিলেএয়া পুলিচত কাম কৰা তাইৰ ককায়েকৰ আৱাজ।

—তৰাদৈ? তৰাদৈ?

তৰাদৈয়ে দুৱাৰ খুলি দিয়াৰ লগে লগে পুলিচৰ সাজ-পোছাক পিন্ধা জবৰজং মানুহটো একেবাৰে ভিতৰ সোমাই আহিল। থূলস্তৰ চেহেৰা, নাকৰ তলত প্ৰকাণ্ড একোছা মোছ, গধপা জোতা, হাতত এডাল মজবুত দাণ্ডা। কোনো পাতনি নেমেলোকৈ সোমেশ্বৰ জুপুৰিটোৰ ভিতৰলৈ গপগপাই সোমাই আহিল।

—“তোৰ খবৰ ল'বলৈ আহিব পৰা নাই। আজি ডিউটি পৰিছে ইয়াতেই। সাতগাঁৱৰ বাৰোৱাৰী তিৰোতাজনীয়ে বোলে ইয়াত একেবাৰে দফ্টৰ পাতি লৈছে! ধৰ্ম বুলি আৰু একো বস্তুৱে নোহোৱা হৈ গৈছে। সেইদিনা বৰুৱা মৰিল! মৰাশ লৈ দুয়োটা পুতেক শ্মশানলৈ আহিল, এটা পুতেকে একেবাৰে নিকা হৈ গামোচা পিন্ধি পিতাকৰ মুখাগ্নিত ব্যস্ত হৈ থাকোঁতে ভিৰৰ মাজত কোন টলকত আনটো পুতেকে গৈ বেশ্যাজনীৰ কোঠাত সোমালগৈ কোনেও তৰ্কিবই নোৱাৰিলে। এনেকুৱা দিন-কাল হৈছে—এনেকুৱা।” কথাখিনি কৈ হঠাৎ সি সমুখত সাপ দেখা মানুহৰ দৰে উচপ খাই কিছুদূৰ পিছুৱাই গ'ল। তাৰ পিছত স্তম্ভিত হৈ কিছু সময় সোমেশ্বৰে কাৰুকাৰ্য কৰা প্ৰকাণ্ড বাকচটোলৈ জলকা লাগি চাই ৰ'ল।

বাকচটোৰ একেবাৰে ওচৰলৈ আহি সি তাৰ হাতৰ দাণ্ডাডালেৰে কিছু সময় বাকচটো টুকুৰিয়াই চালে। প্ৰদক্ষিণ কৰাৰ দৰে সি বাকচটোৰ চাৰিওফালে ঘূৰিও চালে। তাৰ পিছত সি বাকচটোৰ ওচৰত আঁঠু কাঢ়ি বহিল। পকেটৰ পৰা ৰুমাল এখন উলিয়াই সোমেশ্বৰে তাৰ চকু দুটা মোহাৰি ল'লে। বেপৰোৱাভাৱে হনহনাই সোমাই অহা মানুহটোৰ অৱস্থা যুদ্ধত হৰা সৈনিকৰ দৰে হ'ল। তৰাদৈলৈ চাই সি এইবাৰ স্থলিত কঠেৰে ক'লে,—“ঘৰত পানী-দুনি আনি থোৱা আছেনে? দেচোন, মোক পানী এগিলাচ দে।”

ঘোট-ঘোটকৈ সি পানী গিলাচ খালে। তাৰ পিছত তলমূৰ কৰি ক'লে—“মই যি ভাবিছিলোঁ সেয়ে সত্য হৈছে। সৰু বোপাইৰ শটো এই কাঠৰ বাকচটোতে আহিছিল। বিমান বন্দৰৰ পৰা অহা পৰিয়ালটোৰ লগত ময়ো একখণ্ড আহিছিলোঁ—হয় হয়, এইটোৱেই বাকচ—এইটোৱেই বাকচ।” হঠাৎ সোমেশ্বৰে তৰাদৈলৈ পোন হৈ চাই ক'লে—

“তই সিহঁতৰ ঘৰত চাকৰণী আছিলি নহয়? সৰু বোপাইৰ বাপেক ঠাকুৰৰ বেমাৰৰ সময়ত এবাৰ তই তেজ-পূজৰ কাপোৰ ধুই কিমানখিনি সহায় কৰিছিলি সেই কথা সকলোৱে জানে। আৰু সৰু বোপা?”

এইবাৰ এই প্ৰকাণ্ড বপুৰ কনিষ্ঠবলটোৱে একপ্ৰকাৰ যেন ফেকুৰি ফেকুৰিয়ে কান্দিবলৈ ধৰিলে। এক উচ্ছৃংখল কঠেৰে সি ক'লে—

“তোৰ লগত বৰ মিলাপ্ৰীতি আছিল সৰু বোপাৰ। তোক বিয়া কৰাম বুলি সেই সময়ত একেবাৰে কঁকালত টঙালি বান্ধিয়েই লৈছিল। কমখন গগুগোল গৈছিলনে ঠাকুৰৰ ঘৰত! শেষত উজনি অসমত ট্ৰেনফাৰ—আৰু এই দুৰ্ঘটনা—!”

*

*

*

*

তৰাদৈয়ে হঠাৎ প্ৰশ্ন কৰিলে—

“কিহে খুন্দিয়াই মাৰিলে?”

“জীপ গাড়ীয়ে। আহ! দগদগীয়া সুন্দৰ চেহেৰা! তেজৰ চেকুৰা লাগি থকা বৰফবোৰ আঁতৰাই মই এই দুই হাতেৰে তাৰ দেহ চিতাত তোলাত সহায় কৰি দিছিলোঁ। ডেকা ল'ৰাৰ তেজ। মোৰ এই হাত দুখনকো একেবাৰে—” মাটিৰ নিশ্চল মূৰ্তিৰ দৰে থিয় হৈ থকা তৰাদৈলৈ মূৰ তুলি চাই সি বাক্যটো শেষ কৰিব নোৱাৰিলে। দুয়োৰে মাজত এই প্ৰকাণ্ড ক'লা বাকচটো এটা বহস্যময় গহ্বৰৰ দৰে পৰি আছে। এই গহ্বৰত সোমাই গৈ দুয়ো ভাল অচিনাকি হৈ পৰিল।

সোমেশ্বৰ থিয় হ'ল। এটা নাটকীয় ভংগীৰে সি আটাই পাৰি উঠিল—

“তৰাদৈ, কুলীৰ ছোৱালীক চাহ বাগিচাৰ চাহাবে বিয়া কৰোৱা সেই দিন শেষ হৈ গৈছে। মজদুৰ কুলিৰ ছোৱালীক বিয়া কৰোৱা জেনকিন্স চাহাবৰ হাড়ত এতিয়া বন গজিছে! ডাঙৰ চাহাবৰ ল'ৰা সৰু বোপাই তোক বিয়া কৰাম বুলি কৈছিল। তোক হৃদয়েৰে ভাল পাইছিল। কিন্তু পাৰিলেনে সি? এই জুপুৰিৰ পৰা নি তোক টিঙৰ ঘৰত ঠাই দিব সি পাৰিলেনে?”

তৰাদৈৰ বুকু ফাটি যেন এটা আৰাজ বাহিৰ হৈ আহিল—

“মোক বিয়া কৰাব নোৱাৰাৰ বাবে সি ইমানদিনে বিয়া কৰোৱা নাছিল। বাৰ বছৰ পাৰ হৈ গৈছে। আৰু বোধহয় জীৱনত বিয়া নকৰালেহেঁতেন।”

বিৰাট বপুৰ কনিষ্ঠবলটিয়ে তৰাদৈৰ মুখলৈ ট-টকৈ চাবলৈ ধৰিলে। এইবাৰ সি তাৰ মজবুত দাণ্ডাডাল মাটিত খুন্দিয়াই খুন্দিয়াই এটা হুংকাৰ মাৰিয়েই যেন থিয় হ'ল। তাৰ পাছত তৰাদৈক ধিকাৰ দিয়াৰ দৰে গালি বৰ্ষণ কৰিবলৈ ধৰিলে—“ঠাকুৰৰ এই পুতেকটোক তিৰোতা মানুহৰ সৰ্বস্ব বিলাই দিয়াৰ সময়ত তই যেনেকুৱা আহম্মক আছিলি, এতিয়াও তই তেনে ধৰণৰে আহম্মক হৈ আছ।—মই পুলিচত কাম কৰা মানুহ—কথা-কাণ্ড শুনি মই সাজু হৈ আহিছোঁ.....।”

তৰাদৈয়ে এইবাৰ অসহায় হৈ ককায়েকৰ মুখলৈ চালে—

“কি কয়—কি কয় ই? হৰি হৰি! কি কয় ই?”

চব শেষ হৈ যোৱাৰ পাছত আঁচলত বহু মূল্যবান বুলি যি মণিকক তাই ধৰি-বান্ধি ৰাখিব খুজিছে, আজি সেই আঁচলো এই মানুহটোৱে খুলিব খুজিছে।.....

ইতিমধ্যে তাইৰ শুই থকা ল'ৰা দুটা উঠি বহিল। তিনিওটা প্ৰাণীয়ে এইবাৰ সোমেশ্বৰৰ মুখলৈ ট-টকৈ চাবলৈ ধৰিলে।

—“হৰি হৰি! কি কয়? কি কয় সি এতিয়া?”

তিনিওটাকে এইবাৰ মৰিশালিৰ তিনিটা প্ৰেতাত্মাৰ দৰে দেখা গ'ল।

সোমেশ্বৰে তাৰ পকেট দুখন খুচৰিবলৈ ধৰিলে। ল'ৰা দুটাই ভাবিলে—মামাকে নিশ্চয় পইচা-পাতি কিবা দিব।—যেনেদৰে খবৰ কৰিবলৈ অহা দুই-এটা মানুহে দি থৈ যায়। যেনেদৰে হিজলৰ তলত মাকৰ বাবে অহৰহ অপেক্ষা কৰি ৰৈ থকা মানুহটোৱে মনে মনে সিহঁতৰ হাতত টকা-সিকি গুজি দিয়ে। এইটো সিহঁতৰ মামাক। দেউতাক জেলত যোৱাৰ দিনাও সি খবৰ কৰিবলৈ কিন্তু অহা নাছিল।

তিনিওটা প্ৰাণীয়ে আকৌ এটাই আনটোক ট-টকৈ চাবলৈ ধৰিলে। তৰাদৈয়ে যেন নিজৰ বুকুৰ ঢপঢপনি নিজে শুনা পালে.....

সোমেশ্বৰ উঠিল আৰু তাৰ পকেট দুখন খুচৰি একমুঠি চিঠি উলিয়াই তৰাদৈৰ মুখলৈ মাৰি পঠিয়াই ক'লে—

“নে এইবোৰ তাৰ বিয়াৰ চিঠি। কাণ্ড-কাৰখানা শুনি মই সাজু হৈয়ে আহিছোঁ। সি তোৰ বাবে বিয়া নকৰাওঁ বুলি ৰৈ থকা নাছিল। বিয়াৰ তাৰিখ ঠিক হৈছিল। চিঠি পৰ্যন্ত ছপা হৈছিল।পঢ় পঢ়, চিঠি পঢ়। বিয়া কৰাবলৈ আহোঁতেই ঘটিল সেই দুৰ্ঘটনা।পঢ়। আৰু তাৰ আত্মাৰ শান্তিৰ বাবে প্ৰাৰ্থনা কৰ।”

কোঠাটোৰ পৰা গপগপাই ওলাই যোৱাৰ সময়ত হঠাৎ সোমেশ্বৰৰ চকু তৰাদৈৰ শৰীৰত লিপিত খাই থকা ল'ৰা দুটাৰ ওপৰত পৰিল। তাৰ পাছত ভঙা পইচা কেইটামান বিচাৰি সি পেণ্টৰ পকেট দুখন খেপিয়াবলৈ ধৰিলে। লগে লগে মুখেৰে ভোৰভোৰাই থাকিল—

“মৰা পুৰিবলৈ অহা মানুহৰ লগত দেহৰ মাংসৰ ব্যৱসায় কৰা মানুহজনীক ধৰিব পৰাহেঁতেন কিছু মুনাফা পোৱা গ'লহেঁতেন, নাইবা হয়বৰক হাতে হাতে ধৰা পেলাব পৰাহেঁতেন! চাল্লাই মানুহক শাল খৰি বুলি গাঁথি থকা খৰি বেচে।”

পকেট খেপিয়াই খেপিয়াই এইবাৰ ভঙা পইচা এমুঠি উলিয়াই ল'ৰা দুটাৰ হাতত গুজি দিলে—আৰু সি যিপিনে আহিছিল সেইপিনেই হনহনাই খোজ পেলাই আঁতৰি গ'ল। হাতত পইচা পৰাৰ লগে লগে আধাপেটি ল'ৰা দুটা ফৰিং ছিটিকা দি ওচৰৰ দোকানলৈ যেন ছিটিকিহে পৰিল।

বিয়াৰ নিমন্ত্ৰণী পত্ৰকেইখনৰ ওচৰত তৰাদৈ বহি থাকিল। এই শ্মশানতে ছাইৰ

মাজৰ পৰা মৃতকৰ অস্থি বিচৰা মানুহৰ দৰে খেপিয়াই খেপিয়াই তৰাদৈয়ে নিমন্ত্ৰণী পত্ৰকেইখন চুই চালে। হয় হয়, এইকেইখন নিমন্ত্ৰণী পত্ৰ।

* * * *

বহুদিন তৰাদৈ আৰু বাহিৰলৈ ওলোৱা নাছিল। ল'ৰা দুটাই ভোকৰ অত্যাচাৰত ৰ'ব নোৱাৰি মৰাশ জ্বলাবলৈ অহা মানুহৰ ওচৰত ভিক্ষা খুজিছিল। কোনোবাই সৰু ল'ৰাটোৰ মূৰত এখন গামোচাও বান্ধি দিছিল। মুখাণ্ঠি কৰোঁতে কোনোবাই পিন্ধা গামোচা আছিল চাঙৈ। খৰিৰ পাহাৰৰ ওচৰৰ পৰা দুটা খালী মদৰ বটল ধুই সিহঁত দুয়োৱে ম'হৰ পিঠিত উঠি থকা যম দেৱতাৰ মূৰ্তিৰ ওচৰত থকা কুঁৱাৰ পৰা পানী তুলি খাইছিল।ওচৰৰ মানুহে গম লৈ জানিছিল—তৰাদৈ আৰু চৰুলৈ যোৱা নাই। তাইৰ সম্মুখত সেই প্ৰকাণ্ড ক'লা বাকচটোৰ সাফলখন মেল খাই আছিল। একেবাৰে নৰক কুণ্ডৰ দৰে।

* * * *

হিজলৰ তলত হয়বৰে প্ৰতিদিনেই তাইৰ বাবে অপেক্ষা কৰিছিল।

* * * *

এদিন একাৰে-পোহৰে তৰাদৈ আৰু তাইৰ ল'ৰা দুটাক এই কাঠৰ বাকচটো শ্মশানৰ পিনে টানি দিয়া দেখা গ'ল। যি ঠাইত হস্পিতালৰ কৰ্তৃপক্ষৰ 'হেণ্ডিং অভাৱ' পত্ৰ নিদিয়াকৈ জাৰজ সন্তান এটি জ্বলোৱা বুলি গণ্ডগোল লাগিছিল, সেই ঠাইত তাই বাকচটো আনি থ'লে। তাৰ পাছত তাই বাকচটোত জুই লগাই দিলে।

হিজলৰ ওপৰত বুলবুলি চৰাইবোৰে কিচিৰ-মিচিৰ কৰিবলৈ ধৰিলে। ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ বুকুৰ পৰা যেন এটা ৰঙা দগমগীয়া সূৰ্য উঠি আহিল। সূৰ্যটোৰ শৰীৰত লাগি আছে কিছুমান হেঙুলীয়া আৰু মুগা বৰণীয়া ডাৱৰ। এয়া সূৰ্য নহয় যেন এক অসহায় বেষাৰ ৰঙা পৰা মুখ। অনাহত পুৰুষৰ লগত ৰাতি কটাবলগীয়া হোৱাৰ ভয়ত আড়ষ্ট এই মুখ। বেঙুনীয়া আৰু মুগা বৰণীয়া এই ডাৱৰে যেন নাঙঠ কৰি দেখুৱাই দিছে এই মুখৰ অসহায়তা, আৰু এই মুখৰ যুদ্ধ প্ৰস্তুতি।

* * * *

জ্বলি-পুৰি শেষ হৈ যোৱা বাকচটোৰ ছাইবোৰ চাৰিওফালে সিচৰতি হৈ পৰিছে। শ্মশানৰ বুকুত উবুৰি হৈ পৰা পুৱাৰ সূৰ্যৰ কিৰণত এই ছাইবোৰ নতুনকৈ কটা ছাগলীৰ শুকাবলৈ দিয়া ছাল এখনৰ দৰে দেখা গৈছে।

হিজলৰ ওপৰত বুলবুলি চৰাইবোৰে প্ৰচণ্ডভাৱে কিচিৰ-মিচিৰ কৰিবলৈ ধৰিলে।

তৰাদৈ বাহিৰলৈ ওলাই আহিল।

তাইৰ গাত চাদৰ নাছিল।

আচৰিত কথা এয়ে যে হিজলৰ তলত অহৰহ থিয় হৈ থকা মানুহটো তাত নাছিল।

তৰাদৈয়ে কিছুদূৰ আগুৱাই আহি চালে—নাই, হিজলৰ তলত মানুহটো আৰু নাই।

পৰশ বতন

এক

দ্বাৰকানাথক প্ৰথমে সকলোৰে বৰ নিৰীহ মানুহ বুলিয়েই ভাবিছিল।

গাঁৱৰ মানুহে তাৰ নিবোকা স্বভাৱটো লৈ সদায়ে বৰ মুখৰোচক আলোচনা কৰিছিল। কিন্তু যেতিয়া গেৰীফিল্ড চাহাবে তেওঁৰ পুৰণা বন্দুকটি তাক দান দিলে, আৰু এখন ‘লাইচেন্স’ কৰোৱাই দিয়ালে—তেতিয়াৰ পৰা দ্বাৰকানাথৰ কিছু পৰিৱৰ্তন দেখা গ’ল। বেচ গৰ্বিতভাৱে ওচৰৰ হাবি-বননিত তাক বন্দুকটো লৈ ফুৰা দেখা গ’ল।গেৰীফিল্ড চাহাব অত্যন্ত চিকাৰপ্ৰিয় মানুহ আছিল আৰু চিকাৰলৈ গ’লে তেওঁ দ্বাৰকানাথক লগত নিছিল। চাহাবে দ্বাৰকানাথৰ হতুৱাই বহুদিন প্ৰাণী হত্যা কৰোৱাৰ চেষ্টা কৰিছিল। কিন্তু এইবোৰ সময়ত হোৱা দ্বাৰকানাথৰ অৱস্থা দেখি গেৰীফিল্ড চাহাবে ঢেকঢেকাই হাঁহি বন্ধুবৰ্গক কৈছিল—

“এদিন কেটেলা পছ এটা মাৰিবলৈ দিওঁতে সি তিৰোতা মানুহৰ দৰে কাওবাও কৰিছিল! মুঠৰ ওপৰত, ই কেতিয়াও জন্তু-জানোৱাৰ মাৰিব নোৱাৰিব!যদি কেতিয়াবা কিবা মাৰেও, মানুহৰ বাহিৰে অন্য প্ৰাণী নহয়!!”

এইবুলি কৈ বুঢ়া গেৰীফিল্ড চাহাবে আকৌ এবাৰ ঢেকঢেকাই হাঁহিছিল।কিন্তু তেওঁৰ এই ভৱিষ্যত বাণী যে সঁচা হ’ব, এই কথা তেওঁ নিজেও হয়তো জনা নাছিল।

.....বুঢ়া-মেথাই কৈছিল—এই বন্দুকটিৰ লগত থাকি থাকি দ্বাৰকানাথৰ মতিভ্ৰম হ’ল। তাৰ অৱস্থা শাস্ত্ৰত থকা দণ্ডকাৰণ্যত বাস কৰা সৎ স্বভাৱৰ ঋষিজনৰ দৰে হ’ল।যিসকলে এই কাহিনীটো জনা নাছিল সেইসকলক আকৌ এবাৰ এই কাহিনী শুনোৱা হ’ল। হুবহু ৰামায়ণত থকা কাহিনী। এক বঙালী অনুবাদকে এই কাহিনী অনুবাদ কৰিছিল।

“দণ্ডকাৰণ্যত বনবাস কৰাৰ সময়ত সীতাই এদিন ৰামক কৈছিল—

ঃ তুমি যদিও মহাত্মা তথাপি পৰম সূক্ষ্মৰূপে বিচাৰ কৰিলে দেখা যায়—
তোমাৰ অধৰ্ম সঞ্চিত হৈছে। ‘কামজ ব্যসনৰ’ পৰা নিবৃত্ত হ’লে এই অধৰ্ম নহয়।

‘কামজ ব্যসন’ তিনি প্ৰকাৰৰ—মিথ্যাবাক্য, পৰস্ৰীগমন আৰু শত্ৰুতা ব্যতিৰেকে প্ৰাণী-হনন। শেযোক্ত দুটি গুৰুতৰ।তুমি কেতিয়াও মিথ্যাবাক্য প্ৰয়োগ কৰা নাই, আৰু নকৰাও। তোমাৰ ধৰ্মনাশক পৰস্ৰীগমন নাই—তুমি কোনো কাৰণবশতঃ মনৰ মাজত কেতিয়াও পৰদ্বাৰ অভিলাষ কৰা নাই। কিন্তু বিনা-অপৰাধে প্ৰাণী-হিংসা স্বৰূপ যি ভয়ানক তৃতীয় ব্যসন, এতিয়া তোমাৰ সেই ব্যসন উপস্থিত হৈছে। তুমি দণ্ডকাৰণ্যৰ ঋষিসকলক ৰক্ষা কৰিবলৈ ৰাক্ষস সংহাৰৰ প্ৰতিজ্ঞা কৰিছা। তোমাৰ অংগীকাৰ পালন ৰূপ ব্ৰতৰ কথা জানি মোৰ ভয় হৈছে এই কাৰণেই যে এই সময়তেই তোমাৰ বিনা-অপৰাধে প্ৰাণী-হিংসা ৰূপ যি ভয়ানক তৃতীয় ব্যসন—এতিয়া তোমাৰ সেই ব্যসন উপস্থিত হৈছে। তোমাৰ পৰলৌকিক আৰু ঐহিক সুখৰ বিষয়ে মোৰ মন চিন্তাত আকুল হৈছে। তুমি যেতিয়া ধনুৰ্বাণ লৈ দণ্ডকাৰণ্যলৈ গমন কৰিবা—সেই মুহূৰ্তত ৰাক্ষস দেখা পালে কোনো কোনো স্থলত তুমি অজানিতেই সিহঁতক হত্যা কৰিবা। কাৰণ, এই অস্ত্ৰ যাৰ হাতত থাকে ই তাৰ গৰাকীকো ক্ষুৰ্ণ কৰে,—ৰক্তপিপাসু কৰে। শুনা, পূৰ্বতে মৃগপক্ষী-সেৱিত পুণ্য আশ্ৰমত এক সত্যনিষ্ঠ পৰিত্ৰাচাৰী তপস্বী আছিল। শচীপতি ইন্দ্ৰই এদিন তেওঁৰ তপস্যাত ব্যাঘাত জন্মাবলৈ এখন খড়্গ তেওঁৰ ওচৰত থৈ যায়। তপস্বীয়ে ইন্দ্ৰই তেওঁক ৰখীয়া পাতি যোৱা খড়্গ লৈ ইমান ব্যস্ত হৈ পৰিল যে ফল-মূল আহৰণৰ কাৰণে গলৈও তেওঁ সেই অস্ত্ৰ লগত নিনিয়াকৈ নাথাকে। এই খড়্গ অহৰহ বহন কৰোঁতে কৰোঁতে ক্ৰমে তেওঁৰ তপোনিষ্ঠা দূৰ হৈ স্বভাৱ উগ্ৰ হ’বলৈ ধৰিলে। তেওঁৰ স্বভাৱ ইমানেই উগ্ৰ হ’ল যে শেষলৈ তেওঁ শস্ত্ৰ সংযোগত বৌদ্ধকৰ্মত ৰত আৰু প্ৰমত্ত হৈ উঠিল। শেষলৈ অস্ত্ৰৰ সহবাস হেতু নৰকত গমন কৰিলে।”

উপৰোক্ত কাহিনী মনত পেলাই গাঁৱৰ দুই-এক বুঢ়াই মত প্ৰকাশ কৰিলে যে দ্বাৰকানাথকো বন্দুকটোৱে নষ্ট কৰিলে। গেৰীফিল্ড চাহাবে দ্বাৰকানাথক বন্দুকটি উপহাৰ দিয়াৰ পাছত দ্বাৰকানাথৰ স্বভাৱৰ পৰিৱৰ্তন ঘটিল। আগেয়ে কোনো বস্ত্ৰৰ প্ৰতি আসক্তি নেদেখুৱা দ্বাৰকানাথে এই বন্দুকটিৰ প্ৰতি অবৰ্ণনীয় আসক্তি দেখুৱালে। ল’ৰা-ছোৱালীয়ে বন্দুকটো লৈ আলিৰে যোৱা দেখিলে বিদ্ৰূপ কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে। দ্বাৰকানাথে ক্ৰক্ষেপ নকৰা হ’ল।

.....শেষত এদিন গেৰীফিল্ড চাহাবৰ মৃত্যু হ’ল। গেৰীফিল্ড চাহাব মৰাৰ দিনা দ্বাৰকানাথে প্ৰথমৰ পৰা শেষলৈ চাহাবৰ ওচৰত আছিল। সেইদিনা চাহাবৰ তলত কাম কৰা সৰু-সুৰা চাহাববোৰৰ অত্যাচাৰহে যেন আৰম্ভ হৈছিল। তেওঁলোকে যেনিবা বন্দী অৱস্থাৰ পৰাহে মুক্তি পালে। দ্বাৰকানাথৰ প্ৰথমৰ পৰা শেষলৈকে সকলো কথাই অস্বস্তিকৰ যেন লাগিছিল। সিহঁতৰ হাই-উৰুমি চিঞৰ-বাখৰে দ্বাৰকানাথক এনেকৈ বিব্ৰত কৰাৰ অৱশ্যে কাৰণ নথকা নহয়। কাৰণ, এটা সময় আছিল—যিটো সময়ত এই ‘সৰু চাহাব’ৰ দলটোৱে বৰষুণত তিতা মেকুৰীৰ দৰে গেৰীফিল্ড চাহাবৰ

লগত কথা-বতৰা পাতিছিল। চাহাবৰ ওচৰত থিয় হওঁতেও হাত-ভৰি সংযত কৰিহে থিয় হৈছিল। কাৰণ, চাহাবৰ ‘মেজাজ’ৰ বিষয়ে সিহঁত যেন প্ৰতি মুহূৰ্ততে সন্দেহ হৈ আছিল।—অকল সিহঁতেই কিয়? দ্বাৰকানাথে নিজেও চাহাবৰ এই ‘মেজাজ’ৰ লগত তাল মিলাই ফুৰোঁতে কম এক অন্তৰ্দ্বন্দ্বৰ লগতো যুঁজিবলগীয়া হোৱা নাছিল! আনকি দুই-এদিন দ্বাৰকানাথে গেৰীফিল্ড চাহাবৰ বুট জোতাৰ গোৰো সহ্য কৰিবলগীয়া হৈছিল।—কিন্তু এই মেজাজ,—এই বুট জোতাৰ গোৰো সহ্য কৰা যায়, কাৰণ বহুতৰ মাজত সিও এটা যিয়ে চাহাবৰ হৃদয়ৰ অমৃত-কুণ্ডৰ সন্দেশ পাইছিল।সেইদিনা ম’হৰ শিং এটা একুৱাব খুজি টুল এখনৰ ওপৰত থিয় হৈ হঠাৎ দ্বাৰকাই আকৌ এবাৰ স্তব্ধ হৈ বৈ গ’ল।—সেই সৰু চাহাবৰ দলটোৱে এইবাৰ এনে ধৰণে ঢেকঢেকাই হাঁহিবলৈ ধৰিলে যে কাঠৰ এই দুমহলীয়া ঘৰটো ভূমিকম্পত কঁপাৰ দৰে কঁপিবলৈ ধৰিলে। ম’হৰ শিংটোত হাত দিও দ্বাৰকানাথে কিছু সময় ডিঙি মেলি সেইপিনে চাই ব’ল।

*

*

*

*

কফিৰ পিয়লা হাতত লৈ কোম্পানীৰ সৰু চাহাব দুটাই গেৰীফিল্ড চাহাবৰ বিষয়ে আকৌ ৰসাল আলোচনা কৰি আছিল। মিষ্টাৰ পদ্বনাভন বোলা সেই ছটফটীয়া সৰু ইঞ্জিনীয়াৰটোৱে এইবাৰ কফিৰ কাপত চুমুক দি পৰম আয়াসোৰে চিঞৰি উঠিল—

“গেৰীফিল্ডৰ বিষয়ে যিয়ে যি নকওক, মই কিন্তু এষাৰ কথা ক’ব পাৰোঁ।”— এইবুলি কৈ তেওঁ চকুৰ চচমাযোৰ সোঁহাতেৰে সংযত কৰি লৈ পৰম নিৰ্ভজ্ঞতাৰে কৈ উঠিল—

“ওৱানছ দেয়াৰ ৱাজ নট এ ছিংগল বিউটিফুল প্ৰষ্টিটিউট ইন ‘কেল’টু হোম মিষ্টাৰ গেৰীফিল্ড হেজ নট ভিজিটেড!” ইয়াৰ পিছত যেনিবা কাউৰীৰ বাহতহে জুই লাগিল! গোটেইজাকৰ হাঁহি-তামাচাৰ মাজত চাৰিটা ‘কফিৰ পট’ উদং হৈ পৰিল।—ছটফটীয়া ইঞ্জিনীয়াৰ পদ্বনাভনে যেনিবা আৰম্ভহে কৰি দিছিল—তাৰেই আঁত টানি টানি আন চাৰিজনৰ ৰসাল আলোচনাই এই কফিৰ আড্ডাটোক ‘বিয়েৰ’ৰ আমেজেৰে ভৰাই ৰাখিলে।

ঃ ৰাজস্থানৰ পৰা অহা তিৰোতাৰ গেংটোৰ কাহিনী।

ঃ উৰীয়া গেং, ডোগ্ৰী গেং ইত্যাদিৰ অনেক কাহিনী মুখৰোচকভাৱেই আড্ডাৰ মাজলৈ অনা হ’ল—হৈ হাল্লা, চিঞৰ-বাখৰ, হাঁহি-তামাচা চৰম সীমাত উপনীত হ’ল।

পুৱাৰ পৰাই দ্বাৰকানাথৰ এই সকলোবোৰ কাৰ্যকলাপ অসহ্য লাগি আহিছিল। মানুহজন জীয়াই থাকোঁতে যিকেইটা মানুহে ভিজা মেকুৰীৰ দৰে চাহাবৰ কথা শুনিছিল, যিকেইটা মানুহে চাহাবৰ আদেশমতে চলা-ফিৰা কৰিছিল, যাৰ কণ্ঠৰ আগত সকলোৰে কণ্ঠ নিষ্প্ৰভ হৈ পৰিছিল—সেই সকলোৰে আজি এই মুহূৰ্তৰ কাৰ্যকলাপ দেখি দ্বাৰকানাথৰ মূৰ গৰম হৈ আহিল।

এৰা, সকলো মানুহৰে বোধহয় এনে অৱস্থা হয়।

অকল গেৰীফিল্ড চাহাবেই কয়—কত মহাপুৰুষক মৃত্যুৰ পাছত, শ্লেষ-বিদ্ৰূপৰ কবৰৰ তলত পুতি থোৱা হয়।.....সাধাৰণ মানুহতকৈ তেওঁলোকৰ মৃত্যু যেন বৰ ভয়ানক—বৰ নিষ্ঠুৰ! দ্বাৰকানাথে তাৰ মূৰটো তলৰ পিনে দোঁৱাই দি কিছু সময় কাম কৰিবলৈ এৰি অন্য কথা ভাবিবলৈ ধৰিলে। এইখিনি সময়ত তাৰ গোমোঠা ঘৰ্মাক্ত মুখত কিছুমান হিজি-বিজি ৰেখা স্পষ্ট হৈ উঠিল।

.....সৰু চাহাবৰ দলটোৰ হাঁহি-তামাচা তেতিয়াও শেষ হোৱা নাছিল। ইতিমধ্যে কোম্পানীৰ আৰু কেইজনমান নতুন চাহাবে দল গৰম কৰিলেহি। আকৌ এবাৰ হলস্থূল শুনা গ'ল। তেওঁলোকৰ মাজত অটুহাস্যৰ শব্দতে হওক নাইবা কাৰোবাৰ ভৰি লাগিয়েই হওক কফিৰ পটটো পৰি, মজিয়াত টুকুৰা-টুকুৰ হৈ ভাঙি থাকিল। এইবাৰ দ্বাৰকানাথে এটা অদ্ভুত কাম কৰিলে। বহাৰ পৰা সি উঠিল। বনৰীয়া গঁড় এটাৰ দৰে কো-কোৱাই গৈ সি আড্ডাৰ মাজত থিয় হ'ল। পৰম ক্ৰোধেৰে সি ল'ৰামতীয়া ইঞ্জিনীয়াৰ এটাৰ পিনে আঙুলি টোঁৱাই চিঞৰিবলৈ ধৰিলে—

“তোমালোকে কিহৰ ইমান চিঞৰ-বাখৰ কৰিছা? তোমালোকৰ লাজ লগা উচিত। কাৰণ, সোঁ সিদিনালৈ চাহাবৰ আগত তোমালোক মেকুৰীৰ দৰে আছিল। চাহাবৰ আগত কথা কওঁতে তোমালোকে বেমাৰী মেকুৰীৰ দৰে কঁপিছিল।”

কথাখিনি কৈ উঠি দ্বাৰকানাথে ভাঙি যোৱা কফিৰ পটৰ টুকুৰাবোৰ বুটলিবলৈ ধৰিলে।

আড্ডাৰ মাজৰ কোনোবা এটাই উঠি আহি দ্বাৰকানাথৰ কামিজৰ পিঠিত খামুচি ধৰিলে। ঠিক ইমানখিনিলৈহে,—ইয়াৰ পাছত যি কল্পনা কৰা যায় অৰ্থাৎ দ্বাৰকানাথৰ পিঠিত লাঠি-ডুকু ইত্যাদি এইবোৰ একোৱেই নহ'ল।.....কিন্তু কোনো মন্ত্ৰশক্তিৰ দৰেই কফিৰ পিয়লা আগত লৈ বৃত্তাকাৰে বহি থকা দলটোৰ তেজ আপোনা-আপুনি কমি আহিল।

এটা সময়ত তেওঁলোক ঘৰাঘৰি আঁতৰি গ'ল। দ্বাৰকানাথে কাপ-প্লেটবোৰ সামৰি গোটাই থ'লে। আনদিনাৰ দৰে নেপালী লিগিৰীজনী আহি সেইবোৰ ধুই-মেলি থৈ যাব। গেৰীফিল্ড চাহাবৰ ঘৰত এয়ে হয়তো শেষ কাম হ'ব। দ্বাৰকানাথে বাহিৰলৈ ওলাই আহিয়েই দেখিলে—দমকলটোৰ পাৰত বহি নেপালী লিগিৰীজনীয়ে তলমূৰ কৰি কিবা ভাবিছে।

লাহে লাহে গধূলি হৈ আহিল। গধূলিৰ এক বহুসময় আন্ধাৰে কোঠাকেইটাক সন্তৰ্পণে আৱৰি ধৰিলে। অনপ আগলৈকে গেৰীফিল্ড চাহাবৰ এই বিচ্ছেদৰ কাহিনী ইমান অন্তঃস্পৰ্শী হৈ কাৰো হৃদয়ত ধৰা দিয়া নাছিল। কিন্তু এই মুহূৰ্তত নীৰৱতাৰ বুকুত কুঁচি-মুচি বহি দ্বাৰকানাথে এক অচিন কষ্টত ছটফটাবলৈ ধৰিলে। যোৱা গধূলি—ঠিক এইখিনি সময়লৈকে, সি গেৰীফিল্ড চাহাবৰ ছাঁ হৈ আছিল।—এইখিনি সময়লৈকে—সি ওচৰত থিয় হৈ তেওঁক পানীয়ৰ যোগান ধৰিছিল।—গোটেই দিনটো এটা খিটখিটীয়া মেজাজ লৈ গাধৰ দৰে কাম কৰা এই চাহাবটো এইখিনি সময়ত এটা শিশুৰ দৰে হৈ পৰিছিল। প্ৰিয় বন্ধুৰ দৰে দ্বাৰকানাথক তেওঁ কৈছিল—

“দ্বাৰকানাথ তয়ো খা এটোক।”

মূৰ তুলি দ্বাৰকানাথে উত্তৰ দিছিল—

“মোৰ অভ্যাস নাই চাহাব!”

“তেতিয়াহ’লে সৌখিনিতে বহি চুৰট এটাকে হুপি থাক।”

“চুৰট হুপাও মোৰ অভ্যাস নাই।”

“মুৰ্খ!”

“হয় চাহাব, মই মুৰ্খই!”

“তেতিয়াহ’লে তই সৌখিনিতে বহি থাক। মুঠৰ ওপৰত, এইখিনি সময়ত তই মোৰ ওচৰত থাকিব লাগিব।”

এয়া আছিল গেৰীফিল্ড চাহাবৰ প্ৰথম ৰাতিৰ কথা। ইয়াৰ পাছত গেৰীফিল্ড চাহাবৰ তৃষ্ণা দূৰ হোৱালৈ গছৰ মূঢ়া এটাৰ দৰে কেতিয়াবা টোপনিয়াই, কেতিয়াবা গেৰীফিল্ড চাহাবৰ কথা শুনি দ্বাৰকানাথে অনেক সময় অভিবাহিত কৰিছিল।

এইদৰে আধা ৰাতিলৈ মদ খাই থকা চাহাবৰ ওচৰৰ পৰা এক মুহূৰ্ত সময়ো দ্বাৰকানাথ আঁতৰি যোৱা নাছিল। এইখিনি সময়ত এই নিঃসংগ চাহাবটোৰ চকুত দ্বাৰকানাথে এক অসহায় দৃষ্টি দেখা পাইছিল। দ্বাৰকানাথৰ ভাব হৈছিল যে এই ৰক্ষ মেজাজী চাহাবটো কোনো এক দ্ৰুত-স্রোতা নদীৰ পাৰত অকলশৰে বহি থকা এটি যাত্ৰী মাথো।

সেয়া আছিল গেৰীফিল্ড চাহাবৰ শেষ বয়স। তেওঁৰ খুঁতৰিৰ তলৰ মঙহ ওলমি পৰিছিল। বটলৰ পৰা গ্লাছত মদ বাকোঁতেও তেওঁৰ হাতখন কঁপি থকাৰ দৰে দেখা গৈছিল। আৰু যেতিয়া তেওঁ অকলশৰে বহি এইদৰে মদ খাইছিল দ্বাৰকানাথৰ ভাব হৈছিল যেন পৰিত্যক্ত বুঢ়া ঘোঁৰা এটাই এয়া যেন প্ৰথমবাৰৰ বাবে তৃষ্ণা দূৰ কৰিবলৈ পানী খাইছে।

এইদৰে গেৰীফিল্ড চাহাবৰ প্ৰিয় এই গধূলি সময়খিনি তেওঁৰ ওচৰত ছাঁ হৈ বহি দ্বাৰকানাথে নানান কল্পনা কৰিছিল। বৰ গভীৰভাৱে আৰু এটা কথা দ্বাৰকানাথে ভাবিছিল—এইখিনি সময়ত যদি গেৰীফিল্ড চাহাবৰ পৰিবাৰ

থাকিলহেঁতেন তেতিয়াহঁলে নিশ্চয় চাহাবক আলিৰ মাজত চৰি ফুৰা বুঢ়া পৰিত্যক্ত ঘোঁৰাটোৰ দৰে দেখা নগ'লহেঁতেন। চাহাবৰ অতীতৰ কথা দ্বাৰকানাথে নাজানে। কিন্তু বৰ্তমান সি দেখা দিনকেইটাত এজনী তিৰোতা গোটাই লোৱাটো গেৰীফিল্ড চাহাবৰ কাৰণে একো অসুবিধাৰ কথা নাছিল।

তিনি বছৰৰ আগয়ে 'বৰসানাত' কাম কৰি থকা ঠিকাদাৰটো আহিছিল। লগত তাৰ ৰূপহী ভনীয়েক তিনিগৰাকীও আহিছিল। সিহঁতে বাহিৰত বহি চাহাবৰ লগত তাক খেলিছিল। কেতিয়াবা বনভোজ খাবলৈ গৈছিল। আৰু গ্ৰীষ্মৰ সেই গৰম দিনবোৰত নদীখনে য'ত দক্ষিণমুৱা হৈ ভাঁজ লৈছে তাত গা ধুইছিল। এদিন গা ধোৱা ঠাইতে চাহ দিবলৈ গৈ দ্বাৰকানাথে দেখিছিল যে মানুহ কেইগৰাকী যিমান কম বয়সীয়া বুলি ভাবিছিল প্ৰকৃততে সিহঁত যিমান কম বয়সীয়া নহয়। তিৰোতা মানুহবোৰৰ বয়স ঠিক যেন এইবোৰ সময়তেই লুক-ঢাক নকৰাকৈ ওলাই পৰে। তেওঁলোকৰ গাত কম কাপোৰ আছিল। বয়সে সেই কাপোৰক তিৰস্কাৰ কৰিছিল।

কেইগৰাকীমান বিদেশী তিৰোতাও আহিছিল। ব্ৰীজৰ ঘূৰবোৰৰ কাষে কাষে সিহঁতে জঁপিয়াই ফুৰিছিল। দ্বাৰকানাথে দূৰৈৰ পৰা সিহঁতৰ আৰু গেৰীফিল্ড চাহাবৰ গতিবিধিলৈ লক্ষ্য কৰিছিল।

চব মিছা কথা! গেৰীফিল্ড চাহাবক যি কথা লৈ ঠাট্টা-বিদ্ৰূপ কৰা হৈছিল সেইবোৰ চব মিছা কথা। নহ'লে গেৰীফিল্ড চাহাব সেই শূন্য আৰু একক নহ'লহেঁতেন।

.....শূন্য আৰু একক! নিজৰ মুখৰ ভিতৰতে কিছু সময় ভোৰভোৰাই থাকিল দ্বাৰকানাথে। অন্ধকাৰ কোঠাকেইটাৰ পৰা বাহিৰ ওলাই আহি দ্বাৰকানাথে বাৰান্দাত ভৰি দিলে। ঘৰৰ সন্মুখৰ ওখ পমা গছজোপাত এটা অচিনাকি চৰায়ে বৈ বৈ মাতিবলৈ ধৰিলে। দূৰৈৰ পৰা শুনা ৰেলৰ গুমগুমনিৰ দৰে মাজে মাজে মাথোঁ আঁতৰৰ নৈখনৰ শব্দ শুনা গ'ল। বৰ আন্ধাৰ। আৰু এই নীৰৱতাও বৰ অসহ্যকৰ।

দ্বাৰকানাথে ভাবিলে—সেই স্মৃতিবাজ চাহাবৰ দলটো যদি আৰু কিছু সময় থাকিলহেঁতেন, তেতিয়াও হয়তো বেয়া নহ'লহেঁতেন। সি যদি হঠাতে তেনে এষাৰ কথা কৈ পৰিস্থিতিটো সলনি কৰি নিদিলেহেঁতেন, তেতিয়াহঁলে হয়তো সেই দলটো আৰু কিছু সময় ইয়াতেই ৰং-তামাচা কৰি থাকিলহেঁতেন। ওখ গছজোপাত পৰি মাতি থকা চৰাইটোৰ সেই কুৎসিত চিঞৰ, দূৰৈৰ পৰা শুনা ৰেলৰ গুমগুমনিৰ দৰে লগা পানীৰ শব্দ—এই সকলোবোৰ অসহ্য লগা পৰিস্থিতিতকৈ সেই দলটোৰ হাঁহি-তামাচা, চিঞৰ-বাখৰ এই সকলোবোৰ যেন ভাল আছিল।

বাৰাণ্ডাৰ চিৰি এটাত বহি দ্বাৰকানাথে ভাবিলে—এটা যুগৰেই যেন অৱসান হৈ আহিল। ইয়াৰ পাছত কোম্পানীৰ গুদামত কাম কৰিবলৈ তাৰ একেবাৰেই ভাল নালাগিব।—এৰা, এনেদৰে হঠাতে মানুহটো আঁতৰি গ'ল। কালি এইখিনি ঠাইতে

বহি গেৰীফিল্ডৰ সেই অদ্ভুত আত্মীয় চাৰনিৰ ওচৰত মন্ত্ৰমুগ্ধ প্ৰাণীৰ দৰে দ্বাৰকানাথ বহি আছিল। এৰা—কালি ঠিক এই মুহূৰ্তলৈকে! বৰ বিস্ময়কৰ যেন লগা কথা!

.....পমা গছজোপাত পৰি আকৌ সেই চৰাইটোৱে চিঞৰিবলৈ ধৰিলে। দ্বাৰকানাথে এবাৰ চাৰিওফালে চালে। তাৰ পাছত নিজৰ ঘৰলৈ বুলি সি আগবাঢ়িবলৈ ধৰিলে।—শীতৰ দিন পৰা নাই যদিও মাজে মাজে বলা শীতল বতাহ একোছাটিয়ে তাৰ গাৰ ঘামৰ কণিকাবোৰক একো একোটা টোপাল শীতল পানীলৈ ৰূপান্তৰিত কৰিলে। দ্বাৰকানাথৰ ভাব হ'ল—সি এক অন্য ঠাইলৈ আহিছে। সি এক আচিনাকি আলিৰে খোজ পেলাইছে!!

দুই

কোম্পানীৰ চাকৰি এৰি দিয়াৰ পাছত বহুদিন দ্বাৰকানাথে কাম-কাজ এৰি ঘৰতে বহি আছিল। এই পুৰণা ঘৰটোত দ্বাৰকানাথৰ ভায়েক এটাৰ বাহিৰে আন কোনো নাছিল। দ্বাৰকানাথৰ ভায়েকৰ নাম আছিল কমল। কমল এক অন্য মানুহ। ৰাতিপুৱা ভাত ৰান্ধি, আঠ মাইল দূৰলৈ চাইকেল মাৰি গৈ 'স্কুল' এখনত কাম কৰা মানুহ সি। আজৰি সময়খিনিও কমলে বহি নাথাকে। মুঠৰ ওপৰত চিনা-জনা সকলোৱে কমলক প্ৰশংসা কৰে। তাৰ লাজকুৰীয়া স্বভাৱৰ কাৰণে সাধাৰণতে কাৰো লগত সি বেছি মিলা-মিছা নকৰে। দুয়োকো সৰুৰে পৰা জনা মানুহে দ্বাৰকানাথৰ লগত সদায়ে তাক ৰিজায়, আৰু কমলক ভূয়সী প্ৰশংসা কৰে। আনহাতে দ্বাৰকানাথৰ গৌৱাৰ আৰু ধৰিব নোৱৰা মনোভাবক বেয়াকৈ সমালোচনা কৰে। দুই-একে তাৰ কুৎসিত শাৰীৰিক গঠনৰ বিষয়েও মুখৰোচক আলোচনা কৰে। দ্বাৰকাই দেখা-দেখিকৈয়ে কাৰো লগত মিলা-মিছা নকৰে যদিও তিনি আলিৰ মূৰত ভঙা জুপুৰি এটাত বাস কৰা আৰু একালত বেছ প্ৰতিপত্তি থকা দেৱান বুঢ়াৰ ঘৰলৈ মাজে-সময়ে অহা-যোৱা কৰে। দেৱান বুঢ়াৰ কোনোবা আজোককাকহে মাথোন দেৱান আছিল, তেওঁৰ জুপুৰিটো মাটিত উবুৰি হৈ পৰোঁ পৰোঁ হ'লেও সেইপিনে তেওঁৰ বৰ বেছি ভ্ৰক্ষেপ নাছিল। কিন্তু নিজৰ বয়সটো লৈ মানুহটোৱে সুবিধা পালেই গৌৰৱ কৰিবলৈ নাপাহৰিছিল।—সেইবোৰ যিয়েই নহওক, এই বুঢ়াৰো বিশেষ কোনো লগ-সংগ নাছিল। দ্বাৰকানাথ আৰু বুঢ়াই সেইবাবেই এতিয়া আলিৰ মূৰৰ ওঁ এজোপাৰ তলত বহি ঘণ্টাৰ পাছত ঘণ্টা ধৰি মেল মাৰিবলৈ ধৰিলে।—অকৰ্মণ্য আৰু ভায়েকৰ আশাত বহি খোৱাকাৰণে সুবিধা পালেই মানুহে দ্বাৰকানাথক তিৰস্কাৰ কৰিবলৈ নাপাহৰিছিল।—কিন্তু এইবোৰ কুৎসা ৰটনা কিছুমানে মাথোঁ এবাৰহে কৰিব পাৰিছিল। তাৰ মুখৰ আগত এনে কুৎসা

ৰটনা কৰি উঠাৰ পাছত যিয়ে একোবাৰ মূৰ তুলি চাইছে, তেৱেঁই দ্বিতীয়বাৰ দ্বাৰকানাথৰ মুখৰ আগত এনে ধৰণৰ কথা নকওঁ বুলি মনে মনে হয়তো শপত খাইছে, আৰু হয়তো দ্বাৰকানাথৰ মুখৰ সেই ভয়ংকৰ অভিব্যক্তি দেখি অলপ সময়ৰ কাৰণে হ'লেও হৃদকম্প অনুভৱ কৰিছে। পিছলৈ যিয়ে দ্বাৰকানাথৰ মুখৰ সেই ভয়ংকৰ অভিব্যক্তি দেখিছে তেৱেঁই হয়তো মনে মনে ভাবিছে—মানুহটো অলপ ভিন্ন ধৰণৰ।

.....চাৰি আলিৰ মূৰৰ দেৱান বুঢ়াৰ ঘৰলৈ দ্বাৰকানাথৰ অহা-যোৱাক কেন্দ্ৰ কৰি নানা মুখৰোচক আলোচনা ইতিমধ্যে হৈছিল। কাৰণ, দেৱানৰ এজনী ৰূপহী জীয়েক আছিল। ঘৰৰ ভিতৰত ছোৱালীজনীয়ে নিজকে এনে ধৰণে আৱদ্ধ কৰি ৰাখিছিল যে মানুহে সহজে তাইৰ ছাঁটোকে দেখা নাপাইছিল। মাথোঁ পানী আনিবলৈ যোৱা সেই মুহূৰ্তত ছোৱালীজনীয়ে এচমকা ৰ'দৰ পোহৰৰ দৰে অকলশৰেই আলিটো পোহৰ কৰি নদীলৈ গৈছিল।

কিন্তু ছোৱালীজনীৰ বিষয়ে কোনেও একো অপমানসূচক মন্তব্য দিব নোৱাৰিছিল এই কাৰণেই যে সকলোৱে বুঢ়াৰ লগত দ্বাৰকানাথক ঔ গছজোপাৰ তলতহে দেখিছিল।—কিন্তু সকলোৰে এটা বন্ধমূল ধাৰণা হৈছিল—ছোৱালীজনীৰ আকৰ্ষণতেই দ্বাৰকানাথে বুঢ়াৰ ঘৰলৈ অহা-যোৱা কৰিছিল, আৰু কৰে।

কাম এৰি দি ঘৰত বহি থকাৰ সময়ত দ্বাৰকানাথৰ স্বভাৱটোও খিটখিটীয়া হৈ পৰিছিল। মুখত সদায়ে তাৰ ওলমি আছিল এক ধৰণৰ হতাশা আৰু আক্ষেপৰ মনোভাব। তাক দেখিলে মানুহৰ ধাৰণা হৈছিল—সদায়ে সি মনত এক হিংসুকৰ মনোবৃত্তি পোষণ কৰে।

এদিন এটা অঘটন ঘটিল। দেৱান বুঢ়া গৈ অসময়ত দ্বাৰকানাথৰ ওচৰত হাজিৰ হ'ল। কমলে বহিবলৈ চকী এখন উলিয়াই দিলে। তেওঁ কিন্তু নবহিল। বাহিৰতে থিয় হৈ থাকিল। দ্বাৰকানাথ ভিতৰৰ পৰা ওলাই আহিল। দুয়ো নঙলামুখৰ মুকলি ঠাইখিনিলৈ কথা পাতিবৰ বাবে ওলাই গ'ল। বুঢ়াই যথেষ্ট অস্বস্তি প্ৰকাশ কৰি ক'লে—

“মোৰ ঘৰত এটা অঘটন ঘটিবলৈ আৰম্ভ কৰিছে। তোমাৰ বাহিৰে এই ক্ষেত্ৰত মোক আন কোনেও সহায় কৰিব নোৱাৰিব।”

দ্বাৰকানাথে মুখেৰে হা-না একো নকৰিলে। মাথোঁ বুঢ়াৰ মুখলৈ চাই কথা শুনি গ'ল।

“মোৰ ছোৱালী এজনী আছে বুলি তুমি জানা নহয়?”

এইবাৰো দ্বাৰকানাথৰ মুখত এনে এটা ভাব ওলমিল যেন সেই ছোৱালীজনী থকা-নথকালৈ কোনোদিনে চিন্তা কৰাৰ দ্বাৰকানাথৰ আৱশ্যক হোৱা নাই।

তুমি নিশ্চয় তাইক দেখিছা। মই মনে মনে বৰ গৌৰৱ কৰোঁ কি কাৰণে জানা—অকল দেখাতেই নহয়, এতিয়াই তাইৰ জ্ঞান এজনী তিনি কুৰি বছৰীয়া বুঢ়ীৰ নিচিনা। এতিয়াই তাইৰ চিন্তাক কোনো আবেগ-অনুভূতিয়ে স্পৰ্শ কৰিব নোৱৰা ধৰণৰ।”

কথাখিনি কোৱাৰ লগে লগে বুঢ়াৰ চকুৰে যেন এক অস্বাভাৱিক দ্যুতি পাৰ হৈ গ’ল। পিতৃত্বৰ গৌৰৱতকৈও শক্তিশালী অন্য এক ভাবধাৰাই বুঢ়াৰ মুখৰ বয়সৰ সেই অভেদ্য ৰেখাকেইডালক ক্ষণ্তকৰ কাৰণে যেন একেবাৰেই উজ্জ্বল কৰি পেলালে। আৰু দ্বাৰকানাথে এক কটু আনন্দেৰে বুঢ়াৰ মুখৰ এই পৰিৱৰ্তন লক্ষ্য কৰিবলৈ ধৰিলে। তাৰ পাছত সি ক’লে—

“কি কথা ক’বলৈ আছিল কোৱা। ইমান দীঘল পাতনি এখনৰতো কোনো প্ৰয়োজন নাই। মই চব কথাই জানো।”

“এৰা এৰা, ঠিকেইতো কৈছা। তুমি তেতিয়াহ’লে তাইৰ বিষয়ে যিবোৰ গুজব ওলাইছে—সেইবোৰো শুনিছা?”

“নাই শুনা।”

“তুমি নুশুনিবাই, কাৰণ বাহিৰৰ মানুহৰ লগত তোমাৰ সংস্পৰ্শ নাই। তুমি মৰিশালিৰ মাজত অকলশৰে জীয়াই থকা এজোপা এৰা গছৰ নিচিনা।”

“তাৰ মানে তোমাৰ খং বাৰুকৈয়ে উঠিছে—আৰু উৰহীৰ খং ভগা ঢাৰিত জৰাৰ দৰে মোৰ ওপৰতে—”

“নাই নাই, সেইবোৰ নাভাবিবা। খং মোৰ নিজৰ ওপৰতহে উঠিছে—মানে, নিজৰ ল’ৰা-ছোৱালীকো বুজি পাওঁ বুলি হাত সাৱটি বহি থকাৰ সমান মূৰ্খ একোৱেই নাই। এইবাবে নিজৰ ওপৰত খং উঠিছে।”

“তাৰ মানে তাই কিবা এটা অঘটন ঘটাইছে। ইমানখিনি ভণিতাৰ প্ৰয়োজন নাই। তুমি চমু কৰিয়েই মোক কথাখিনি কোৱা।”

বুঢ়াই মুখৰ ঘাম মচি ল’লে। তেওঁৰ নাকৰ ওপৰত বয়সৰ স্মৃতিচিহ্ন ৰূপে দেখা দিয়া ৰেখাকেইডাল আৰু গলধনৰ তলত ওলমি পৰা অতিৰিক্ত মাংসবোৰ কঁপি উঠিল। এইখিনি সময়ত মানুহটোৱে ঠিক কি এক সিদ্ধান্তলৈ আহিছে—এই কথা ভাবি উলিওৱা দ্বাৰকানাথৰ দৰে নিজৰ মাজত সদায়ে আবদ্ধ থকা মানুহটোৰ বাবে সহজ নহ’ল।

“তুমি কথাটো নিশ্চয় উমান কৰিব পাৰিছা। মানে, তাই শেষত গৈ থৈ এটা বেমাৰী মানুহৰ আশ্ৰয় লোৱাৰ আয়োজন কৰিছে। আৰু মই তাক এনে এটা শিক্ষা দিব খুজিছোঁ যি শিক্ষাই.....”

—শেষৰ কথাকেইটা কোৱাৰ লগে লগে বুঢ়াৰ মুখত এটা শীতল আভা বিয়পি পৰিল।

“সিহঁতে লগ ধৰা ঠাইখন মই তোমাক দেখুৱাই দিম। এনে এটুকুৰা ঠাই সিহঁতে লগ ধৰাৰ বাবে বাছি লৈছে দেখিলে তুমি.....”

কিছু সময় নীৰৱ হৈ থাকি সি ক'লে—

“সেই ম'হ-দাঁহ, পুৰণি বাঁহ গছ আৰু আগৰৰ কাঁইটে আৱৰি থকা ঠাইত তাক যদি ডিঙিত চেপিও মই মাৰি থওঁ—কোনেও গম নাপাব।”

এইবাৰ বুঢ়াৰ মুখত দেখা গ'ল এটা অদ্ভুত অটুহাস্য। কিছু সময় ধৰি সেই হাঁহিৰ ভৰত মানুহটোৰ মুখখন পেটৰ পিনে দৌ খাই পৰিল।

দ্বাৰকানাথে এইবাৰ অসহ্য হৈ কৈ উঠিল—

“তোমাৰ বাবে মই সকলো কৰিম—আজি কিছুদিনৰ পৰা এই দুখন হাতেৰে মানুহ মাৰি চোৱাৰ ইচ্ছা এটা মোৰ হৈছে।” কথাখিনি কৈ দ্বাৰকানাথে বুঢ়াৰ মুখৰ আগত হাত দুখন মোহাৰিবলৈ ধৰিলে।

বুঢ়াই দ্বাৰকানাথৰ মুখলৈ চালে—এই মুহূৰ্তত দুয়োৰো পৰম আত্মীয় দুটি বন্ধুৰ দৰে দেখা গ'ল।

“তোমাৰ পৰা এইখিনি সহায় পাম বুলি মই আগেয়েই জানো।”

“কিন্তু—কিন্তু মানুহ মৰাৰ ইচ্ছা তোমাৰ সঁচাকৈয়ে হৈছেনে? মানে—তুমি সেইষাৰ কথা সঁচাকৈয়ে মোক কৈছাতো?”

“কিন্তু শুনা, একেবাৰে মাৰি পেলোৱাৰ কথাও মই ভবা নাই। মাথোন শিক্ষা দিয়া, মানে—এই শিক্ষা অৱশ্যে বেলেগ প্ৰকাৰেও দিব পৰা যায়।”

দ্বাৰকানাথে সাধাৰণতে হাঁহিৰ নাজানে বুলিয়েই প্ৰখ্যাত। এইবাৰ কিন্তু দ্বাৰকানাথৰো হাঁহি উঠিল। আৰু দ্বাৰকানাথৰ হাঁহি উঠাৰ লগে লগে বুঢ়াৰ অটুহাস্য মাৰ গ'ল।

বাৰিষা কাল। গধূলিৰ লগে লগে আকাশ গোমা হৈ আহিল। অলপ পৰৰ মূৰত এটাপ-দুটোপকৈ বৰষুণ পৰিবলৈ ধৰিলে। গৰমৰ দিন যদিও বেছ শীত পৰিল। কাপোৰ এখন গাত মেৰুৱাই দ্বাৰকানাথ চাকি জ্বলাই বিছনাৰ ওপৰত আঁঠু দুটা বুকুত গুজি সহজ হৈ বহিল। বৰ আৰামেৰে সি চকুযোৰ আধা মুদা কৰি পৰম স্বস্তি অনুভৱ কৰি বহি আছিল। লাহে লাহে বৰষুণৰ শব্দ বাঢ়ি আহিল। বতাহৰ শব্দই খেৰৰ চালৰ ওপৰত বাঁহত সোমোৱা চৰাইৰ খিচিৰ-মিচিৰ শব্দৰ দৰে এক শব্দৰ সৃষ্টি কৰিলে। অলপ সময়হে। ইয়াৰ পাছত নদীয়ে গৰা খহোৱাৰ দৰে শব্দ হ'ল। বাহিৰত প্ৰচণ্ড জোৰেৰে বতাহ-বৰষুণৰ তাণ্ডৱ নৃত্য চলিবলৈ ধৰিলে। আৰু এই মুহূৰ্তত দ্বাৰকানাথে এক অননুভূত সুখ অনুভৱ কৰিলে। বতৰৰ এই পৰিৱৰ্তনে মনলৈ যে এনে এক সুখানুভূতি আনিব পাৰে এই কথা ভাবিয়েই দ্বাৰকানাথে নিজৰ মাজত

গভীৰভাৱে আত্মস্থ হৈ পৰিল।.....দ্বাৰকানাথৰ গেৰীফিল্ড চাহাবৰ কথাও মনত পৰিল। এনেকুৱা বৰষুণৰ বতৰ তেওঁৰ বৰ প্ৰিয় আছিল।

এনে বতৰতেই নিজৰ লগত যেন বুজাপৰা হোৱা যায়।

জীৱনৰ কোনো জটিল মীমাংসাক আকৌ এবাৰ চালি-জাৰি চোৱাৰ সুযোগ পোৱা যায়।

আৰু জীৱনৰ কোনো বহু মূল্যবান ক্ষণ হেৰুৱাৰ বাবে নিজৰ লগত একাত্মীয় হৈ কান্দিব পৰাতো যে এক গভীৰ সুখানুভূতি আছে সেই কথা এনেবোৰ মুহূৰ্ততহে অনুভৱ কৰিব পৰা যায়।

.....আকৌ চালৰ ওপৰত নদীয়ে গৰা খহোৱাৰ দৰে শব্দ শুনা গ'ল। এইবাৰ বতাহৰ শব্দ নাই, মাথোন বৰষুণ আৰু বৰষুণ!!—.....ঠিক এনে এটা সময়তে দুৱাৰখনত কোনোবাই হেঁচা দিয়াৰ শব্দ এটা দ্বাৰকানাথে শুনিলে। উৎকৰ্ণ হৈ দ্বাৰকানাথে কিছু সময় থৰ হৈ ৰ'ল। কোনোবা মানুহে দুৱাৰত গাৰ সমস্ত জোৰেৰে ঠেলিছে। হঠাৎ এজাক ধুমুহাৰ দৰেই সোমাই আহিল দেৱান বুঢ়াৰ স্নেহলতা নামৰ গাভৰু জীয়েক। বৰষুণত তিঁতা গাৰ কাপোৰ আৰু তিঁতা চুলিৰে লিপিত খাই ধৰা তাইৰ সৰু মুখখনত সমস্ত উত্তেজনা আহি গোট খালে।

দ্বাৰকানাথ যেন আকাশৰ পৰাহে খহি পৰিল। তাই ক'লে—

“দেউতা ঘৰত নাই কাৰণেই মই এই সময়ত তিঁতি-বুৰি আহিবলগীয়া হ'লোঁ। মই সকলো কথা গম পাইছোঁ.....!”

“মোৰ বিপক্ষে এনেদৰে ষড়যন্ত্ৰ কৰিলে কথা কিন্তু বেয়া হ'ব।” ঘন ঘনকৈ উশাহ লোৱাৰ বাবে তাইৰ শৰীৰ পানীৰ টোৰ দৰে উঠা-নমা কৰিবলৈ ধৰিলে। ক্ষণেকলৈহে। তাৰ পাছত এক শোকানুভূতিয়ে তাইৰ দুয়ো নয়ন ভৰাই আনিলে—

“তুমি বিশ্বাস কৰা.....এইবোৰ চব সঁচা কথা! একেবাৰে সঁচা কথা!!তুমি কেতিয়াও এনে অভিজ্ঞতাৰ স্বাদ পোৱা নাই নহয়.....?”

.....তাইৰ চকুৰ চাৱনি তিৰবিৰাই উঠিল!!

এই চাৱনিয়ে দ্বাৰকানাথৰ মৰ্মস্থলীৰ এক অননুভূত ভাবক জগাই তুলিলে। দ্বাৰকানাথ উঠি থিয় হ'ল। ধীৰ গতিৰে নিৰীহ কপৌ চৰাইৰ দৰে লগা আৰু বেৰৰ বুকুত লাগি থকা মানুহগৰাকীৰ ওচৰলৈ আগবাঢ়ি গ'ল।

“শুনা স্নেহলতা, মই তোমাক সকলো কৰি দিম, মাত্ৰ এটা কথা.....মানে মোৰ প্ৰতিও তুমি.....খুব বেছি নহয় অৱশ্যে মানে.....”

“তুমি কি ক'বলৈ বিচাৰিছা মই বুজা নাই।”

বাহিৰত বৰষুণৰ কোব প্ৰচণ্ড গতিৰে চলা শুনা গ'ল—যেন অশ্বাৰোহী ঘোঁৰাৰ খুৰাৰহে শব্দ। দ্বাৰকানাথে এইবাৰ তাইৰ চকুৰ পিনে চাই নিজৰ কথা প্ৰকাশ কৰাৰ

চেপ্টা কৰিলে।কিন্তু নিজৰ কথা প্ৰকাশ কৰাৰ চেপ্টা কৰা দ্বাৰকানাথৰ হাত-ভৰিবোৰ কোঁচ খাই গ'ল!

সি যেন এক অনন্য কষ্টকহে অন্তৰৰ পৰা বাহিৰ কৰি দিব খুজিছে। তাৰ মুখখন কিম্বৃত দেখা গ'ল।

স্নেহলতাই অলপ সময়ৰ বাবে নিজৰ স্থিতিকেই যেন পাহৰি গ'ল। তাই দ্বাৰকানাথৰ ভাব পৰিৱৰ্তন লক্ষ্য কৰিবলৈ ধৰিলে। ওঁঠৰ ওপৰেৰে তাইৰ ঘৃণা আৰু তাক্ষিলাৰ হাঁহি বিৰিঙি উঠিল। অলপ সময়ৰ বাবেহে.....পিছ মুহূৰ্ততে স্নেহলতাই আৱিষ্কাৰ কৰিলে—তাই যেন এটা জীয়া সাপৰ ওপৰতহে থিয় হৈ আছে। তাই নিজকে ৰক্ষা কৰা উচিত!! বতাহ-বৰষুণৰ সেই তাণ্ডৰ লীলাৰ মাজেৰে স্নেহলতাই বাহিৰলৈ ওলাই দৌৰিবলৈ ধৰিলে।

গোটেই ঘটনাটো ইমান কম সময়ৰ ভিতৰত ঘটিল আৰু এনে অভাবনীয়ভাৱে ঘটিল যে দ্বাৰকানাথৰ বাবে ই এক সুন্দৰ কল্পনাৰ দৰেই লাগিল। স্নেহলতাই যিখিনি ঠাইত থিয় হৈ আছিল সেইখিনি ঠাইলৈ দ্বাৰকানাথ উঠি আহিল। তাই থিয় হৈ থকা ঠাইখিনিত তাইৰ গাৰ স্বাভাৱিক সুবাস এটা স্থবিৰ হৈ থকা যেন লাগিল। খোলা দুৱাৰেৰে বৰষুণৰ পানীৰ ছিটিকনি আহি দ্বাৰকানাথে পিন্ধি থকা ক্ষুদ্ৰ কাপোৰখিনি তিয়াই পেলালে। অথচ এতিয়াৰ এই মুহূৰ্তত দুৱাৰখন বন্ধ কৰি থোৱাৰ ইচ্ছাও দ্বাৰকানাথৰ নহ'ল! কোনোদিনে অনুভৱ নকৰা সেই অনাস্বাদিত আনন্দৰ টোৰ মাজত দ্বাৰকানাথ একেখিনি ঠাইতে থিয় হৈ ৰ'ল!! হয় হয়, তাই আহিছিল! তাই আহিছিল!

* * * *

পিছদিনা ৰাতিপুৱা দ্বাৰকানাথ বাহিৰলৈ ওলাই গ'ল। এক অনন্য সুখানুভূতি এৰি যেতিয়া সি বাহিৰত ভৰি দিলে তেতিয়া বৰষুণ কমিছিল। বৰষুণৰ পাছত শেঁতা পোহৰে চাৰিওফালে একপ্ৰকাৰৰ মলিনতা আনি দিছিল। মাজে মাজে বতাহৰ লগত পানীৰ ছিটিকনি আহি দ্বাৰকানাথৰ গাত পৰিছিল। চাৰিওফালৰ এই বিষম নীৰৱতা দ্বাৰকানাথৰ ভালেই লাগিল।.....বুঢ়াৰ ওচৰলৈ যোৱাৰ চিন্তাও এবাৰ দ্বাৰকানাথে কৰিছিল। কিন্তু সেই আলিটো পোৱাৰ লগে লগে কিবা এক বিতৃষ্ণা আৰু কিবা এক হেৰুৱাৰ ভয়ে দ্বাৰকানাথক বিব্ৰত কৰি তুলিলে।

আৰু আগবাঢ়িবলৈ দ্বাৰকানাথৰ ভাল নালাগিল। প্ৰথমবাৰৰ বাবে দ্বাৰকানাথে এই নিঃসংগতা বৰ সুখকৰ বুলি ভাবিলে। ঘৰলৈ সি আকৌ উভতি আহিল। গোটেই দিনটো সি ঘৰতেই অকলশৰে কটাই দিলে।

লাহে লাহে অন্ধকাৰ হৈ আহিল। শুক্ল পক্ষৰ জোনাকে গধূলি অন্ধকাৰক শেঁতা কৰি তুলিলে। পানীৰ ডোঙাবোৰত আন্ধাৰ আৰু পোহৰৰ ৰহস্যময় খেলা

দেখা গ'ল। দ্বাৰকানাথৰ পিঠিত ওলমি থকা বন্দুকটোও এই পোহৰত জিলিকি উঠিল। সি গাঁৱৰ দাঁতিৰ অৰণ্য অভিমুখে আগবাঢ়িল। এটা ডাঙৰ নিশাচৰ চৰাইৰ অঙঠাৰ দৰে জ্বলি থকা দুটা চকু দ্বাৰকানাথৰ চকুত পৰিল। হুদু জাতীয় কিবা ডাঙৰ চৰায়ে হ'ব চাগৈ! এটা বিকট চিঞৰ মাৰি চৰাইটো ওচৰৰে জোপোহা এটাত পৰিল। এই চিঞৰৰ বাবে দ্বাৰকানাথ সাজু নাছিল। ইচ্ছা কৰাহেঁতেন, দ্বাৰকানাথে গুলীবিদ্ধ কৰি চৰাইটোক শেষ কৰি থ'ব পাৰিলেহেঁতেন। গেৰীফিল্ড চাহাবে এনে অমংগলীয়া চৰাই ইতিমধ্যে কেইবাটাও শেষ কৰিছিল। শেষত চাহাবে এদিন কেইটামান অকথ্য যুক্তি দেখুৱাই তাক কৈছিল—এইবোৰ মাৰি আনন্দ লাভ কৰাটো কোনো বুদ্ধিমানৰ কাম নহয়।

আজি এই মুহূৰ্তত চৰাইটোক মাৰি ক্ষন্তেকৰ বাবে হ'লেও এক তৃপ্তি লাভ কৰিবৰ ইচ্ছা হ'ল দ্বাৰকানাথৰ। বন্দুকটোত হাত থৈয়েই অলপ সময় থমক খাই ৰ'ল সি। এটা অদ্ভুত চিঞৰ মাৰি চৰাইটো এইবাৰ দ্বাৰকানাথৰ মূৰৰ ওপৰেৰে উৰি যোৱাৰ দৰে উৰি গ'ল।

হাঁহি উঠিল দ্বাৰকানাথৰ। বন্দুকটোৰ ওপৰেৰে কেইবাবাৰো সি হাতখন উঠোৱা-নমোৱা কৰি থাকিল। এক সুখৰ অনুভূতি হ'ল।

* * * *

এটা সময়ত দ্বাৰকানাথ ঘৰলৈ উভতি আহিল। আৰু এটা সময়ত, খোৱা-বোৱা শেষ কৰি সি পাটিত পৰিল। পাটিত পৰাৰ সময়ত দ্বাৰকানাথে ভাবিছিল—আৰু এজাক বৰষুণ আহিব। বৰষুণ অৱশ্যে নাহিল।ৰাতি ফুৰা চৰাইটোৱে আকৌ এবাৰ চালৰ ওপৰেৰে এটা অমংগলীয়া চিঞৰ মাৰি উৰি গ'ল।

ৰাতি পুৱাল। আন দিনাৰ দৰে ভায়েক কমলে ৰান্ধি-বাঢ়ি কামলৈ গ'ল। তেল-টেঙা উলিয়াই লৈ দ্বাৰকানাথে বন্দুকটো পৰিষ্কাৰ কৰিবলৈ ধৰিলে। মহামূল্যবান বস্তু এটা পৰিষ্কাৰ কৰাৰ দৰে পৰম আগ্ৰহেৰে দ্বাৰকানাথে বন্দুকটোৰ নলী পৰিষ্কাৰ কৰিবলৈ ধৰিলে। বন্দুকটো এনেদৰে পৰিষ্কাৰ কৰি থকাৰ সময়ত দ্বাৰকানাথৰ এবাৰ স্নেহলতাৰ মুখখনৰ কথা মনত পৰিল। লগে লগে কিবা এটা বেলেগ উৎসাহ পোৱাৰ দৰে দ্বাৰকানাথে বন্দুকটোৰ নলীডাল পৰিষ্কাৰ কৰিবলৈ ধৰিলে।

এৰা, এনে কথাও সম্ভৱনে? এজনী ছোৱালীয়ে তিতি-বুৰি নিঃসংকোচে তাৰ ওচৰত উপস্থিত হৈছিল—এনে কথাও সম্ভৱ হৈছিলনে?

জীৱনত এই প্ৰথমবাৰৰ বাবে ইমান ওচৰতে সি এজনী তিৰোতাক লগ পাইছিল। তিৰোতাৰ সাহচৰ্যৰ সেই স্বৰ্গীয় সুখৰ কথা কুৰি বছৰৰ আগেয়ে দ্বাৰকানাথে প্ৰায়ে কল্পনা কৰিছিল।.....কুৰিটা বছৰ! এটা যুগৰো বেছি। এই কুৰিটা বছৰ শেষ

হৈ যোৱাৰ পাছত তিৰোতা মানুহবোৰ দ্বাৰকানাথৰ মাথোঁ ৰহস্য হৈ থাকিল। সিহঁতৰ আৱশ্যকতাৰ প্ৰয়োজন লাহে লাহে দ্বাৰকানাথৰ নোহোৱা হ'ল—সেই নিঃসংগ অদ্ভুত জীৱন দ্বাৰকানাথৰ অভ্যন্ত হৈ আহিল।

কুৰি বছৰ বহুদিন। এই কুৰি বছৰে দ্বাৰকানাথৰ জীৱনৰ সেই অলাগতিয়াল অনুভূতি (দ্বাৰকানাথে এইবোৰ অলাগতিয়াল বুলিয়েই পিছত ভাবিবলৈ লৈছিল।) নিজৰ হৃদয়ৰ পৰা ঠেলি ৰাখোঁতে ৰাখোঁতে শেষত ই শুকাই কৰ্কশ হৈ গ'ল।.....

এৰা, কুৰি বছৰ আগৰ কথা। তেতিয়া সি আছিল পঁচিশ বছৰীয়া যুৱক।.....এই পঁচিশ বছৰ বয়সটো কম বিস্ময়ৰ বয়স নহয়। উদ্দীপনা আৰু স্বাস্থ্যৰ ভৰত থিৰেৰে থাকিব নোৱৰা, মনক কোনো যুক্তি-তৰ্কৰ বান্ধোনেৰে বান্ধি ৰাখিব নোৱৰা সেই বয়স!! সেই বয়সত দ্বাৰকানাথে সকলো কথা অস্বাভাৱিক আৰু অতিৰঞ্জিত হোৱাকেই বিচাৰিছিল।

কিন্তু যোৱা কালি স্নেহলতাৰ উপস্থিতিয়ে দ্বাৰকানাথক কিছু আচৰিত কৰি তুলিলে। বৰষুণত তিতি অহা দান্তিক ছোৱালীজনীৰ প্ৰতি এয়া তাৰ কোনোপ্ৰকাৰৰ জৈৱিক আকৰ্ষণ নে কোনো বাৎসল্য মমতা—দ্বাৰকানাথে ঠিক যেন ধৰিব নোৱাৰিলে। ছোৱালীজনী দান্তিকেই আছিল। এই দান্তিকতাই ছোৱালীবোৰৰ কমণীয় গুণ অনেক লাঘৱ কৰে। তথাপি তাই যেন অনন্যা। যদি ছোৱালীজনীৰ প্ৰতি এয়া কোনো জৈৱিক আকৰ্ষণ হয়, তেতিয়াহ'লে এয়া তাৰ আঁঠে কুৰি বছৰীয়া জীৱনৰ এক পৰম বিস্ময়। নিজৰ লগত মুখামুখি হোৱাৰ বিস্ময় এয়া।

দ্বাৰকানাথ উঠিল। বন্দুকটো লৈ সি শালগছৰ হাবিৰ পিনে আগবাঢ়িল।ৰাতিৰ বৰষুণে ঠাইখিনি জেকা কৰি থৈছিল। হাবিৰ তলৰ শুকান পাতৰ খৰখৰ শব্দ এতিয়া আৰু শুনা নাযায়। হাবিৰ কিছুমান ঠাইত বৰ ঘন আন্ধাৰ—আনকি আবেলিৰ সূৰ্য্যৰ শেষ পোহৰ পৰা ঠাইবোৰো কুঁৱলীয়ে আৱৰি থকাৰ দৰে দেখা গ'ল।

দ্বাৰকানাথৰ বেয়া নালাগিল। দেৱান বুঢ়াই কোৱা সেই ঠাইৰ পিনে সি যন্ত্ৰচালিতৰ দৰে আগবাঢ়ি গ'ল। আৰু যেতিয়া দ্বাৰকানাথে সেই ঠাই পালে—চিকাৰলৈ চোপ লৈ থকা জন্তুৰ দৰে এজোপা গছৰ আঁৰ হৈ সি বহিল। দ্বাৰকানাথৰ মনত আছে—ঠিক এইখিনি সময়ৰ কথাই বুঢ়াই তাক কৈছিল। এটা আঁঠুত ভৰ দি আনটো আঁঠুত খুঁতৰিটো থৈ সোঁহাতে বন্দুক লৈ যি এটা ভংগীত গেৰীফিল্ড চাহাবে হাঁহ চিকাৰৰ কাৰণে বহিছিল—ঠিক তেনে এটা ভংগীতেই সি বহিল।

বুঢ়াই ঠিকেই কৈছে—আজি স্নেহলতা অহা নাই। ল'ৰাটো অৱশ্যে আহিছে। বৰষুণৰ পাছত এয়া জেকা মাটি, মহ-দাহৰ প্ৰতি আওকাণ কৰিও সি আহিছে। এটা বেলেগ ধৰণৰ লজ্জাই দ্বাৰকানাথক অলপ সময় অভিভূত কৰি ৰাখিলে। ল'ৰাটো ডেকা। কুৰি বছৰৰ আগেয়ে দ্বাৰকানাথৰ যি এটা বিস্ময়কৰ জীৱন আছিল ঠিক তেনে

জীৱনৰ গৰাকী এতিয়াৰ এই ল'ৰাটি।.....বন্দুকটো দ্বাৰকানাথৰ অতি গধুৰ যেন লাগিল। বাহু আৰু কান্ধত আগৰ সেই তজবজনি এতিয়া তাৰ নোহোৱা হোৱাৰ দৰে। খুঁতৰিৰ তলত ওলমি পৰা মঙহ টুকুৰায়ে তাক বয়সস্থ যেনেই দেখায়, অৰ্থাৎ বন্দুকটো লৈ এতিয়া তাক আগৰ দৰে সুশোভন নেদেখি। দ্বাৰকানাথে নিজেই অনুভৱ কৰিলে—গছৰ আঁৰ হৈ এনেদৰে সি বহি থকা দৃশ্যটো অত্যন্ত হাস্যকৰ হৈছে!

দ্বাৰকানাথৰ গৰম লাগিল। কপালত ঘাম বিৰিঙিল। বৰ বিদ্ৰূপেৰে স্নেহলতাই তাৰ পিনে চাই হাঁহিছিল।

ঠিক তাৰপিনে চাই নহয় তাৰ বয়সৰ পিনে চাই। এৰা—মাৰাত্মক বিদ্ৰূপাত্মক হাঁহি এটা তাই মাৰিছিল। বৰষুণত তিতা মানুহজনীক অলপ মৰম কৰিব খোজোঁতে তাই অদ্ভুত হাঁহিটো মাৰিছিল।

কুৰি বছৰৰ আগৰ দ্বাৰকানাথেও ঠিক এনেদৰে হাঁহিব পাৰিছিল।

ছোৱালীৰ বিদ্ৰূপৰ সেই হাঁহি ধাৰ থকা ছুৰীৰ দৰে—যিপিনেই যায় সেইপিনেই গভীৰ ক্ষতৰ সৃষ্টি কৰে।

.....বন্দুকটো সি কান্ধৰ পৰা নমাই আনিলে। মূৰটো আচন্দ্রাই কৰাৰ দৰে লাগিল! শৰীৰৰ সমস্ত তেজ তাৰ মুখৰ ওপৰলৈ উঠি আহিল। কুৰি বছৰৰ আগেয়ে উতলা কৰা যি অৱশিষ্ট দুই-এটোপাল তেজ তাৰ আছিল সকলোখিনি এইবাৰ মুখলৈ উঠিল। গুলী খোৱা বাঘৰ দৰে এটা অদ্ভুত ৰূপ ধৰি তাৰ কুৰি বছৰৰ আগৰ নিজৰ প্ৰতিবিন্ধ স্বৰূপ পুৰুষটিকলৈ লক্ষ্য কৰি দ্বাৰকানাথে বন্দুকটি দাঙি ধৰিলে।

.....এক মুহূৰ্তৰ ভিতৰতে কি যে হৈ গ'ল। চাৰিওফালে হলস্থূল, চিঞৰ-বাখৰ, সকলোৰে মাজত দ্বাৰকানাথে দেৱান বুঢ়াৰ মুমূৰ্ষু মুখ এখনো দেখা পালে।

.....কিন্তু এই সকলোবোৰ কথা মনত থকাতকৈ দ্বাৰকানাথৰ আন এটি কথা অস্বাভাৱিকভাৱে মনত আছিল। সেই কথা হৈছে—ভয় লগা চৰাইটোৱে এটা অদ্ভুত চিঞৰ মাৰি তাৰ মূৰৰ ওপৰেৰে পাৰ হৈ গৈছিল। দ্বাৰকানাথৰ ভাব হৈছিল—সেই অমংগলীয়া চৰাইটোৱে কিছুদিনৰ পৰা তাক অনুসৰণহে কৰি আছিল।

*

*

*

*

ইতিমধ্যে বহুদিন পাৰ হৈ গ'ল। দ্বাৰকানাথৰ মানুহ মৰা কথাটো—যি কথা এদিন নহয়, দুদিন হয়, সুদীৰ্ঘ কাল গাঁৱৰ মানুহৰ মুখে মুখে প্ৰচলিত হৈ আছিল—শেষত তাৰ স্মৃতিও ধূসৰ হৈ আহিল।

দ্বাৰকানাথে ভাবিছিল—জীৱনৰ বাকী দিনকেইটা সি কাৰাগাৰৰ মাজতেই অতিবাহিত কৰিব। কাৰাগাৰৰ ৰক্ষক দেৱালৰ অন্তৰালত কোনেও নজনাকৈ সি এদিন স্বাভাৱিক মৃত্যুকেই গ্ৰহণ কৰি ল'ব। এয়ে ইচ্ছা আছিল দ্বাৰকানাথৰ। বুঢ়া মানুহৰ

বাবে, কাৰাগাৰ যেন একো বেয়া নহয়—যদিহে তাতেই শেষ নিশ্বাস পেলাব পৰা যায়। এনে কথাও সি ভাবিছিল।

ইতিমধ্যে কমলে বিয়া-বাৰু কৰাইছিল। বিয়াৰ পাছত তাৰ লগত পৰিচয় কৰাই দিবলৈ ঘৈণীয়েক বকুলমালাক এবাৰ কাৰাগাৰলৈ লৈ আহিছিল। কমলৰ ঘৈণীয়েকে প্ৰথমবাৰৰ বাবে তাক লগ কৰিছিল। ক্ষণে ক্ষণে বৰণ সলোৱা মানুহজনীৰ মুখৰ বৰণ আৰু চকুৰ চাৱনিটো দ্বাৰকানাথে বেছ উপভোগ কৰিছিল। তাইৰ সহজে মানুহক আকৰ্ষণ কৰিব পৰা ৰূপ নাই ; কিন্তু মনৰ ভাব প্ৰকাশ কৰা মুখৰ অভিব্যক্তিত দ্বাৰকানাথে এক অদ্ভুত মমতা অনুভৱ কৰিলে। আৰু, এই মমতাই খঞ্জনৰ দৰে চকুৰ দৃষ্টি, বদৰী প্ৰমাণ স্তনভাৰ, সুপক্ক ডালিমৰ বীজৰ দৰে দাঁতৰ শাৰীকো, গভীৰভাৱে তুচ্ছ কৰি এক অনন্য আকৰ্ষণ হৈ দ্বাৰকানাথক প্ৰথম দিনাই অভিভূত কৰি তুলিলে।

পিছলৈ তাইৰ কোনো লাজ-সংকোচ নাছিল। হাতত লাৰু-পিঠাৰ টোপোলা লৈ তাই নিসংকোচে অহা-যোৱা কৰিছিল। বৰ অনাহুতভাৱে দ্বাৰকানাথৰ জীৱনলৈ এই মানুহজনী আহিছিল। অপমৃত্যুলৈ আকাংক্ষা নকৰি স্বাভাৱিক মৃত্যুৰ বাবে বৈ থকা দ্বাৰকানাথৰ জীৱনলৈ অস্বাভাৱিকভাৱে এই মানুহজনী আহিল।

.....শেষলৈ নাভাবিম বুলিও দ্বাৰকানাথে তাই অহাৰ সময়ৰ কথা মনত পেলাবলৈ ধৰিলে।

এদিন সি তাইক সুধিলে—

“তুমি সদায়ে এনেদৰে কষ্ট কৰি অ'হি থাকিবা?”

“থাকিম—মানে যিমান দিনলৈ তুমি এই নৰকত থাকা আৰু যিমান দিনলৈ মই ভালে থাকোঁ, ঠিক সিমান দিনলৈ মই সময়ে সময়ে আহি তোমাক চাই যাম।”

ইয়াতকৈ বেছি কথা পাতিবলৈ দ্বাৰকানাথৰ ভয় হৈছিল। আৰু এদিনৰ কথা। সেইদিনাও দ্বাৰকানাথে তাই অহা বাঞ্ছা কৰি অপেক্ষা কৰি বৈ আছিল। এতিয়া ডেৰ কুৰি বছৰৰ আগৰ, সেই তজবজীয়া মানুহটি নিজৰ মাজত শেষ হৈ যোৱা বুলি ভাবিলেও দ্বাৰকানাথৰ এটা বন্ধমূল ধাৰণাই হৈ পৰিছে যে অন্তৰৰ অন্তঃস্থলীৰ এতিয়াও সেই মৰা মানুহটোৱে শ্বাস-প্ৰশ্বাস লয়। সেয়ে তাৰ সুখ আৰু দুখৰ সমভাগী হ'ব খোজা মানুহজনীৰ উপস্থিতিলৈ আগ্ৰহেৰে সি বাট চায়! যিকেইদিন তাই নাহে সেইকেইদিন তাইৰ বাবে মনে মনে বাট চোৱাটোও বৰ সুখৰ কথা হৈ পৰে।

কাৰাগাৰৰ ৰুদ্ধ দেৱালৰ মাজত কোনেও নজনাকৈ জীৱন শেষ কৰি দিম বুলি ভবা দ্বাৰকানাথক এদিন এটা বৰ বিস্ময়কৰ খবৰ দিবলৈ মানুহজনী আহি ওলাল।

“মোৰ গিৰিহঁতে আজি এটা বৰ সুখৰ কথা তোমাক জনাবলৈ কৈছে। মহাপুৰুষ এজনাৰ জন্ম শতবাৰ্ষিকীৰ দিনা বহুতো কয়দীক মুক্তি দিব। ইয়াত থকাৰ সময়ত তোমাৰ কোনো বেয়া ‘ৰিপ’ৰ্ট’ নাই। মোৰ গিৰিহঁতে কৈছে—তুমি মুক্তি পাব পাৰা।”

বৰ আগহেৰে তাই দ্বাৰকানাথৰ মুখৰ পিনে চালে। অৱশ্যে তাৰ কোনো ভাবৰ পৰিৱৰ্তন তাই নেদেখিলে।

“শুনা, মই ইয়াৰ পৰা যোৱাৰ চেষ্টা নকৰোঁ আৰু কোনেও মোৰ বাবে কোনো প্ৰকাৰৰ চেষ্টা কৰিব নালাগে।”

“তুমি অভিমান কৰাৰ দৰে কথা কৈছা!”

দ্বাৰকানাথে হাঁহিলে। আৰু ক'লে—

“তুমি মাজে-সময়ে খবৰ কৰিবলৈ আহি থাকিবা আৰু মই ইয়াতেই শেষ নিশ্বাস পেলাম। তুমি দেখিছাই—মই এতিয়া বুঢ়া হৈ আহিছোঁ। কাৰো গলগ্ৰহ নোহোৱাকৈ ইয়াত থকাটোৱেই মই বাঞ্ছা কৰোঁ।”

“এই বয়সত আন আন কয়দীবোৰৰ লগত তোমাকো মাটি কাটিবলৈ নিয়া দৃশ্যটো মই বৰ বেয়া পাওঁ। তোমাৰ মাটি-বাৰী আছে—তুমি কাৰো গলগ্ৰহ নোহোৱা।”

তাইৰ কথাবোৰত এনে এক বিশ্বাস আৰু মৰমৰ গোল্ক আছিল যে কিছু সময় দ্বাৰকানাথে তাইৰ মুখৰ ভাবৰ খেলা বৰ সূক্ষ্মদৃষ্টিৰে লক্ষ্য কৰি আছিল। এয়া তাই অভিনয় কৰা নাই—অভিনয় কৰাৰ কোনো স্বাৰ্থ নাই তাইৰ। আৰু যদি তাই অভিনয়েই কৰিছে, তেতিয়াহ'লে এই অভিনয় উপভোগ কৰিবলৈ পোৱাটোও দ্বাৰকানাথৰ বাবে কম সৌভাগ্যৰ কথা নহয়।

*

*

*

*

তাইৰ কথাই শেষত গৈ সঁচা হ'ল। ‘মহাপুৰুষ’জনাৰ জন্ম শতবাৰ্ষিকীৰ দিনা দ্বাৰকানাথে মুক্তি পালে। পৰম বিতৃষ্ণা আৰু ক্ষুৰ্ণ মন লৈ সি লোহাৰ গেটখন পাৰ হ'ল। ইতিমধ্যে গধূলি হৈ আহিছিল। অলপ আগেয়ে গেটৰ কাষত ভিৰ কৰি থকা বিষয়াজাক সেৰেঙা হৈ আহিছিল। শেষলৈ দুই-এজনহে বৈছিল। মাটি কাটিবলৈ যাওঁতে লোহাৰ গেটখন পাৰ হৈ কেইবাদিনো সি বাহিৰলৈ ওলাই আহিছে। কিন্তু আজিৰ এই ওলাই অহাৰ ভাব অদ্ভুত। নিজৰ গাৰ মঙহবোৰৰো যথেষ্ট ওজন থকা যেন লাগিল দ্বাৰকানাথৰ। অথচ সেই স্ফুৰ্তিবাজ ডেকা কয়দীটোৱে তাক কৈছিল—

“ককাই, তুমি এনে ধৰণে মাটি কাটা, মোৰ এনে লাগে—যেন তুমি খঙতে কাটিছা, আৰু খঙৰ কাৰণেহে শৰীৰত এনে শক্তি পাইছা।”

দ্বাৰকানাথে হাঁহি মাৰি কৈছিল—

“খঙেই মানুহৰ প্ৰধান শত্ৰু। সেই খঙে মোক শক্তি দিব বুলি তুমি ভাবানে?”

তজবজীয়া ডেকা কয়দীটোৱে এই খঙৰেই বশবতী হৈ এনে এটা কাম কৰিছিল যাৰ বাবে জীৱনৰ এই বহুমূলীয়া সময়খিনি কাৰাবাস খাটিবলগীয়া হৈছিল।

দ্বাৰকানাথে উভতি চালে। একমাত্ৰ তাৰ মুখখনেই দ্বাৰকানাথৰ চকুত পৰিল। তাৰ অস্পষ্ট মুখৰ ছবিখন এটা প্ৰেতাত্মাৰ ছবিৰ দৰে লাগিল। এক অননুভূত অনুশোচনা আৰু লজ্জাই তাৰ ষাঠি বছৰীয়া জীৱনৰ ধ্বংস মুখৰ ভেটিটো কঁপাই তুলিলে।

সিহে আজি মুক্তি পাব লাগিছিল! তজবজীয়া, কোমল বয়সীয়া ল'ৰা সি। মহাপুৰুষজনাৰ প্ৰসাদ সিহে পাব লাগিছিল! ষাঠি বছৰীয়া বুঢ়া এটাক এনেদৰে মুক্তি দি সকলোৱে যেন বিদ্ৰপৰ খেলাহে খেলিলে।

মাটি কাটিবলৈ আহোঁতে বহুদিন এই বাটেৰেই দ্বাৰকানাথ আহিছে। কেতিয়াও সি অতি সূক্ষ্ম দৃষ্টিৰে চাৰিওফালৰ পৰিৱৰ্তনসমূহ লক্ষ্য কৰা নাছিল। নদীৰ আনটো পাৰৰ হাবিখনলৈ দ্বাৰকানাথে লক্ষ্য কৰিলে। আগেয়ে গেৰীফিল্ড চাহাবৰ লগত আহোঁতে দ্বাৰকানাথৰ এই হাবিখন অতিশয় ৰহস্যময় যেন লাগিছিল! এই অৰণ্য এতিয়া পাতল হৈ গৈছে।.....পোহৰ অহাৰ বাট কাটি দিয়া হৈছে। সেই বাটেৰে যি পোহৰ আহিছে দ্বাৰকানাথৰ সেই পোহৰ মৰাশৰ গাত দিয়া বগা কাপোৰৰ দৰে লাগিল।

* * * *

দ্বাৰকানাথে অলপো কষ্ট আৰু আত্মগ্লানি যাতে অনুভৱ কৰিব নোৱাৰে তাৰ বাবে বকুলমলাই কোনো চেষ্টাৰ ক্ৰটি নকৰিলে। চোতালৰ বননিও চিকুণাই মানুহগৰাকীয়ে ফুঁ মাৰিলে ভাত খাব পৰা কৰিছে। সকলোবোৰ বস্তু এনে চাফ-চিকুণ হৈ পৰিছে যে দ্বাৰকানাথৰ ভাব হ'ল—এইবোৰৰ মাজতো সেই অসহ্য লগা তুলনাহীন ৰিক্ত পোহৰ আছে। তাতকৈ এই সকলোবোৰ শেলুৱৈ আৰু হাবি-বননিৰে ভৰি থকাহেঁতেন যেন বেছি ভাল আছিল। এই পোহৰ অসহ্য লগাৰ দ্বাৰকানাথৰ আৰু এটা কাৰণ আছিল। এনে পোহৰ সেই ডেকা তজবজীয়া কয়দীটোৱে ভাল পাইছিল। টকা-পইচা আৰু মাটিবাৰীৰ হতাশনে পোৰা সেই তজবজীয়া কয়দীটোৰ বাবে দ্বাৰকানাথ আছিল এক প্ৰচণ্ড বিস্ময়।

দ্বাৰকানাথ অহাৰ সময়ত তাৰ ছায়া মূৰ্তিটো এঠাইত বৈ থকা দেখিছিল। প্ৰেতাত্মাৰ দৰে আছিল সেই মূৰ্তি। এতিয়া যি পোহৰ দ্বাৰকানাথৰ বাবে মৰাশৰ ওপৰত দিয়া কুৎসিত বগা কাপোৰখনৰ দৰে লাগিছে—সেই পোহৰ সি এৰি অহা তজবজীয়া কয়দীটোৰ বাবে বৰ আকাংক্ষাৰ আছিল।

বহু দেৰিকৈ সি বুজিছিল—জীৱনত আৰু কিছু সত্য আছে, আৰু কিছু শ্ৰেয় আছে!!

* * * *

প্ৰথম দুদিন দ্বাৰকানাথে ঘৰৰ বাহিৰলৈ ওলোৱা নাছিল। ঘৰৰ এচুকত দ্বাৰকানাথে মাছলৈ খাপ পাতি থকা বগলীৰ দৰে আঁঠু দুটা বুকুত গুজি বহি আছিল। ভাঙি পৰা বৰলৰ বাহৰ ৰূপ লোৱা তাৰ চকুৰ বাদু দুটা মাজে মাজে লৰি থাকে। যেন কোনো পলশ পৰা মাটি এডৰাৰ বুকুত কোনোবাই এক গধুৰ বস্তুহে দলিয়াই দিছে।

.....ইতিমধ্যে দেৱান বুঢ়া মৰিল। তেওঁ অৱশ্যে স্নেহলতাক ভাল এঘৰলৈ উলিয়াই দিছিল। বকুলমলাই মাজে-সময়ে স্নেহলতাৰ কথা উলিয়াইছিল—“বৰ সুখেৰে সংসাৰ কৰি আছে তাই। ল’ৰা-ছোৱালী কেইবাটাও।” চুকত বহি জুপুকা মাৰি শুনি থকা দ্বাৰকানাথে উৎকৰ্ণ হৈ থাকে। বকুলমালাৰ কথা শেষ হৈ যোৱাৰ পাছতো দ্বাৰকানাথে উৎকৰ্ণ হৈ বাট চাই আছিল—আৰু কিজানি কিবা কয়, আৰু কিজানি কিবা খবৰ দিয়ে—সেই বৰষুণত তিতি তাক খবৰ দিবলৈ অহা ছোৱালীজনীৰ!

কিন্তু তাইৰ আগত নিজৰ এই উদ্ভা প্ৰকাশ কৰা নাযায়। অসম্ভৱ কথা!

বকুলমলাই ক’লে—

“এনেদৰে বহি থাকিলে তোমাৰ মন ভালে নাথাকিব। শাকনিবাৰীৰ পিনে অলপ মন-কাণ কৰিবা।”দ্বাৰকানাথে ৰাতি নৌ-পুৱাওঁতে এতিয়া সেই শাকনিবাৰীত বহা হ’ল। প্ৰতিজোপা গছ-গছনিক সুকীয়াভাৱে যত্ন ল’বলৈ আৰম্ভ কৰিলে।

বকুলমলাই দ্বাৰকানাথৰ কাণ্ড দেখি তৃপ্তি পালে আৰু ক’লে—

“মইতো তেনেদৰে তোমাক পৰিশ্ৰম কৰিবলৈ কোৱা নাছিলোঁ। বেছি সময় তাত থাকিলে গা-মূৰ বেয়া কৰিব। আহা, উঠি আহা.....।”

বৰ মিঠা বকুলমালাৰ কথা!

দ্বাৰকানাথৰ ভাল লগা হ’ল। ৰাতিপুৱা শাকনিবাৰীত পৰা ৰ’দখিনিও দ্বাৰকানাথৰ ভাল লগা হ’ল। যেন কোনোবাই মসৃণ কাপোৰেৰে চেকিছে এই ৰ’দ দ্বাৰকানাথৰ বাবে আদৰেৰে পঠিয়াইছে—ঠিক এনে ভাব হ’ল।

*

*

*

*

সূদীৰ্ঘ কাল বিজুত বাৰী আৰু মজিয়াৰ নিৰ্দিষ্ট ঠাই এটুকুৰাত বৃদ্ধ প্ৰহৰীৰ দৰে আলেখলেখ চাই থকাৰ পাছত দ্বাৰকানাথৰ বিশ্বাস হ’ল—তাৰ প্ৰতি বকুলমালাৰ এই আদৰ প্ৰবঞ্চনা নহয়।

এই বৃদ্ধ বয়সত এই সুখকৰ ভাব দ্বাৰকানাথৰ বাবে অতি বিস্ময়ৰ কথা।

দেৱান বুঢ়া জীয়াই থকাহেঁতেন তাৰ লগত ঔ গছজোপাৰ তলত দ্বাৰকানাথে বহিব পাৰিলেহেঁতেন। সি তাক বুজি পাইছিল। আন আন গছৰ লগত ঔজোপা অৱশ্যে কটা হোৱা নাই, বৰং তলিখন চিকুণোৱা হৈছে। বৰ শান্তি আৰু স্বস্তিৰে দ্বাৰকানাথে জীৱনৰ বাকী সময়খিনি অতিবাহিত কৰিব পাৰিলেহেঁতেন।.....বন্দুকটো লগত থকাতো দ্বাৰকানাথে যি আনন্দ পাইছিল এতিয়াও দ্বাৰকানাথে ঠিক তেনে ধৰণৰ এটা আনন্দকে অনুভৱ কৰিলে। কিন্তু এই আনন্দ প্ৰকাশ কৰি সুখ পোৱাৰ কোনো সংগী নাপাই দ্বাৰকানাথ কিছু দুখী হ'ল।

*

*

*

*

বহুদিনৰ পৰা দ্বাৰকানাথৰ এটা ইচ্ছা আছিল—স্নেহলতাৰ লগত দুই-এঘাৰ কথা কোৱাৰ। দ্বাৰকানাথৰ এই হেঁপাহ দিনে দিনে বৃদ্ধি পাই আহিল।

.....দেৱানৰ মাটি-বাৰীবোৰৰ মালিক স্নেহলতা হৈছিল। মানুহে কয়—বেছ সুখৰ জীৱনেই হৈছে তাইৰ।

কেইবাদিনো আজৰি সময়ত দ্বাৰকানাথে স্নেহলতাৰ পদূলিৰ আগেৰে অহা-যোৱা কৰিলে। আগেয়েও মানুহগৰাকীয়ে বৰ বেছি বাহিৰলৈ নোলাইছিল। এতিয়াও তাই একেবাৰে নোলোৱাৰ দৰেই হ'ল। কেইবাদিনো দ্বাৰকানাথে পদূলি সুঙি ফুৰা ডেকা ল'ৰাৰ দৰে স্নেহলতাৰ ঘৰৰ আগেৰে অহা-যোৱা কৰিলে। যিমানেই সি সেইপিনে অহা-যোৱা কৰিলে সিমানেই তাৰ মানুহগৰাকীক লগ পোৱাৰ তৃষ্ণা বাঢ়ি গ'ল।

তিনি কুৰিৰ সীমা পাৰ হোৱা দ্বাৰকানাথৰ অৱস্থা চেঙেলীয়া ল'ৰা এটাৰ দৰে হ'ল।

এইদৰে বহুদিন খাপ পাতি দ্বাৰকানাথে একপ্ৰকাৰ বিফল মনোৰথ হোৱাৰ দৰেই হ'ল। ঠিক তেনে এটা সময়তে সি স্নেহলতাক দেখা পালে।

চহৰৰ ছোৱালীৰ দৰে এটা সৰু টান ব্লাউজ তাই পিন্ধিছিল। তাইৰ শুকান সৰু হাত দুখন দ্বাৰকানাথৰ চকুত বৰ কুৎসিত হৈ ধৰা দিলে। হিচাপ কৰি চালে বৰ্তমান তাইৰ বয়স হয়তো দেৰ কুৰিও নহয়, অথচ তাইৰ এই হাত দুখন তিনি কুৰি বছৰ বয়সীয়া মানুহৰ দৰে শুকান আৰু কৰ্কশ। দ্বাৰকানাথৰ মনত আছে—যিদিনা তাই বৰষুণত তিতি তাৰ ওচৰত থিয় হৈছিল সেইদিনা স্থলপদ্মৰ পাতৰ দৰে তাইৰ হাত দুখন চপচপীয়া লাগিছিল। দ্বাৰকানাথৰ ভাব হৈছিল—এই তিতি থকা হাত দুখন পানী পৰাৰ কাৰণে ঠিক এনে লগা নাই—এই হাত দুখন সদায়ে এনেদৰে মসৃণ হৈ থাকে।

দ্বাৰকানাথে স্পষ্ট দেখিলে—এই কৰ্কশতা ঢাকি ৰখাৰ বাবে স্নেহলতাই কোনোপ্ৰকাৰৰ চেষ্টা কৰা নাই।

কিবা কামত তাই ঘৰৰ পৰা ওলাই আহিছিল। কাম শেষ হোৱাৰ পাছত তাই আকৌ তাৰ আগেৰে ঘৰলৈ সোমাই গ'ল। একে ঠাইতে দ্বাৰকানাথ বহি ৰ'ল।

তাই হয়তো দ্বাৰকানাথক চিনি নাপালে। এৰা, বহুদিনৰ ঘটনা, এতিয়া চিনি পোৱাৰ কোনো প্ৰশ্ন নুঠে। আৰু, দ্বাৰকানাথে তাই চিনি পাব বুলি আশা কৰাটোও হাস্যকৰ কথা।

সকলো জানিও দ্বাৰকানাথে চেঙেলীয়া প্ৰেমিকৰ দৰে খাপ পাতি ৰ'ল। এদিন তাই তাক চিনি পাব! এদিন সকলো ভুলৰ সমাধি ঘটিব!!

.....এইদৰে আৰু কিছুদিন দ্বাৰকানাথে স্নেহলতাৰ ঘৰৰ আগেৰে অহা-যোৱা কৰিলে। তাৰ পাছত এই কাম সদায়ে হ'বলৈ ধৰিলে।

বৰ বিস্ময়ৰ কথা!

বৰ লজ্জাৰ কথা!

তাইৰ একাধাৰ কথাৰ কাৰণে সকলো জানিও বৃদ্ধ দ্বাৰকানাথে এই ক্ষুধাক শেষ চেষ্টাৰেও দমন কৰিব নোৱাৰিলে।

শেষৰ পিনে দ্বাৰকানাথৰ অৱস্থা মানসিক বিকাৰগ্ৰস্ত ৰোগীৰ দৰে হ'ল। সি খাবলৈ-শুবলৈ পাহৰি মাথোঁ দেৱানৰ ঘৰৰ আগেৰে অহা-যোৱা কৰিবলৈ ধৰিলে।

এইবাৰ সকলোৱে কোৱা-মেলা কৰিবলৈ ধৰিলে—এই শেষ বয়সত তাৰ নিশ্চয় মানসিক বিকৃতি ঘটিল।

এদিন অৱশ্যে দ্বাৰকানাথৰ এই মানসিক সংঘৰ্ষৰ সমাপ্তি ঘটিল।

সেইদিনাও বৰষুণ,। স্নেহলতা তাৰ ওচৰলৈ যোৱাৰ দিনা যেনে ধৰণৰ সৰু ধুমুহা এটা পাৰ হৈছিল ঠিক তেনে ধৰণৰে ধুমুহা এটা আহিছিল। ধুমুহা শেষ হোৱালৈ দ্বাৰকানাথে বাট চাই আছিল। জেঠ মাহৰ প্ৰচণ্ড গৰমৰ মাজেৰে সেই ধুমুহাটো পাৰ হোৱাৰ পাছত এনে এছাটি শীতল বতাহ বলিছিল যে এই বতাহে শীতকালিৰ বৰফতহে যেন গা ধুই আহিছিল। আলিৰ কাষত পানীৰ ডোঙা বান্ধিছিল যদিও পেন পেনীয়া লেতেৰা বোকাৰে তেতিয়াও গোটেইখন ভৰি পৰা নাছিল। দ্বাৰকানাথ আগবাঢ়ি গ'ল। অতিশয় বিস্ময়েৰে দ্বাৰকানাথে দেখা পালে—এগৰাকী তিৰোতা দেৱানৰ পদূলি-মূৰত বৈ আছে।

আবেলিৰ শেঁতা পোহৰত তাইক ঠিক ছায়ামূৰ্তি এটাৰ দৰেই দেখা গৈছে। দ্বাৰকানাথ আগবাঢ়ি গ'ল।

উত্তেজনাত তাৰ বুকুখন যেন কথা ক'ব নোৱৰাকৈ গধুৰ হৈ গ'ল। এটা সীমাত আহি দ্বাৰকানাথ বৈ গ'ল। তাই ক'লে—“বুঢ়া মানুহ এটা এইদৰে অহা-যোৱা কৰি থকাটো অকল হাস্যকৰেই নহয় শৰীৰৰ বাবে কষ্টকৰো।”

“তুমিও তেতিয়াহ'লে মোক চিনি পাইছা?”

ডেৰ কুৰি বছৰ বয়সতে ষাঠি বছৰীয়া বুঢ়ীৰ দৰে লগা এই ছায়া মূৰ্তিটোৱে খিলখিলাই হাঁহিবলৈ ধৰিলে!

“তোমাক মই প্ৰথম দিনাই চিনি পাইছোঁ।”

দ্বাৰকানাথৰ উৎসাহ বাঢ়িল। বুকুৰ ধপধপনিয়ে সকলো একাকাৰ কৰি তুলিলে।

“তুমি তেতিয়াহ'লে মোক ক্ষমা কৰিব পাৰিছা।”

তাই ক'লে—

“তুমি মোক গোৰ মাৰি গংগাতে পেলালা।—ঠিক ইমানখিনিয়েতো তুমি জানিবলৈ বিচাৰিছিল!.....শুনা—আজিৰ পৰা তুমি এনেদৰে অহা-যোৱা কৰি নাথাকিবা! তুমি বুঢ়া মানুহ—তাতে তোমাৰ শৰীৰৰ অৱস্থাও মই ভাল দেখা নাই।”

“ভয় কৰিব নালাগে—মই আৰু নাহোঁ। আজি মোৰ সমস্ত দুখ শেষ হৈ যোৱা যেন লাগিছে। ইমানদিনে মোৰ ধাৰণা আছিল—সেই অস্ত্ৰপাতে, মানে মোৰ বন্দুকটোৱে মোক একেবাৰে অমানুহ কৰি তোলা নাছিল।”

এইখিনিতে স্নেহলতাই এটা অভাৱনীয় কাণ্ড কৰিলে।

তাই এক উগ্ৰ মূৰ্তি ধৰি চিঞৰিবলৈ ধৰিলে—

“তেনেদৰে কথা ক'বলৈ তোমাৰ লাজ লগা নাই? তুমি লম্পট! তুমি নৰপিশাচ!! মই ভাবিছিলোঁ—কাৰাগাৰৰ ভিতৰতে তুমি মৰিবা।”

এই ‘মৰিবা’ শব্দটো উচ্চাৰণ কৰি উঠি মানুহগৰাকীয়ে ফেকুৰি ফেকুৰি কান্দিবলৈ ধৰিলে। গধূলিৰ পোহৰ লাহে লাহে শেঁতা হৈ আহিল, গছৰৰ বুকুৰ ঢাকনি এখন কোনোবাই যেন জপাই দিলে।

*

*

*

*

ঘৰলৈ উভতি আহি দ্বাৰকানাথে তাৰ আগৰ ঠাইতে আঁঠু দুটা বুকুত গুজি বহিল। সেইদিনা ৰাতি তাৰ খোৱা-বোৱাৰ আৰু ইচ্ছা নগ'ল। ৰাতি শুবলৈ যোৱাৰ আগতে বকুলমলাই টিপচাকি এটা লৈ তাৰ ওচৰত আহি থিয় হ'ল। দ্বাৰকানাথৰ মুখ দেখিয়েই তাই অনুমান কৰিলে কিবা এটা অঘটন—অৰ্থাৎ তাই যেনে ধৰণৰ কথা ভাবিছিল ঠিক তেনে ধৰণৰে অঘটন ঘটিছে। বকুলমলাই ভাবিলে—এয়ে সুযোগ। আৰু, তাই কথা ক'বলৈ আৰম্ভ কৰিলে—

“তুমি অৱশেষত তাইৰ ওচৰলৈ গৈহে এৰিলা! কিন্তু তুমি যিহৰ অনুপ্ৰেৰণাত তালৈ যাবলৈ ওলালা সেই প্ৰেৰণা জানো ময়েই নাছিলোঁ?”

সেই আন্ধাৰৰ মাজতো দ্বাৰকানাথৰ চকুজোৰ উজ্জ্বল হৈ আহিল—

“মই যদি কওঁ—তোমাক মই.....” দ্বাৰকানাথে তাইৰ মুখলৈ ভয়াতুৰ দৃষ্টিৰে চালে। যেন সি এটা আহত সৈনিক আৰু অশ্বাৰোহী শত্ৰুসৈন্যৰ খোজৰ প্ৰচণ্ড ধ্বনি সি শুনিবলৈ পাইছে।শিলৰ আলিত খোজ দিয়া অশ্বৰ ভয়ংকৰ শব্দই দ্বাৰকানাথক অভিভূত কৰি তুলিলে। তাৰ সন্মুখত থিয় হৈ থকা অৱলা তিৰোতাজনীক তাৰ এই শেষ জীৱনৰ ভয়াবহ শত্ৰু এটিৰ দৰে ধাংগা হ'ল। দ্বাৰকানাথে চকুযোৰ মুদি দিলে।

বকুলমালাই ক'বলৈ আৰম্ভ কৰিলে.....

পশু

চাহাবুদ্দিনে সোণাৰু এজোপাৰ তলত বহি হাতীৰ মাউত, কামালা আৰু ফান্দীহঁতৰ বেহৰুপ চাই আছিল। সিহঁতে চক্ৰাকাৰে বহি কানি সেৱন কৰাত মগ্ন হৈ আছিল। ভজা পাণ আৰু কানিৰ বিচিত্ৰ গন্ধ এটা আহি তাৰ নাকত লাগিছিল। আধা বোৱা মাছৰ জাল এখন লৈ চাহাবুদ্দিন এইবাৰ ব্যস্ত হৈ পৰিল।

চাহাবুদ্দিন পাহোৱাল পুৰুষ যদিও সি বোবা। গাৰ বৰণ উজ্জ্বল। মূৰৰ চুলি ঘন। নাকটো ভাটোৰ ঠোঁটৰ দৰে ভাঁজ লোৱা। চকুৰ মণিৰ বৰণ কাঠৰ গুড়িৰ দৰে।

বোবা বাবে সদায়ে সি অকলশৰীয়া আছিল। কিন্তু বিশেষকৈ এই সময়ত সি বৰ বেয়াকৈ অকলশৰীয়া হৈ পৰিছিল। বাকী কামালা, মাউত আৰু ফান্দীহঁতৰ ব্যৱহাৰ তাৰ ভাল নালাগিছিল। ইয়াত সি একপ্ৰকাৰ নতুন মানুহ আছিল। সকলোকে সি একোটা ষড়যন্ত্ৰকাৰী বুলি ভাবিছিল। বিশেষকৈ বৰফান্দী কৃষ্ণকান্ত নোহোৱা হোৱাৰ পাছত সকলোকে তাৰ একো-একোটা ষড়যন্ত্ৰকাৰী যেন ধাৰণা হৈছিল। এইবোৰ কুকাৰ্যৰ নায়ক সি আন এটা বৰফান্দী লক্ষণচন্দ্ৰ বুলি ভাবিছিল।.....সৌটো লক্ষণচন্দ্ৰ—তাৰ পৰা দহহাত দূৰৈত বহি সি চিলিম হুপি আছে।

কামালা মতিউৰ আৰু বলেন, মাউত দণ্ডী আৰু আনোৱাৰ, ফান্দী চুলেমান আৰু ৰমানাথ—সকলোৱে চক্ৰাকাৰে বহি কানিৰ খোলাত মগ্ন হৈ আছে। ৰমানাথৰ আগত এটা বাঁহৰ চুঙা আছিল। সি কুলচীৰ আনটো পাৰৰ ৰাভা গাঁৱৰ পৰা এবিধ পানীয় আনিছিল। এতিয়া বৰ নিশ্চিতভাৱে সি এই পানীয় সেৱন কৰি আছে।

ৰমানাথৰ বৰণ কেতুৰি ক'লা। মূৰৰ চুলিও ক'লা। মুখখন চাৰিকোণীয়া। গালৰ হাড় একেবাৰে স্পষ্টভাৱে প্ৰকট। ক্ষীণ যদিও পেশীবহুল শৰীৰ। হাফপেণ্টটোৰ সৈতে তাক বগা চাহাবহঁতৰ আফ্ৰিকা দেশৰ লগুৱাৰ দৰে লাগিছিল।

চুলেমান তেনেই টেটেৰা ল'ৰা আছিল। শিয়ালৰ দৰে জোঙা মুখ। সৰু চকুযোৰত সদায়ে এক ধূত চাৱনি। হাত-ভৰি ইমান বেছি ক্ষীণ আছিল যে থাকী হাফপেণ্ট আৰু ছাৰ্ট একেবাৰে সোলোক—টোলোক হৈ পৰিছিল।

আনোৱাৰ থূলন্তৰ পুৰুষ আছিল। তাৰ শৰীৰত এই থাকী পেণ্ট-ছাৰ্টযোৰ একেবাৰে গিলিপ খাই লাগি ধৰিছিল। তাৰ গাৰ বৰণ নতুন আহুধানৰ বৰণৰ দৰে আছিল। কিন্তু তাৰ চকুযোৰো ধূত আছিল। সি সকলোতকৈ ওখ আছিল। গালৰ

২ স্পষ্ট। মূৰৰ চুলিবোৰ তামবৰণীয়া। চাহাবুদ্দিনে তাক কোনোদিনেই হঁহা দেখা নাই। তাৰ কপালত এটা কটা দাগ। দাগটো শুকাই একেবাৰে মুগাবৰণীয়া হৈ পৰিছিল। ৰাণীৰ হাতীৰ মহলত কাৰোবাৰ সৈতে মৰামৰি কৰোঁতে তাৰ সেইটো দাগ লগাৰ কথা সকলোৱে জানিছিল। সেইবাৰ সি ফান্দী এটাৰ হাত এখন দুছেও কৰাৰ কথা সকলোৱে জানিছিল। তাৰ প্ৰচণ্ড খঙৰ কথাও সকলোৱে জানিছিল। সেইবাবে পৰাপক্ষত সকলোৱে তাৰ পৰা দূৰৈত থকাৰ ইচ্ছা কৰিছিল। কিন্তু ইতিমধ্যে তাকো 'কুনকি' চলোৱা বৰফান্দীয়ে হাত কৰি লৈছে। সি এতিয়া লক্ষণচন্দ্ৰৰ কথাত উঠা-বহা কৰিছে।.....এইবোৰ চব বুজি পাইছে চাহাবুদ্দিনে। ক'ৰ পানী ক'লৈ গৈছে এই সকলো নীৰৱে চাহাবুদ্দিনে গম পাইছে। সি ভালদৰে জানে কাৰণে তাৰ সন্দেহ হয় আৰু তেতিয়াই সকলো গগুগোল আৰম্ভ হয়। তাৰ সন্দেহ অথলে নাযায়।

হাতীৰ মাউত দণ্ডী আৰু বলেন দুয়ো যঁজা ভাই-ককাই। দুয়ো বাওনাৰ দৰে চাপৰ। গাৰ বৰণ দুয়োৰে ঘেঁহুৰ দৰে। ডিঙি চুটি। দুয়োৰে শকত-আৱত গাঁঠলু চেহেৰা। দুয়ো দেখিবলৈ সাইনাথ একে আছিল। চুলিখিনিৰ বাবেহে দুয়োৰে পাৰ্থক্য সকলোৱে ধৰিব পাৰিছিল। এটাৰ চুলি চুটি চুটিকৈ কটা। আনটোৰ চুলি দীঘল। তদুপৰি বলেন পিতল-চকুৱা আছিল। টকা-পইচাৰ প্ৰতি দুয়োৰে প্ৰচণ্ড লোভ আছিল। এবাৰ চাহাবুদ্দিনৰ পকেটৰ পৰা বিড়িৰ পেকেট এটা দণ্ডীয়ে চুৰ কৰি নিয়াৰ কথা গম পায়ো চাহাবুদ্দিন মনে মনে আছিল। এবাৰ তাৰ কঁকালৰ শনসূতাৰ মোনাখন টানি নিয়াৰ বাবে চাহাবুদ্দিনে ৰাণীৰ মহলদাৰৰ ওচৰত নালিচ কৰিবলগীয়া হৈছিল। সেইদিনাৰ পৰা তাক দেখিলে দুয়ো ভাই-ককায়ে বু-বু বা-বা কৰি তাক মুখ ভেঙুচিয়াইছিল। সি যে বোবা, এই অভিশাপটোৰ বিষয়ে তাক সজাগ কৰি দি সিহঁতে এক ধৰণৰ পাশৱিক আনন্দত উন্মত্ত হৈ উঠিছিল।

আৰু কামালা মতিউৰ? লেংপেংকৈ ওখ মানুহ। মূৰৰ চুলিবোৰ খুৰাই একেবাৰে টকলা কৰি লৈছে। গোটেই গাতে ধৱল কুষ্ঠৰ বগা বগা দাগ। ক'লা সূতাৰে ডিঙিটোত এটা তাবিজ বান্ধি থয়। এসময়ত তাবিজটো ৰূপৰ আছিল চাগৈ। এতিয়া তাৰ বৰণ বুঢ়া ঘৰিয়ালৰ ছালৰ দৰে হৈ পৰিছে। মতিউৰৰ নিষ্ঠুৰতাৰ ছবি দেখি চাহাবুদ্দিন কেতিয়াবা স্তম্ভিত হৈছিল। এদিন সি বনৰীয়া মুৰ্গী এটাৰ মূৰটো দাঁতেৰে কামুৰি ছিঙিছিল। তাৰ পাছত মুৰ্গীটো পুৰি খাইছিল। এই দৃশ্য চাহাবুদ্দিনে এই সোণাৰু গছজোপাৰ তলত বহি নীৰৱে চাই আছিল। আজি সিও লক্ষণচন্দ্ৰৰ কথাত উঠ বুলিলে উঠিব, বহ বুলিলে বহিব। তাৰ দৃষ্টিও কুৎসিত। খাকী হাফপেণ্ট আৰু ছাৰ্ট তাৰ শৰীৰত সোলোক-ঢোলোক হৈ পৰিছিল। আঁঠুৰ ঘিলাৰ তলত কিছুমান সিৰ এনেধৰণে কুণ্ডলী পকাই টেমুনাৰ দৰে হৈ আছিল যে ভাব হয়—ছালৰ তলত সেইবোৰ নাড়ী-ভুৰুহে যেন কোনোবাই বিশৃংখলভাৱে ভৰাই থৈছে।

মতিউৰেও তাৰ সৈতে খোনাখুলিভাৱে কথা নকয়। অথচ দুয়োৰে সম্বন্ধ যেন যুগ-যুগান্তৰৰ। বৰ ভুঁইকঁপৰ সময়ত সিহঁতৰ ককাকে চুলেমান পৰ্বতমালাৰ পৰা আহি কেনেকৈ এই খণ্ডত উপস্থিত হৈছিল তাৰো অনেক মুখৰোচক কাহিনী ককাকহঁতে হাতোবাডুবি গাঁৱত সিহঁতক শুনাইছিল। এৰা, বৰভুঁইকঁপৰ সময়ত হেনো এই খণ্ডৰ মাটিয়ে সাগৰ টোৰ দৰে উঠা-নমা কৰিছিল। ক'ৰ মানুহ যে ক'লৈ গৈছিল! জলাতক হৈ পৰি থকা ভূমিত সিহঁতৰ ককাকহঁতেই পোনপ্ৰথমে আলুৰ খেতি আৰম্ভ কৰাৰ কাহিনী। ঠিক মনত আছে নে বাৰু—কোনটো ভুঁইকঁপৰ সময়ত সিহঁত পৰ্বতৰ উপত্যকা এৰি এই ঠাইলৈ আহিছিল? কত ভুঁইকঁপ পাৰ হৈছে—চুকাফা বজাৰ দিনৰ ভুঁইকঁপ, চুৰিণফাৰ দিনৰ বৰভুঁইকঁপ, ৰুদ্ৰসিংহ মহাৰজাৰ দিনত হোৱা বৰভুঁইকঁপ, মীৰজুমলা সেনাপতিৰ দিনত হোৱা বৰভুঁইকঁপ? এৰা, মীৰজুমলা সেনাপতি? আনোৱাৰে কয়—তাৰ পূৰ্বপুৰুষসকল মীৰজুমলা সেনাপতিৰ লগত অহা মানুহ।

কত কথা কৈছিল আনোৱাৰে আগেয়ে। এতিয়া সি বেলেগ হৈ গৈছে। সিও এতিয়া লক্ষণচন্দ্ৰৰ কথাত উঠা-বহা কৰে। যোৱাবাৰ ৰাণীৰ মহলৰ মাচান এখনত বহি সি কৈছিল—“কনৰা ডিঙা, চাচৰা, ভোলাগাঁৱৰ মুছলমানহঁতে এইবাৰ কেবাটাও মুছলমান ল'ৰাক ৰাণীৰ মহলত কামালাৰ শিক্ষা দিবলৈ পঠিয়াব। ফান্দীৰ কামো শিকাৰ। ‘ফালেঙৰী’ কাম কৰি কৰি সিহঁতৰ হেনো এঙাইছে। এইজাক ল'ৰা ৰাণীৰ হাতীৰ মহললৈ আহিলে তোৰ দৰে বোবা এটাক কিয় ৰাখিব মহলদাৰে?..... আফিঙতো নিচা নাই, ৰাভাইতে দিয়া ‘পানীয়’তো মন নাই, তিৰোতা মানুহতো নিচা নাই—কি মানুহ তই?”

.....আজি সোৱা সিহঁত বহি আছে। কিবা যেন এটা ষড়যন্ত্ৰ কৰিছে। লক্ষণচন্দ্ৰৰ লগত সকলোৱে ফুচ-ফাচকৈ কথা পাতিছে। সোণাৰুৰ তলত বহি চাহাবুদ্দিনে মাছ মৰা জাল এখন বৈ আছিল। সকলোৰে গতি-গোত্ৰলৈও সি লক্ষ্য কৰি আছিল। হয় হয়, সিহঁতে তিৰোতা মানুহৰ কথা পাতি আছে। সিহঁতে নিমাই ৰাভাৰ কথা পাতি আছে। অতবোৰ মানুহে এজনী মাইকী মানুহৰ কথা পাতি আছে। এনে কথা সম্ভৱনে? হয় হয়, এনে কথা সম্ভৱ হয়। অনেক মাৰাত্মক কথা সম্ভৱ হয়।

চাহাবুদ্দিনক মহে কামুৰিছিল। এইবাৰ সি উঠিল। তম্বুৰ দাঁতিৰ প্ৰকাণ্ড তেঁতেলী গছজোপাৰ ওচৰলৈ লেঙেৰিয়াই লেঙেৰিয়াই সি উঠি গ'ল। ভৰিৰ তলুৱাত সিজুৰ কাঁইটে বিস্কা অংশ এতিয়া একেবাৰে ফুলি উঠিছে। হাতীৰ কাণ তাল মৰা শব্দৰ বাহিৰে এতিয়া ইয়াত সি আৰু একো শূনা নাই। জোনাক ৰাতি। আবেলি সময়তে আকাশত কাটি খোৱা পকা অমিতাৰ বৰণ লোৱা প্ৰকাণ্ড জোনটো দেখা গৈছে। তাৰ মূৰৰ ওপৰেদি এজাক বনৰীয়া হাঁহ উৰি গ'ল। কক্-কক্ শব্দ বহু সময়লৈকে সি শূনা পালে। গুঠি থকা জালখন সি সামৰি থ'লে। লোহা আৰু বাঁহৰ বেজি দুটা সি আধাগুঠা জালখনতে খোচা মাৰি থ'লে। হঠাৎ ওচৰৰ জোপোহা

এটাত অজস্র বাদুলিয়ে চিচিয়াই উঠিল। দীঘল দীঘল ঘাঁহ কিছুমানৰ ওপৰেদি খোজ পেলাই চাহাবুদ্দিনে আৰু কিছুদূৰ আগবাঢ়ি গ'ল। ওচৰতে ক'ৰবাত হাতীয়ে বাঁহ ভাঙিছিল। হিৰ্ হিৰ্ হিৰ্ হিৰ্ শব্দ শুনা গৈছে। এক অনন্য ৰহস্যময় পোহৰ চাৰিওফালে বিয়পি পৰিছিল। সি আগবাঢ়ি গ'ল। কাচিদাঁৰীয়া জাতীয় এবিধ দীঘল বনে তাৰ আঁঠুত ঘঁহনি খাবলৈ ধৰিলে। কিছুদূৰ গৈ চাহাবুদ্দিনে পৰ্বতীয়া আলিটো দেখা পালে। ৰান্ধনি ৰ'দৰ পোহৰত এই ৰঙা কেঁচা আলিটোক তেজৰ সুঁতি এটাৰ দৰে দেখা গৈছে। যোৱা এসপ্তাহ ধৰি এইখিনি সময়ত সেই তেজৰ সুঁতিৰ দৰে লগা আলিটোৰে তাই অহা-যোৱা কৰিছিল। হয় হয়, ঠিক এইখিনি সময়তে তাই কোনেও গম নোপোৱাকৈ মনে মনে আহিছিল। সেই একেই প্ৰশ্ন তইৰ।

“ক'লৈ গ'ল কৃষ্ণকান্ত?”

“ঐ চাহাবুদ্দিন ফালেঙী.....নাই নাই, চাহাবুদ্দিন কামালা.....ক'লৈ গ'ল সি?”

“তই দেখোন সদায়ে তাৰ ছাঁ হৈ আছিলি?”

“কৃষ্ণকান্ত ক'ত?”

তাক বোবা বুলি জানিও তাই একেই প্ৰশ্ন সুধি আছে। যোৱা কুৰি দিন ধৰি তাই এই একেটা প্ৰশ্ন তাক সুধি আছে। তাৰ ওচৰত আঁঠু কাঢ়ি বহি তাই সেই একেটা প্ৰশ্নকে কৰিছে—

“ক'ত সি?”

“একো নোকোৱাকৈ গ'ল সি?”

“কেতিয়া আহিব সি?”

“যোৱাবাৰ সি ভাবুকি দিছিল—এই অৰণ্যৰ চৰ চোৰাং ব্যৱসায়ীক সি ধৰা পেলাই দিব।”.....

তাই চকু দুটা চাদৰেৰে হেঁচি ধৰিছিল। চাহাবুদ্দিনৰ সন্মুখত তাই কান্দিব নুখুজিছিল। তইৰ মৰ্যাদাবোধ আছিল।

একেবাৰেই নিংকিন ঘৰৰ ৰাভা ছোৱালী। তথাপি মৰ্যাদাবোধ আছিল।

কুলচীৰ হাটত কচু আৰু গোমধান বেচি সূতা কিনা ৰাভাৰ ছোৱালী।কি নাম তইৰ? আহ কি নাম? নিমাই ৰাভা? হয় হয়, নিমাই ৰাভা। পিতাকৰ কুলচীৰ পাৰৰ আহুখেতি কৰা মাটিবোৰ হেনো বন্ধকত আছিল। পেটৰ এটা অচিনাকি বেমাৰত সি গুৱাহাটীলৈ অহা-যোৱা কৰিবলগীয়া হৈছিল। কুলচী নদীৰ পাৰে পাৰে চাইকেল লৈ পিতৃপিতাই ফুৰা কাবুলীৱালা এটাৰ ওচৰত মাটি বন্ধকত থৈ তাৰ হাহাকাৰ অৱস্থা হৈছিল। এই সকলোবোৰ কথা নিমাই ৰাভাই বৰফান্দী কৃষ্ণকান্তৰ আগত কৈছিল। তাই কৃষ্ণকান্তৰ সৈতে একপ্ৰাণ আছিল। এই কুলচীৰ পাৰৰ ৰাভা গাঁৱৰ

সৈতে কৃষ্ণকান্তৰ প্ৰাণৰ সম্বন্ধ আছিল। এই গাঁৱৰ প্ৰত্যেকজনী ছোৱালীক সি নাম কাঢ়ি মাতিব পাৰিছিল—

ঃ নিমাই ৰাভা, পুথি ৰাভা, লক্ষী ৰাভা বাঃ—সকলোৰে প্ৰিয় আছিল কৃষ্ণকান্ত। সোৱা প্ৰকাণ্ড শিলছটাৰ ওচৰত সি উপস্থিত হৈছে। এই শিলছটাতে তিনিও বহিছিল। কৃষ্ণকান্তও তাইৰ ওচৰত আছিল। সি তামাছা কৰি কৈছিল :

“তই মোৰ চিন্তাতে শুকাই-ক্ষীণাই গৈছে—নহয়নে নিমাই?”

“ওহো! আগেয়ে মই সদায়ে এবাটি ছাগলীৰ গাখীৰ খাইছিলোঁ। আই মৰা এবছৰ হোৱা নাই। আমাৰ বংশৰ ৰাভাহঁতে মাক মৰিলে এবছৰলৈ গাখীৰ নাখায়।”

হয় হয়, তাই মিচিকিয়াই হাঁহি মাৰি কৃষ্ণকান্তক কৈছিল—

“মাৰ মৰিলে গাখীৰ নাখায়? আৰু পিতাৰ মৰিলে?”

“পিতা মৰিলে আমি কল নাখাওঁ। এবছৰলৈ কল নাখাওঁ।”

সিহঁতৰ শাৰীৰিক সম্বন্ধ ঘটিছিলনে? শাৰীৰিক সম্বন্ধ?

নাই নাই, কতদিন চাহাবুদ্দিন কৃষ্ণকান্তৰ লগত ছাঁ হৈ ঘূৰিছে। সৌ কুলচী নদীৰ পাৰৰ কাঁচিদৰীয়া ঘাঁহৰ অৰণ্যত কত দিন সিহঁত দুয়োকে সি ঘূৰি ফুৰা দেখিছে। শিলিখা, চেগুন, তৰা, বাঁহৰ সেই অটব্য অৰণ্যত কাকিনি মৌৰ বাহ পাৰিবলৈ চোপ লৈ থকাৰ সময়ত সি কৃষ্ণকান্তক নিমাই ৰাভাৰ ছাঁ হৈ ঘূৰি ফুৰা দেখিছে।

নাই নাই, কৃষ্ণকান্তই কোনোদিনে তাইৰ হাতত ধৰা নাছিল। কুলচীৰ বালিত, গামৰি গছৰ তলৰ কাঁইটীয়া জোপোহাৰ আঁৰত, নদীৰ গড়াত তুৰী মাছ খেপিয়াই থকাৰ অৱস্থাত নাইবা হাতীক গা ধুৱাই উঠি দুয়ো মিলি হাতীৰ শৰীৰত লাগি থকা হাতী-জোকবোৰ টানি টানি উলিয়াই অনাৰ সময়তো দুয়ো দুটা শিশুৰ দৰেই তামাচা কৰিছিল।

পাপবোধ নাছিল।

.....হয় হয়। পাপবোধ নাছিল। দুয়ো খোদাৰ ল'ৰা-ছোৱালী।

.....কেনে সুন্দৰ আছিল তাই।

বোবা আছিল বাবেই তাই খোপাত কৰবী ফুলৰ মালা পিন্ধি অহাৰ দিনা সি তাইক প্ৰশংসা কৰিব পৰা নাছিল। মানুহজনী বৰ বেছি বগা আছিল বাবে চুলিবোৰো অলপ ৰঙচুৱা আছিল। নতুনকৈ গজা আমৰ পুলিৰ দৰে দগমগ দগমগ কৰা শৰীৰ। মতিউৰ আৰু দণ্ডীয়ে কৈছিল।

“নিমাই ৰাভাৰ শৰীৰ একেবাৰে হৰিণা পহুৰ শৰীৰৰ দৰে।” বলেন আৰু চুলেমানে কৈছিল।

“ওঠ দুটালৈ লক্ষ্য কৰিছনে? কাটি থোৱা পকা উৰিয়ামৰ দৰে।” ৰমানাথে কৈছিল।

“আহ! আমি এবাৰ তাইৰ ‘নতুন কাটাৰ গাখীৰ’ৰ দৰে লগা হাতখন ধৰিবলৈ পোৱাহেঁতেন!”

“নতুন কাটাৰ গাখীৰ?”

সোণাৰুৰ তলত বহি মাছৰ জাল গুঠি থকা চাহাবুদ্দিনৰ চকুত চকু পৰাত সেইদিনা সিহঁত খতমত খাই বৈ গৈছিল।

ৰমানাথে তাৰ চাৰিকোণীয়া মুখখনৰ খুঁতৰিত হাত বুলাই বুলাই ফকৰা মাতিছিল—

“খকুৱাই গ’ল পাত কাটিবলৈ, নিখকুৱাই বোলে মাটিতে এগৰাহ খাওঁ—” চাহাবুদ্দিনে তালৈ চোঁচা মাৰিব খুজিছিল। কিন্তু সি ভালকৈ জানে—ৰমানাথ, বলেন আৰু চুলেমানৰ শাৰীৰিক বল তাকৈ অনেক গুণে অধিক।

সি মনে মনে আছিল। এই সকলোৰে মাজত তাৰ নিজকে পথাৰৰ মাজৰ মুঢ়াৰ দৰেই লাগে। একক। নিঃসংগ। কাকো বুজি নাপায়। কৃষ্ণকান্তৰ বাহিৰে সি কাকো বুজি নাপায়। এই কামলা, ফান্দীসোপাৰ টটকাৰী, ধিতিঙালি। উঃ! যেতিয়া কৃষ্ণকান্ত আৰু নিমাই ৰাভাৰ লগত সি কুলচীৰ উত্তৰ পাৰত বনৰীয়া হাঁহ পৰা চাবলৈ গৈছিল তেতিয়া চুলেমান, মতিউৰ, ৰমানাথৰ চকু ৰাতি দেখা কুকুৰনেটীয়া বাঘৰ চকুৰ দৰে লাগিছিল। যঁজা ভাই-ককাই দণ্ডী আৰু বলেনে ফকৰা মাতিছিল—

“এ চাহাবুদ্দিন ; বোলে

ধুতিহে লেংচেং দহিহে নাই।

জোতাইহে ফটৰ-ফটৰ ধনহে নাই।

চুলেমান টেটেৰাই দোহাৰিছিল—

“ফুট ছাইৰ খাৰণি, তেলৰ মেদনি, বৰুৱাৰ খাৱনেৰে খাওঁ।

পকা দলি চপৰাত টিকা চোঁচৰাই দোলাত যোৱাৰ দৰে যাওঁ....”

তথাপি চাহাবুদ্দিন সিহঁতৰ পিছে পিছে গৈছিল। যন্ত্ৰচালিত মানুহৰ দৰে সি সিহঁতৰ পিছে পিছে গৈছিল। নিমাই ৰাভাই যেন কিবা মন্ত্ৰ কৰিহে তাক তেনেদৰে লৈ গৈছিল। নিমাই ৰাভাৰ প্ৰতি সকলোৰে দুৰ্বলতা আছিল। আৰু তাই এনেদৰে বে-পৰোৱাই হৈ এইবোৰ ভয়ংকৰ ঠাইত ঘূৰা-ফিৰা কৰে? কৃষ্ণকান্তক কয়—সৰুৰে পৰা তাই এনেকুৱাই। সৎ মানুহৰ শৰীৰ কোনেও স্পৰ্শ কৰিব নোৱাৰে।.....এবাৰ পিতাকৰ সৈতে বনৰীয়া হাতীৰ লগত গৈ তাই কুলচীৰ উত্তৰ পাৰৰ এখন অৰণ্যত উপস্থিত হৈছিল। দলৰ শেষত যোৱা হাতীটো হঠাৎ বৈ গৈছিল। কাণ মাৰিছিল। আৰু হোলোং গছ এজোপাত কেইবাবাৰো মূৰ খুন্দিয়াই সিহঁতক উভতি যাবলৈ যেন সংকেতহে দিছিল। তাই চব চিনি পাইছিল। এই খণ্ডৰ প্ৰত্যেকজোপা বনচোম, হোলোং, চাম, খৈৰা আৰু শিশু গছ তাই চিনি পাইছিল। সুগৰী আৰু দলপহুৰ জাকবোৰো তাই চিনি পাইছিল।

“ক'লৈ গ'ল কৃষ্ণকান্ত?”

বহুবাৰ তাই আহি তম্বুৰ তলৰ প্ৰত্যেকটো মানুহকে প্ৰশ্ন কৰিছে। হায়ৰাণ হৈ প্ৰশ্ন কৰিছে। ‘কুন্কি’ৰ পাৰ্মিট সিয়ে তাৰ হাতীত প্ৰথমে পাইছিল। শিশুকালৰে পৰা তাৰ হাতীৰ সৈতে সম্বন্ধ। সি হেনো হাতী চলোৱাত কেতিয়াও অংকুশ নাইবা খুৰপী ব্যৱহাৰ কৰা নাই। কৃষ্ণকান্তৰ ভৰিৰ বুঢ়া আঙুলি দুটাইহে সকলো কাম কৰিছিল। কুন্কি চলাওঁতে তাৰ ভৰিৰ বুঢ়া আঙুলি দুটা একেবাৰে গেধেপা হৈ গৈছিল। তাৰ কুন্কিৰ মূৰত ঘাৰ গোস্ক নাছিল। আন সকলো কুন্কিৰ মূৰত ঘাৰ গোস্ক আছিল। হাতী বশ কৰা মন্ত্ৰবোৰ একমাত্ৰ সিয়েই শুদ্ধকৈ আওৰাব পাৰিছিল। হাতীৰ ভৰিৰ ‘কাৰান্ত’ সেই বনৰীয়া ঔষধবোৰৰ সমগ্ৰ তালিকাখন তাৰ কণ্ঠস্থ আছিল। সেয়ে অৱসৰ লোৱাৰ পাছতো ফৰেষ্টাৰ হাম্ফ্ৰে চাহাবে তাক লগ পাবলৈকে বাণীৰ পিলখানাত উপস্থিত হৈছিল। চাহাবৰ পুৰণা ফ’ৰ্ড গাড়ীখন তাৰ হাতীয়েহে টানি আনিছিল।

বাণীৰ পিলখানাত হাম্ফ্ৰে চাহাবে কৃষ্ণকান্তক লগ পাবলৈ আহিছিল। মহলদাৰহঁতে কৃষ্ণকান্তক সমীহেৰে চাইছিল। চাহাবে পিঠি চপৰিয়াই তাক বুকুত সাৰটি লৈছিল।

অকল সেয়েনে? কত চমৎকাৰ কাণ্ড কৰি দেখুৱাইছিল কৃষ্ণকান্তই। ভাঠি খুলি (মোষ্ট হৈ) পগলা হোৱা সাতটা হাতী ধৰা বুলি খ্যাতি আছিল তাৰ। সেয়ে প্ৰকৃততে যদিও সি হলদাৰ বৃকোদৰ সিংহৰ হাতীৰ মানুহ তথাপি এই দক্ষিণ পাৰৰ হাতীৰ মালিকসকলৰ এশ এটা কাম সি কৰিবলগীয়া হৈছিল। বৃকোদৰ সিংহৰ হাতী নয়নমালাই তাৰ ওচৰত কেনেদৰে বশ মানিছে সেই কথা এতিয়া একেবাৰে কিম্বদন্তীলৈ পৰিণত হৈছে। তদুপৰি জামাতুল্লা কোম্পানীয়ে পতা হাতীদৌৰ প্ৰতিযোগিতাত কৃষ্ণকান্তৰ হাতী প্ৰথম হৈছিল।

.....হাতীৰ লগত থাকি থাকি কৃষ্ণকান্ত হাতীৰ দেৱতা হৈ পৰিছিল। অৰণ্যৰ চোৰাং ব্যৱসায়ীহঁতৰ মাজত তাৰ নাম নাছিল। সিহঁতক সি ধৰা পেলাব বুলি কৈছিল।

হাতীৰ দেৱতা কৃষ্ণকান্ত। ৰঙা ধ্বজা হাতত ল’বলৈ পোৱা কৃষ্ণকান্ত। হিংসা নহ’ব কিয় মাউত-ফান্দীহঁতৰ? সেয়ে হয়তো লক্ষণচন্দ্ৰৰ তেজেও দগ্ধগ কৰিছিল। উচ্চাকাংক্ষী আছিল সি। যিমান দিন কৃষ্ণকান্ত থাকিব, সিমান দিন তাৰ হাতৰ বিজয়ৰ ধ্বজা মাটিত পোত গৈ পৰি থাকিব। এয়ে আছিল তাৰ বদ্ধমূল ধাৰণা।

লক্ষণচন্দ্ৰৰ নিষ্ঠুৰতাৰ কথাও সকলোতে জনাজাত আছিল। এবাৰ মেলা চিকাৰত জানি-শুনিও সি ফান্দ দি মাকৰ পিয়াহ খাই থকা পোৱালি এটা ধৰি অনাৰ কথা সকলোৱে জানিছিল। পোৱালি হেৰুৱা মাকজনী যাঠিৰ খোচত মৰা কথাটোও সকলোৱে জানিছিল। শেষত চৰকাৰৰ ওচৰত অপৰাধী হোৱাৰ ভয়ত কামালা, ফান্দী, মাউত সকলোৱে মিলি কুলচীৰ পাৰৰ চোৰাং ব্যৱসায়ীহঁতক পোৱালিটো বেচি দিয়া

কথাও সকলোৱে জানিছিল। কোনেও মুখ খুলি ক'বলৈ সাহ নকৰিছিল। তাৰ ফান্দীৰ পাৰ্মিট যাব লাগিলে সি কি কৰিব—এই কথা সকলোৱে কল্পনা কৰিব পাৰিছিল।

নিষ্ঠুৰতাৰে পশুক জব্দ কৰা যায়নে? হাতী অন্তৰ্যামী জন্তু।

.....মহলত থাকি থাকি চব যেন পশু হৈ গৈছে। সিহঁতৰ শৰীৰৰ ছাল গঁড়ৰ ছালৰ দৰে ডাঠ হৈ গৈছে। বৰফত বাস কৰা ভালুকৰ নোমৰ দৰে মনৰ জগত সিহঁতৰ। (এইবিধ ভালুকে হেনো সাঁতুৰি সাগৰ পাৰ হৈ গ'লেও নিজৰ নোম আৰু ছাল শুকান কৰি ৰাখিব পাৰে।) তেজপিয়া বাদুলিৰ দৰে পিপাসা সিহঁতৰ। সন্ধ্যাসী কোকুৰাৰ দৰে আনৰ সাজ শৰীৰত পিন্ধি ভেশচন কৰিব পৰা মানুহ সিহঁত ; আৰু প্ৰয়োজন হ'লে? হয় হয়, প্ৰয়োজন হ'লে কি কৰিব পাৰে? প্ৰয়োজন হ'লে মানুহ খোৱা বাঘৰ দৰে কাম কৰিব পাৰে, অৰ্থাৎ চিকাৰৰ কানি-কাপোৰ পৰ্যন্ত দাঁতেৰে কামুৰি খাই শেষ কৰিব পাৰে। বাওনাৰ দৰে চাপৰ যঁজা ভাই-ককাই দণ্ডী আৰু বলেন।

টকলামূৰা কামালা মতিউৰ?

চাৰিচুকীয়া মুখৰ কেতোৰ ক'লা ৰমানাথ?

আৰু সেই ভয়ংকৰ চেহেৰাৰ লক্ষণচন্দ্ৰ? যাৰ সোঁচকুৰ ওপৰত থকা টেমুনাটোৱে অহৰহ উঠা-নমা কৰি থাকে? শিয়ালৰ দৰে জোঙা মুখৰ কোন সেইটো? হয় হয়, কোন সেইটো? চুলেমান? চুলেমান?

.....সকলোৱে নখবোৰ দীঘল দীঘল লাগিল। দাঁতবোৰ জোঙা জোঙা লাগিল। এই সময়ত ঠিক এনে এটা ভাব হ'ল চাহাবুদ্দিনৰ। সি বৰ আগ্ৰহেৰে তেজৰ সুঁতি এটাৰ দৰে স্পষ্ট হৈ পৰা আলিটোলৈ চকু তুলি চালে। নাই নাই, তাই অহা নাই। এইবাৰৰ সৈতে হয়তো কুৰিবাৰ তাই কৃষ্ণকান্তৰ খবৰ লৈ গৈছে। তাইক কাঠ কাটিবলৈ যোৱা ৰাভাইতে হেনো কৈছে—কৃষ্ণকান্তক লক্ষণচন্দ্ৰৰ সৈতে বন-জংগলত সোমোৱা সিহঁতে দেখিছে। লক্ষণচন্দ্ৰৰ হাতত সিহঁতে এটা ডাঙৰ হাতীৰ দাঁতো দেখিছে।

সেইখিনিতে থকা পিতনিখনৰ কথা সি জানিছিলনে? কুলচীৰ দাঁতিৰ চোমনি কোনজোপা বনচোম আৰু হোলোক গছত কাঁকিনী মৌ ওলমি আছে, কোনখিনি শনসূতাৰ মোনাৰ টকা লৈ দাৰভাংগা আৰু দিনাজপুৰৰ চোৰাং ব্যৱসায়ীয়ে খাপ পাতি ৰৈ আছে—এই সকলোবোৰ কথা লক্ষণচন্দ্ৰৰ নখ-দৰ্পণত পৰিষ্কাৰ হৈ আছে। সি অহৰহ কয়—দুই-এদিনতে চোৰাং বেপাৰীহঁতক ধৰি সি চৰকাৰক চমজাই দিব। কিন্তু ৰাভাইতে কৃষ্ণকান্তক লক্ষণচন্দ্ৰৰ লগত দেখাৰ কথা ক'লে।লক্ষণচন্দ্ৰৰ হাতত হাতীৰ দাঁত আছিল? চব ৰহস্যময় কথা? নে ভৱিষ্যতে ধৰিব পৰা হাতী দেখুৱাবলৈ নিলে কৃষ্ণকান্তই? কাৰণ, তাৰ সমান দৃষ্টিশক্তি কাৰ আছে? চাৰিল হাতী (পোৱালি নিদিয়া মাইকী হাতী), ধুই হাতী (পোৱালি হোৱা মাইকী হাতী)ৰ সঠিক

পৰিচয় কোনে দিব পাৰিব? একমাত্ৰ কৃষ্ণকান্তই। আঠশ গজ দূৰৈত থাকিও সি এই পৰিচয় দিব পাৰিব।

হয় হয়, একমাত্ৰ কৃষ্ণকান্তই।ধৰিবৰ বাবে বাছনিত উঠা হাতীৰ, ফাৰা, নেজৰ জোখ, বান্দা, নখৰ জোখ-মাপ চব কৈ দিব পাৰে সি। হয় হয়, চব কৈ দিব পাৰে কৃষ্ণকান্তই।

কৃষ্ণকান্ত ক'লৈ গ'ল? লক্ষণচন্দ্ৰই কয়—সি হেনো ক'ব নোৱাৰে কৃষ্ণকান্ত ক'ত?

কৃষ্ণকান্ত ক'লৈ গ'ল?

হঠাৎ কাঁইটীয়া জোপোহা এটাৰ ওচৰত গল খেকাৰিৰ শব্দ এটা শুনা গ'ল। চাহাবুদ্দিনে উভতি চালে।

সোৱা লক্ষণচন্দ্ৰ থিয় হৈ আছে। বিৰক্তিত তাৰ চকুৰ ওপৰৰ টেমুনাটো উঠা-নমা কৰিব লাগিছে। খং আৰু অসন্তুষ্টিত বাৰে বাৰে তাৰ কপালৰ টেমুনাটো উঠা-নমা কৰিছে। বসন্তৰ দাগেৰে ভৰা মুখখন কুৎসিত দেখাইছে।

“এ চাহাবুদ্দিন বেঙা, কামৰ ভয়ত এইখিনিত থিয় হৈ আছে? গাদী বান্ধিবলৈ দিছিলোঁ দেখোন তোক। গলচী জৰিবোৰ ক'ত লুকাই থৈছ? আজিয়েই তই ‘ডিপোলৈ গুচি যাবি। ডিপোৰ পৰা মানুহ এযোৰ আহিছে। ‘ডিপোৰ’ দুটা হাতীত ‘কাৰীৰ’ লক্ষণে দেখা দিছে। সিহঁতৰ পাৰ্মিট কটা গৈছে। শুন বেঙা তই কৃষ্ণকান্তৰ পৰা বনৰীয়া ঔষধ এবিধ শিকিছিলি। এতিয়া তই ডিপোলৈ উভতি যাব লাগিব।”

চাহাবুদ্দিনে তাৰ পিনে মূৰ তুলি চালে। তাৰ উপস্থিতি লক্ষণচন্দ্ৰ ফান্দীয়ে বাগ্ৰা কৰা নাছিল। সাপ মাৰি সি যেন নেগুৰত বিষ থ'ব নোখোজে।

সকলোৰে দাঁতবোৰ জোঙা যেন লাগে! নখবোৰ তীক্ষ্ণ!!

“কালি পুৱাই তই ডিপোলৈ যাত্ৰা কৰিবি। বুধবাৰে আমি হাতী ধৰিম। জামাতুল্লাই দোহাৰত দিয়া কুনকিৰো পাৰ্মিট কটা গৈছে। তই সেই হাতী লৈ ডিপোলৈ উভতি যাবি।”

চাহাবুদ্দিনে আকৌ মূৰ তুলি চালে। এক ধৰণৰ অস্বুট শব্দ এটা তাৰ বুকু ফালি যেন বাহিৰ হৈ আহিল। তাৰ চকু-মুখত এটা প্ৰকাশ কৰিব নোৱাৰা বেদনাই ছাটি-ফুটি কৰিবলৈ ধৰিলে।

আকৌ তাৰ ভাব হ'ল—এই সকলোবোৰৰে? অৰ্থাৎ সোৱা লক্ষণচন্দ্ৰৰ, চুলেমানৰ, ৰমানাথৰ, মতিউৰৰ, দণ্ডী আৰু বলেনৰ—এৰা, সকলোৰে যেন চুলিবোৰ দীঘল হৈছে.....

দাঁতবোৰ জোঙা হৈছে!

হাত-ভৰিৰ নখবোৰত তেজৰ কণিকা বিৰিঙি আছে! কি কৰিব সি?
 তাইক আহিবলৈ বাধা দিব?
 এক ভয়ানক ষড়যন্ত্ৰৰ যেন এক গলচী ৰহীহে সিহঁতে গুঠি আছে।
 অন্ধকাৰ হৈ আহিল। দূৰৈত হাতীয়ে বাঁহ ভঙা শব্দ শুনা গৈছে। সি আশুৱাই
 যাব নোৱাৰিব। সোৱা তাৰ সন্মুখত লক্ষণচন্দ্ৰই ভয়ানক দৃষ্টিৰে চাই আছে।
 চাহাবুদ্দিনে তম্বুৰ পিনে গতি কৰিলে। তাৰ পাছে পাছে লক্ষণচন্দ্ৰও উভতি
 আহিল।

কেৰাচিনৰ চাকিৰ পোহৰত বহি চাহাবুদ্দিনে আকৌ জাল গুঠিবলৈ ধৰিলে।
 শতচ্ছিন্ন তম্বুটোৰ ছিদ্রবোৰেৰে চাহাবুদ্দিনে একুৰা জুই দেখা পালে। এই জুইকুৰা
 আগত লৈ গোটেইবোৰে বহি আকৌ ফুচ-ফুচ ফাচ-ফাচ শব্দ কৰিছে। কানিৰ পাৰ্মিট
 থকা কেইটাকো আজি কিন্তু কানিয়াৰ দৰে দেখা যোৱা নাই। পাণ ভজাৰ গোস্কো
 এতিয়া মাৰাত্মক হৈ অহা নাই।

টকা-পইচা থোৱা শনসূতাৰ মোনাবোৰ আজি যেন সকলোৱে উলিয়াই
 লৈছে। শুকান খৰিৰ জুইৰ পোহৰত এই মোনাবোৰ বাকলি থকা পুঠি মাছৰ দৰে
 দেখা গৈছে—যেন বোকাৰ পৰা এইমাত্ৰ উঠি আহি মাছবোৰে সিহঁতৰ কঁকালৰ
 শনসূতাৰ মোনাত লাগি গৈছে। জুইৰ ছাঁ আৰু পোহৰত বসন্তৰ দাগে ক্ষত-বিক্ষত
 কৰা লক্ষণচন্দ্ৰৰ মুখখন শুকাই কৰ্কশ হোৱা বৰলৰ বাহৰ দৰে দেখা গৈছে।.....ধৱল
 কুষ্ঠৰোগী মতিউৰক জুইৰ পোহৰত নাহৰফুটুকী বাঘৰ দৰে দেখা গৈছে। দণ্ডীৰ
 কপালৰ ক'লা দাগটো জুইৰ পোহৰত একেবাৰে কেঁচা ঘাৰ দৰে জনক-তবক কৰি
 উঠিছে।

পিতল চকুৰা বলেনৰ চকু দুটা এই জুইৰ পোহৰত দগ্ধগাই থকা অঙঠাৰ
 দৰে দেখা গৈছে।

সকলোকে চক্ৰান্তকাৰীৰ দৰে ভাব হৈছে।

সিহঁতৰ চুলি দীঘল, দাঁত আৰু নখ জোঙা। সৎ স্বভাৱৰ কৃষ্ণকান্তই সকলোৰে
 মুখা খুলিব বুলি ভাবুকি দিছিল।

.....পূৰ্ণা তম্বুৰ ছিদ্রবোৰেৰে এইবাৰ বাহিৰৰ জগত স্পষ্ট হৈ পৰিল।
 আঘোণ মাহৰ কুঁৱলীয়ে এই অৰণ্যৰ জগত ছানি ধৰিছে। তম্বুৰ দাঁতিত থকা সেই
 চেগুন গছবোৰ? কিছুদিনৰ আগেয়ে এইবোৰ গছত ফেঁহু বৰণীয়া ফুল কিছুমান
 ফুলিছিল। দূৰৈৰ পৰা এই ফুলৰ থোপাবোৰক মকৰা-জালৰ দৰে দেখা গৈছিল।
চেগুণ গছত থোপে থোপে যেন মকৰা জাল ওলমি আছিল। এতিয়া জোনাকৰ
 পোহৰত এই শুকান মকৰা জালবোৰক একোটা চৰাইৰ বাহৰ দৰে ওলমি থকা যেন
 দেখা গৈছে। সোৱা মকাল আৰু বজাল বাঁহবোৰত কুমজেলেদুৱাৰ শৰীৰৰ দৰে এবিধ
 ৰহস্যময় পোহৰ বগাবলৈ আৰম্ভ কৰিছে। ক'ৰবাত সুগৰী পহৰে কান্দিছে। চাহাবুদ্দিনৰ

হৃদয়ৰ কোনোবাখিনিৰ এটুকুৰা মঙহ যেন তললৈ খহি পৰিল। এনে হয়! এনে হয়! ঘৰত এৰি থৈ অহা মাকৰ কথা মনত পৰিলে এনে হয়। ভায়েক কুতুবুদ্দিনৰ কথা মনত পৰিলে এনে হয়। আৰু এতিয়া নিমাই ৰাভাৰ কথা মনত পৰোঁতে তাৰ এনে হৈছে।

.....চাহাবুদ্দিনৰ তম্বুটো পাহাৰৰ দাঁতিৰ হিজল এজোপাৰ তলত আছিল। হাতী ধৰাৰ আগেয়ে এই তম্বুৰ তলতে হাতীৰ পুৰণা গাদীত শুই-বহি দুয়ো অনেক দিন অতিবাহিত কৰিছিল।

হঠাৎ মৌ-মাখিৰ গুনগুননিৰ দৰে এটা শব্দ তাৰ এই পুৰণা, ছিদ্ৰে ভৰা তম্বুটোৰ ওচৰলৈ আহিল। সি বাহিৰলৈ ভুমুকিয়াই চালে। হাতত জোৰ লৈ ৰাভাহঁত হাটৰ পৰা উভতি আহিছে। নিমাই ৰাভাও আহিছে। সৌজনী তই আহি একেবাৰে তম্বুৰ সম্মুখত থিয় হৈ আছে। হিজলৰ তলত বাকীবোৰে গুণগুণাই বৈ আছে। গোটেইখন দিন যেন পোহৰ হৈ উঠিছে।

ঃ চাহাবুদ্দিন বেঙা। কৃষ্ণকান্ত? চাহাবুদ্দিনে মূৰ জোকাৰিলে। তই ক'লে—
“লক্ষণচন্দ্ৰ ফান্দীয়ে দ্বিতীয়াৰ দিনা কৃষ্ণকান্তৰ খবৰ ক'ব বুলি ক'লে। পুৱাই মাতিছে।”

বৰ আশ্ৰয়েৰে চাহাবুদ্দিনৰ একেবাৰে কাণৰ ওচৰলৈ আহি কোৱাৰ দৰে তই ক'লে।

চাহাবুদ্দিনে হাহাকাৰ কৰি মাটিত হাতেৰে চপৰিয়াই চপৰিয়াই কিবা এটা যেন বুজাবৰ চেষ্টা কৰিলে। এনেদৰে বুজাই থকোঁতে তাৰ মুখেৰে ফেন ওলাল। চকু দুটা অমৰা গুটিৰ দৰে যেন বাহিৰলৈ ওলাই আহিব খুজিলে।

নিমাই ৰাভা পিছুৱাই গ'ল।

গুণগুণাই শব্দ কৰি তাইৰ বাবে অপেক্ষা কৰি থকা মানুহজাকো যেন পিছুৱাই যাব খুজিলে।

এটা সময়ত ৰাতিৰ অন্ধকাৰৰ মাজত গোটেইজাক মানুহ-অদৃশ্য হৈ পৰিল।

* * * *

আঁঠুত মূৰ গুজি চাহাবুদ্দিনে কিছু সময় একেবাৰে নিথৰ হৈ পৰি ব'ল। হঠাৎ ঘটি গ'ল এই ঘটনা। নিমাই ৰাভাই তাক বুজি নাপালে। তাৰ চকুৰে লোতক সৰি পৰাৰ উপক্ৰম হ'ল। কোনেও নুবুজে তাক। সদায়ে সি অকলশৰীয়া। একমাত্ৰ মাক আৰু ভায়েকৰ বাহিৰে কোনেও তাক বুজি নাপায়। সি বোবা, কিন্তু মাকে তাৰ প্ৰতিটো ভাবৰ সংকেত বুজি পায়। পৃথিৱীৰ সকলোবোৰ মাকেই বোধহয় এনেদৰে বোবা পুত্ৰৰ কথা বুজি পায়।

বোবা পুত্ৰৰ কথা?

কৃষ্ণকান্তয়ো তাক বুজি পাইছিল। মাক আৰু ভায়েকৰ পাছত কৃষ্ণকান্তই তাক বুজি পাইছিল।

কৃষ্ণকান্ত!

ক'ত কৃষ্ণকান্ত?

নিমাই ৰাভাই কৈছিল—ৰাইজে ভোজ-ভাত খোৱাৰ পাছত তাক তাই ৰাভাৰ জাতলৈ তুলিব পাৰিব। তাৰ পাছত সুখেই সুখ, সুখেই সুখ, সুখেই সুখ।।.....সুখ? কেনে শব্দ এইটো?

যি শব্দ উচ্চাৰণত মানুহে দুখ—মাথোঁ দুখ পাই থাকে! কোনে ৰচিছিল এই শব্দ? চাহাবুদ্দিনৰ মন গ'ল মাকৰ বুকুত সোমাই এসোঁতা কান্দিবলৈ। ডেৰ কুৰি বছৰ বয়সত তাৰ মাকৰ বুকুত সোমাই কান্দিবৰ মন গ'ল। হঠাৎ সি শুনিলে—তেনেই ওচৰত ক'ৰবাত হাতীয়ে বাঁহ ভাঙিছে।

হাতী অন্তৰ্য্যামী জন্তু।

মানুহৰ ষড়যন্ত্ৰৰ গোন্ধ সিহঁতে পাইছে। আগেয়েও এনে হোৱাৰ কথা সি শুনিছিল—এটা দাঁতাল আৰু এটা চাৰিল হাতীয়ে (পোৱালি নিদিয়া মাইকী হাতী) এবাৰ তম্বুৰ চাৰিওফালে হেনো ঘূৰি ফুৰিছিল। 'কুনকি'বোৰক আক্ৰমণ কৰিবলৈ উদ্যত হৈছিল।হয় হয়, তেনেই ওচৰত সিহঁতে ক'ৰবাত বাহ ভাঙিছে। সি স্পষ্ট শুনিলে সেই শব্দ।

কিবা বেয়া হ'ব নেকি বাৰু? তামৰ বিলৰ গোসাঁইৰ 'দোহাৰ'ত দিয়া হাতী এই প্ৰথম অৰণ্যত সোমাইছে। শব্দ শুনিলেই সি ছুই খাই ডেডাউৰি দিয়ে। কেওটা হাতীৰ বাবে চাহাবুদ্দিনৰ মনত ব্যথা উপজিল।

মাকে কৈছিল—

“নালাগে, নালাগে হাতীৰ মহলত কাম কৰিব। আমাৰ ফালেঙী হৈ থাকিলেই হ'ব। সি কথা ক'ব নোৱাৰে।”

মহলদাৰে গদগদীয়া কঠেৰে কৈছিল—“বোবাই ফালেঙী হৈ পইচা আনিব নোৱাৰিব। মোক বোবা মানুহ লাগে—বোবা মানুহ লাগে।”

শনসূতাৰ মোনাত এক মোনা মুদ্ৰা মহলদাৰে মাকৰ হাতত গুজি দিছিল। তাৰ পাছত চব বোবা হৈ গৈছিল।তাৰ দৰে বোবা। তাৰ পাছত কিছুদিন সি ফাৰা। গলচী জৰি, বান্দাৰ পাহাৰত পৰি আছিল।

ক'লা, হটঙা, জবৰজং মানুহ মহলদাৰ। মূৰত এটা এড়ীৰ 'ফটো' জাতীয় পাগুৰি। গাৰ চোলাটোও বিচিত্ৰ। 'মিৰ্জাই' নে 'ফুটুৰৈ' কি নাম আছিল? আঁঠুৰ ওপৰত ধুতি পিন্ধিছিল। ভৰিত এযোৰ আগ জোঙা নাগেৰা জোতা পিন্ধিছিল। মানুহটোৰ চকুৰ দৃষ্টি এনেকুৱা অদ্ভুত আছিল যে চাহাবুদ্দিনে কোনোদিনে মহলদাৰৰ পিনে মূৰ তুলি চাই কথা ক'ব নোৱাৰিছিল।

মানুহে কয়—মহলদাৰৰ লগত বিৰিঞ্চি, গুমা বেততলৰ অৰণ্য আৰু জিনাৰী নদীৰ পাৰৰ চোৰাং ব্যৱসায়ীসকলৰ হেনো জনা-শুনা আছিল। কৃষ্ণকান্তই এইবোৰক নাঙঠ কৰি দেখুৱাব বুলি ভাবুকি দিছিল।

তাই আহিছিল?

আহ! এই মাত্ৰ কৃষ্ণকান্তক বিচাৰি তাই আহিছিল?.....তাইক লক্ষণচন্দ্ৰই তন্তুলৈ মাতিছে।এই তিনি-চাৰি দিন এজোপা নিৰ্দিষ্ট চেগুন গছত মাচান বান্ধি উঠি লৈ লক্ষণচন্দ্ৰই কেনেধৰণৰ হাতীক ফান্দ দিব—এই বিষয়ে একেবাৰে পাক্কা কৰি পেলাইছে। নিমাই ৰাভাক মতাৰ দিনটো আৰু হাতী ধৰাৰ দিনটো একেবাৰে যেন একেলগে পৰিছে.....

কৃষ্ণকান্ত ক'ত?

ৰাভাইতে কয়—লক্ষণচন্দ্ৰৰ লগত কুলচীৰ অটব্য অৰণ্যৰত সিহঁত সোমাইছে। লক্ষণচন্দ্ৰৰ কান্ধত এটা প্ৰকাণ্ড হাতীৰ দাঁত।

দুয়োৰে হাতত মোনা।

সিহঁত সকলোৱে মিলি তাক মাৰিলে চাঙৈ—একেবাৰে মাৰি পেলালে!

কোনো চিন-চাব নোহোৱাকৈ পিটনিত পুতি থ'লে। নাইবা কান্ধী যাঠি নাইবা গুপ্তিৰে খুঁচি মাৰি কুলচীত ভঁহাই দিলে।.....হয় হয়, সেয়ে হ'ল। দঁতাল হাতীৰ 'চাকজামা'ত বাহিবলৈ হুতাহ কৰা মানুহৰ এনে হয়। এনে হয়।

কৃষ্ণকান্ত উধাও হোৱা কুৰি দিনৰো অধিক হোৱা নাই। অথচ এইকেইদিনতে তাই শুকাই একেবাৰে জেংখৰি হৈ গৈছে।

কি কৰিব চাহাবুদ্দিনে? বাৰিষা 'গাজেলী' চিকাৰত আহোঁতেও লক্ষণচন্দ্ৰই কৈছিল—

“ই বেঙা কোনো কামৰ নহয়। তাক খালি গাদী বান্ধিবলৈ দে, কানীয়াহঁতৰ পাণ ভাজক আৰু ভাত ৰান্ধক। ফাৰা, গলচী, বান্দাবোৰ মজবুত কৰি বান্ধক সি.....”

কোনো কামৰ লায়ক নহয় নেকি সি বাৰু?

সেয়ে প্ৰথম 'গাজেলী' চিকাৰত আহিছিল সি।.....'কুনকি'ৰ নেজৰ ওচৰত যাঠিৰে হানিবলৈ দিছিল। থৰক-বৰক কৰোঁতে হাতৰ যাঠি মাটিত সৰি পৰিছিল। যাঠিৰে হানিব পাৰিবনে সি হাতীক? নাই নাই, অসম্ভৱ কথা! সেই সময়ৰ কথা পাহৰিব নোৱাৰি। পাহৰিব নোৱাৰি। সেই সময়ত চেগুন গছৰ ফুল ফুলিছিল। বাৰিষা চেগুন গছৰ ফুল ফুলে, পাতল পাতল থোপাৰ চেগুন গছৰ ফুলক মকৰা-জালেৰে কৰা সৰু সৰু টোপোলাৰ দৰে লাগিছিল। হয় হয়, সেয়া চেগুন ফুলাৰ সময় হৈছিল। কৃষ্ণকান্তই তাৰ পিঠিত চপৰিয়াই কৈছিল—

“বুকুত সাহ বান্ধ। তাৰ পাছত সি ৰহইচ কৰি কৈছিল—হাতীৰ তপিনাত যাঠিৰে খুঁচি কয় সি হাতীটো চলাব নোৱাৰিলে—এই লৈ ধেমালি কৰিছিল।

“একেপাট কাঁড়েৰে সাতোটা হৰিণ মাৰিলোঁ
লোকক নক'লোঁ লাজে।
ছমাহ খাপ দি নিগনি এটা মাৰিলোঁ
তাতে ধনঞ্জয় ঢোল বাজে।”

বৰ ৰং-ৰহইচ কৰিছিল। তাৰ মনলৈ ফুৰ্তি অনাবলৈ সি বৰ ৰং-ৰহইচ
কৰিছিল। সি দাঁতাল হাতী চলাব পৰা হৈছিল। ক'লৈ গ'ল সি?

সি উভতি আহিবনে?

যদি সি উভতি নাহে, নিমাই ৰাভাৰ কি হ'ব?

তম্বুৰ ছিদ্ৰবোৰৰ ফাঁকেৰে চাহাবুদ্দিনে আকৌ এখন অন্য ৰাজ্য দেখা পালে।
জোনাক নিশাৰ পৰিষ্কাৰ আকাশত সি এছটা দীঘল বগা মেঘ দেখা পালে। বগা
মেঘছটাই এখন এড়ীৰ কাপোৰৰ দৰে পূব আকাশত বিস্তৃত হৈ পৰি আছে। এই
মুহূৰ্তত চাহাবুদ্দিনৰ ভাব হ'ল—সেইছটা এড়ীৰ কাপোৰ নহয়। সেইছটা মহলদাৰৰ
মূৰৰ খুলি পৰা পাগুৰিটোৰ এছটা উৰি ফুৰিছে।.....মহলদাৰৰ পাগুৰি?

হয় হয়, মহলদাৰৰ পাগুৰি? ঘূমুটিয়াই ঘূমুটিয়াই কামালা আৰু ফান্দী বিচাৰি
ফুৰা দক্ষিণ পাৰৰ জনাজাত মহলদাৰৰ পাগুৰি.....। মানুহে কয়—কেতিয়াবা ধৰা
হাতীৰ ৰাজ-কৰ নিদিয়াকৈ মহলদাৰে বাহিৰে বাহিৰে অদৃশ্য কৰি পেলাব পাৰিছিল।
.....গ্ৰেজিং টেক্সৰ ৰছিদ পৰ্যন্ত হেনো ইফাল-সিফাল কৰিব পাৰিছিল। এই অঞ্চলৰ
কোনজনী ৰাভা ছোৱালীৰ চুলিৰ বৰণ সোণালী, কোনজনীৰ তুৰীমাছৰ দৰে
চকচকীয়া—এইবোৰ চব কথা জানিছিল। কাৰ ঘৰৰ কোনজনী ছোৱালীৰ বয়স
কিমান—এই কথাও তেওঁৰ নখ-দৰ্পণত আছিল।

কোনজনী ছোৱালীৰ বয়স কিমান? হয় হয়, কোনজনী ছোৱালীৰ বয়স
কিমান? মানুহে কয়—একমাত্ৰ কৃষ্ণকান্তকহে সি ভয় কৰিছিল। হাতীৰ দেৱতা
কৃষ্ণকান্ত? সুললিত কণ্ঠেৰে হাতীৰ গীত গাই ঘূৰি ফুৰা কৃষ্ণকান্ত। অহৰহ সি ভাবুকি
দি থাকে—

“হাতী আৰু হাতীৰ দাঁত চোৰাংকৈ বেচি ৰজা হোৱাহঁতক মই উলংগ কৰিহে
এৰিম। দ্বাৰভাংগাৰ পৰা অহা চোৰাং বেপাৰীহঁতক মই চৰকাৰক চমজাই দিম.....”

ক'লৈ গ'ল কৃষ্ণকান্ত?

নিমাই ৰাভাৰ কি হ'ব? আহ! সেই দীঘল চুলি, জোঙা দাঁত, তীক্ষ্ণ নখ
.....উঃ!!

দুই

ৰাতিপুৱাই চাহাবুদ্দিনে পাৰ্মিট কটা যোৱা 'কুনকি'ক লৈ প্ৰধান ডিপোনে উভতি গৈছিল।

কুৰি দিন পাৰ হৈ গৈছিল। ধৰা পৰা হাতী এটা এৰা খাই কুলচীৰ আনটো পাৰলৈ পলাই যোৱাৰ কথাও সি মহলত শুনিছিল।

এটা নহয় তিনিটা হাতী হেনো পলাই গৈছিল।

তিনিটা ধৰা পৰা হাতী পলাই যোৱা কথা চাহাবুদ্দিনে বিশ্বাস কৰা নাছিল। কাক কি ক'ব সি? নিজৰ মাজত কথাবোৰ পাণ্ডুলি থকাৰ বাহিৰে কাক কি ক'ব পাৰে?.....শেষত হাতীৰ দানা তৰা—কল ইত্যাদি দিবলৈ অহা ৰাভা এটাই ক'লে—কুলচীৰ পাৰত সি বিপদৰ সংকেত পাইছে।

বিপদ?

বন্দুকধাৰী চিপাহী দুটা লৈ সেই স্থানত চাহাবুদ্দিন উপস্থিত হোৱাৰ কাহিনীও আছিল বিস্ময়কৰ। মহলদাৰে বন্দুকধাৰী চিপাহী নপঠোৱালৈ চাহাবুদ্দিনে মহলদাৰৰ দুৱাৰ মুখত ধৰ্মা দি বহি আছিল।

ভাত-পানী একো নাই।

এদিন নহয়, দুদিন নহয়, তিনি দিন চাহাবুদ্দিনে একেভাঁজে আঁঠুত মূৰ গুজি বহি থাকিল। তাৰ একেটাই ইংগিত—বন্দুক, চিপাহী, কুলচীৰ তম্বু.....বিপদ!! 'কুনকি'ৰ পিঠিত সি মাউত হৈ উঠিল। খাকী পোছাক পিন্ধা অৰণ্যৰক্ষক চিপাহী দুটা তাৰ পিছত উঠিল। সিহঁতৰ হাতত বন্দুক।

.....সোৱা চেগুনৰ ফুল। মকৰাৰ জালৰ দৰে থোপে থোপে ওলমি আছে। শুকাই কৰ্কশ হৈ যোৱা ফুল। যোৱাবাৰ বাৰিষা 'গাজেলী'ত' আহোঁতে এই ফুলবোৰ ফঁহু বৰণীয়া আছিল।—হোলোক, গন্ধকৰৈ, চান্দ, তিতাটপা আৰু খৈৰাৰ অৰণ্যৰ মাজেৰে একেবাৰে নিশ্চুপ হৈ সিহঁত আগবাঢ়িল। হাতীৰ মূৰৰ খুৰপিৰ আঘাতত হোৱা ঘাৰ গোস্ক নাকত লাগিল। গলচীৰ ভিতৰত সোমাই থকা তাৰ ভৰি দুখন কটমটাই উঠিল। আজি প্ৰথমবাৰৰ বাবে এই চিনাকি অৰণ্যলৈ সি মাউত হৈ আহিছে। আজি তাৰ ভয় নোহোৱা হৈ গৈছে।

একেবাৰে উধাও হৈ গৈছে ভয়!! কাৰ বাবে এনে হৈছে? কৃষ্ণকান্ত-নিমাই ৰাভাৰ বাবে? নিমাই ৰাভা-কৃষ্ণকান্তৰ বাবে? নিমাই ৰাভা?....

.....হোলোক গছৰ পৰা বাগৰি অহা মোটা পাতৰ লতা কিছুমান আহি বাৰে বাৰে সিহঁতৰ শৰীৰ স্পৰ্শ কৰিব খুজিছে। চাৰিওফালে এক বহুসময় অন্ধকাৰ। গভীৰ অৰণ্যই দিনতে ক'ৰা অন্ধকাৰ এয়া।এই অন্ধকাৰৰ মাজত ক'ৰাত যেন সাঙোৰ খাই আছে নিমাই ৰাভাৰ খিলখিলীয়া হাঁহি, ক'ৰাত যেন সাঙোৰ খাই আছে নিমাই ৰাভাৰ তেজপিয়া সাপৰ ছালৰ দৰে বৰণৰ ৰঙচুৱা চুলি....।

যদি কৃষ্ণকান্ত উভতি নাহে, তেতিয়াহ'লে?

সিহঁতে যদি তাইৰ ধৰ্ম নষ্ট কৰিছে, তেতিয়াহ'লে?

কি ক'ব সি?

“গোটেই জীৱন মই তোলৈ ৰখি থাকিম। মই বোবা মানুহ।”

“মই মুছলমান মানুহ। মোক যদি গ্ৰহণ নকৰ, কোনো কথা নাই। মই ভাতৃৰ দৰে তোক চাই থাকিম। নিমাই ৰাভা.....।”

এই কথা সি প্ৰকাশ কৰিব পাৰিবনে? সি বোবা মানুহ। তাৰ ভাষা নাই। কিন্তু মানুহে কয়—প্ৰেমৰো হেনো ভাষা নাই। মাকেও এবাৰ কৈছিল—“মহব্বত খোদা। খোদাই মহব্বত.....” ভাষাৰ প্ৰয়োজন ক'ত?

.....সি ৰিণিকি ৰিণিকি সেই চেগুন গছৰ ‘মাচান’ দেখা পালে। বৰ ফান্দী কৃষ্ণকান্তই তাত উঠিয়েই হাতীৰ পাল চাইছিল। তাত উঠিয়েই কোনটো হাতীৰ কিমান বয়স, কোনটো চাৰিল, কোনটো ধুই, কোনটো দগাবাজ, কোনটোৱে সোণৰ মোহৰ কঢ়িয়াব পাৰিব, কোনটোৰ পিঠিত জাকজমক ‘চামজামাই’ শোভা বৰ্ধন কৰিব—এই সকলোবোৰ যেন কৃষ্ণকান্তই জানিছিল। আনকি সি ‘মাচান’ত উঠিয়েই ৰং-ৰহইচ কৰি কৈ দিব পাৰিছিল—কোনটো হাতী চাৰ্কাচৰ বাবে ভাল হ'ব, কোনটো লাটচাহাব বহাৰ যোগ্য হ'ব, কোনটোত মন্দিৰৰ মুৰুলীধৰ উঠি ফুৰিব পাৰিব, কোনটোৱে ‘মাষ্ট’ হৈ মানুহ মাৰিব.....হয় হয়, এয়ে মাচান, ইয়াত বহিয়ে কৃষ্ণকান্তই—। আঃ! সেই দীঘল চুলি, জোঙা দাঁত, তীক্ষ্ণ নখ—!!

*

*

*

*

কেম্পৰ কোনো চিনচাবেই নাছিল। তম্বুৰ খুটা হাতীৰ ফাৰা আৰু গলচী ; নাড়ী-ভুৰু ওলোৱা হাতীৰ গাদী ; থানবান হৈ যোৱা কানিৰ খোলা, কলহৰ ভেম, মৰা গৰুৰ ছালৰ দৰে মেৰ খাই থকা তম্বুৰ ত্ৰিপাল—এই সকলোবোৰেই সোঁৱৰাইছিল যেন এটা ধুমুহা পাৰ হৈ গৈছিল। গচকত।

ভমকত! একেবাৰে ছাৰখাৰ কৰি থৈ গৈছে।

বন্দুকধাৰী চিপাহী দুটাই ক'লে—

“এইফালেই বোধহয় বনৰীয়া হাতীটো ধৰি নিছিল।সেয়ে হাতীজাকৰ
ৰোষ! ক্ষোভ। ৰাগ।”

ৰাভা গাঁৱৰ ফাপৰে ধৰা কুকুৰ এটাই কাঠ এছটা চেলেকি আছিল। বন্দুকধাৰী
চিপাহী এটাই ওচৰলৈ গৈ চালে আৰু চকু খাই পিছুৱাই গৈ থাকিল। কাঠছটাত
শুকান তেজ কৰ্কৰীয়া হৈ লাগি আছে।

কিহৰ তেজ?

হাতীৰ নে মানুহৰ?

সিহঁতে কান্ধত ওলমি থকা বন্দুক হাতত তুলি ল'লে।

এঠাইত থিয় হৈ চাহাবুদ্দিনে আটাই পাৰি উঠিল। চিপাহী দুটাই ওচৰলৈ
গৈ চালে। জাতিবাঁহৰ জেওৰা এখনৰ ওচৰত কোনোবাই তামোলৰ পুলি এটা ৰুই
থৈ গৈছে। পুলিটোত এখন গামোচা বন্ধা আছে।

.....ইতিমধ্যে ৰাভা গাঁৱৰ মানুহবোৰ এটা-দুটাকৈ আহিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে।
চাহাবুদ্দিনৰ ওচৰত থিয় হৈ এটাই ক'লে—

“তাই মৰিল। এইখিনিৰ পৰা তাই লৰচৰ নকৰা হৈছিল। আজি পিতাকে
তাইৰ কাঁহী-বাটিবোৰ গৰখীয়াহঁতক বেচি থৈ গৈছে!”

চিপাহী এটাই প্ৰশ্ন কৰিলে—

“কিহে মাৰিলে?”

ৰাভাহঁতে উত্তৰ নিদিলে। সিহঁতৰ চকুৰ দৃষ্টি মাটিত পোত খাই গ'ল।
একেবাৰে কুৰুকি কুৰুকি এই দৃষ্টি যেন মাটিত সোমাই গ'ল।

.....নাড়ী-ভুঁৰু ওলোৱা হাতীৰ গাদী, ফাৰা আৰু মৰাপাটৰ গলচী জৰি
কিছুমানৰ মাজত হঠাৎ চাহাবুদ্দিনে নিমাই ৰাভাই পিন্ধা ব্লাউজ এটাৰ টুকুৰা দেখা
পালে—সি বলিয়া মানুহৰ দৰে মাটিৰ তলৰ পৰা ব্লাউজটো আঁজুৰিবলৈ ধৰিলে।
মুখেৰে তাৰ সেই ঘেৰঘেৰীয়া শব্দ বাহিৰ হৈ আহিল। ওঁঠেৰে লেলোৱতি ব'বলৈ
ধৰিলে। চকু দুটা যেন বাহিৰলৈহে ওলাই আহিল।

হঠাৎ চাহাবুদ্দিনে মানুহবোৰৰ মাজত কৃষ্ণকান্তৰ কণ্ঠ শুনা যেন পালে। সি
উভতি চালে। হয় হয়, সেয়া কৃষ্ণকান্ত!! সি আহি চাহাবুদ্দিনৰ সম্মুখত থিয় হৈছে।

.....আহ! কৃষ্ণকান্তক যেন চিনিবই নোৱাৰি। হাতত ঘড়ী, বগলীৰ পাখিৰ
দৰে বগা ধূতি, এড়ীৰ পাঞ্জাবীৰ বুটামকেইটাত সোণৰ দৰে জলক-তবক, জলক-
তবক কৰি আছে। দ্বাৰভাংগা আৰু দিনাজপুৰৰ সদাগৰহঁতৰ দৰে সাজ-পোছাক পিন্ধি
আহিছে।

চাহাবুদ্দিনৰ কান্ধত হাত থৈ সি ক'লে—

“মই মহলদাৰৰ পাণ্ডুৰিটো বিচাৰি আহিছোঁ! সি সেইদিনা ইয়াতেই ফুৰ্তি-
তামাছা কৰি পাণ্ডুৰিটো পেলাই থৈ গৈছিল!”

পৰশু পাতৰৰ নাদ

(১)

পৰশু একপ্ৰকাৰ নিৰুপায় হৈ পৰিছিল। লক্ষীমপুৰৰ চাৰিআলিৰ বুঢ়া বটজোপাৰ তলত বহি যিকেইটা কাম নোপোৱা বেকাৰ ল'ৰাই আড্ডা দিছিল সেইবোৰৰো সৰহভাগ এতিয়া উধাও হ'ল। এনেদৰে হঠাৎ উধাও হোৱাৰ বহুসংখ্যক পৰশুৱে নজনা নহয়। কিন্তু ঘৰৰ বেমাৰী ভায়েক দামোদৰ আৰু অকলশৰীয়া মাকজনীক এৰি থৈ যাবলৈ তাৰ সত নাযায়। কোন অৰণ্যৰ পথেৰে গৈ ক'ত সিহঁতে অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰৰ শিক্ষা ল'ব এইবোৰ বিষয়েও তাক জানিবলৈ দিয়া হৈছিল। টকা-পইচাৰ যে মক্ষিল নহ'ব, আৰু সি যে ভায়েকক ভালদৰে চিকিৎসা কৰাব পাৰিব এই বিষয়েও তাক জানিবলৈ দিয়া হৈছিল। পৰশু মান্তি নহ'ল। সাহ-পিত নোহোৱা ল'ৰা বুলি সি পৰিচিত হ'ল। পঢ়া-শুনাতো যে পৰশু ভাল আছিল এনেও নহয়। কোনোপধ্যে সি মেট্ৰিকটোকেই পাছ কৰিব নোৱাৰিলে। কাম বিচাৰি সি একপ্ৰকাৰ হাবাথুৰিয়ে খাইছিল। ঠিক এনে সময়ত কোনোবাই তাক কাণত সুমুৱাই দিলে—ঠিকা কৰাহে ভাল হ'ব। পেট ভৰাই খাব পাৰিব, আৰু দুপইচা সাঁচিবও পাৰিব।

পৰশুৱে অকল লক্ষীমপুৰতেই ঘূৰুটিয়াই ফুৰা নাছিল, গুৱাহাটীৰ পি. ডব্লিউ. ডি. ৰেচম বিভাগ, মিলিটেৰী আৰ্মি চাপ্লাইৰ কনট্ৰেক্ট বিভাগ ইত্যাদি অনেক ঠাইত সি টেণ্ডাৰ ন'টিছ চাই ঘূৰি ফুৰিছিল।

পৰশুৰ চেহেৰা চকুত লগা নহয়। সি ওখ আৰু ক্ষীণ শৰীৰৰ, বৰণ ক'লা। মূৰৰ চুলি কেঁকোৰা। চকু দুটা ডাঙৰ। এই চকুৰ চাৱনি একেবাৰে নিৰীহ। গুৱাহাটীত থকাৰ সময়ত এগৰাকী বন্ধুৰ পৰা সি এখন মাদগাৰ নোহোৱা ভঙা চাইকেল যোগাৰ কৰি লৈছিল। তাৰ চাৰ্টৰ আন্তিন ফটা। বৰৰ চেণ্ডেল ঘঁহনি খাই তলিখন এৰি যোৱাৰ দৰে হৈছিল। গেৰুৱাটো মাটিতে থাকে। চেণ্ডেলযোৰ চোঁচৰাই চোঁচৰাই নিয়াৰ দৰে সি খোজ কাঢ়ে। তাৰ অৱস্থা প্ৰায় এশ বছৰৰ আগেয়ে কলিকতাৰ ১৪ নং প্ৰতাপচন্দ্ৰ চাটুৰ্জী লেনত বাস কৰা স্বৰ্গীয় গোহাঞিবৰুৱাৰ দৰে হৈছিল। 'বিজুলী' আলোচনীখন

চলাবলৈ আপ্ৰাণ চেষ্টা কৰা পদ্মনাথ গোহাঞিবৰুৱাদেৱেও লিখিছিল—“পিন্ধিবলৈ জোতা নাই, মেচৰ লগৰীয়াৰ ফটা-চিতা পিন্ধি বাহিৰলৈ যাওঁ। তিয়াবলৈ তিয়নি নাই, আনৰ তিয়নি তিয়াই গা ধোওঁ আৰু.....” পৰশুৰ অৱস্থাও সাইলাখ গোহাঞিবৰুৱাৰ দৰে হৈছিল।

এবাৰ গুৱাহাটীলৈ আহি সি শুনিলে—বেচম সঞ্চালকৰ দফ্টৰত সি কৰিব পৰা কাম এটা আছে। খবৰ পোৱাৰ লগে লগে পৰশুৱে কাৰ্যবাহী অভিযন্তাৰ দুৱাৰমুখত বোন্দাপৰ দিবলৈ ধৰিলে। সি বৰষুণত তিতিলে। জেঠ মহীয়া ৰ'দে তাৰ শৰীৰৰ ছালক আঁজুৰি নিব খুজিলে।পাণ-তামোলৰ দোকানীৰ পৰা আৰম্ভ কৰি সৰু-ডাঙৰ সকলো বিষয়াই তাক একপ্ৰকাৰ চিনি পোৱাই হ'ল। অফিছৰ পিয়ন-চাপ্ৰাহীৰ পৰা আৰম্ভ কৰি চাহ তামোলৰ দোকানীকেইটাইও তাক ঠাটা-বিদ্ৰাপো কৰিবলৈ নেৰিলে। এই বিভাগত পলু ৰখা এটা জালি হাউছ তৈয়াৰ কৰা কামত তিনিখন টেণ্ডাৰ পৰিছিল। অৱশ্যে এজনেহে কামটো পালে। কিন্তু খৰচ হ'ল হেনো মাত্ৰ সাত হেজাৰ টকা। বাকী থাকিল অনেক টকা।কিন্তু কাৰ্যবাহী সঞ্চালকৰ দুৱাৰমুখত এনেকুৱা ৰাহি হোৱা টকাৰ সম্ভেদ ল'বলৈ আৰু কেইবাটাও ঠিকাদাৰে ঘূৰুটিয়াই ফুৰা পৰশুৰ চকুত পৰিল। কিন্তু গোটেইবোৰেই আছিল টোকোনা। ইটোৱে সিটোক বখলিয়াই খাবলৈ সিহঁতৰ জোঙা দাঁতো নাছিল, নখো নাছিল, চাহৰ দোকান আৰু পাণ দোকানৰ ওচৰত সিহঁত কেতিয়াবা মুখামুখিও হৈছিল। ভৰিৰ ফটা জোতা নাইবা তাপলি মৰা চাৰ্টৰ বাবে সিহঁতে ঠিক মুখামুখিকৈ থিয় হৈ কথা ক'বলৈ বৰ অস্বস্তি বোধ কৰিছিল। অথচ ইটোৱে সিটোৰ আগত ক'ত কিমান লাখ লাখ টকাৰ কাম কৰি আহিল ইত্যাদি ফপছ কথা দাংকোপ মাৰি কৈছিল। এই সৰু কামটোৰ যে সিহঁতৰ বৰ বেছি প্ৰয়োজন নাই এই ভাবো দেখুৱাইছিল।

.....জেঠৰ মাহ। মাদগাৰ ভঙা চাইকেলখন লৈ পুৱাই পৰশুৱে কাৰ্যবাহী অভিযন্তাৰ অফিছৰ বাহিৰৰ প্ৰকাণ্ড আঁহত গছজোপাৰ তলত খাপ পাতি বৈ আছিল। কাৰণ, পৰশুৱে গম পাইছিল—এইখিনি সময়তে এ. ডি. এছ. গৰাকীয়ে নিজৰ কোঠাৰ পৰা ওলাই আহি দীঘল বাৰান্দাখনৰ ইমূৰৰ পৰা সিমূৰলৈ গৈ কিছু সময় পায়চাৰি কৰে।পৰশুৰ পিঠিৰে ঘামৰ জোল বৈছিল। ডিঙি শুকাই কাঠ হৈ গৈছিল। পুৱাৰ পৰা তাৰ পেটত খুদ এটা পৰ্যন্ত পৰা নাছিল। কত মানুহ আহিল! বাৰান্দাত গিজগিজাব ধৰিলে। কিছুমানে মুখ ওলমাই উভতি গ'ল, কিছুমানে উৎসাহ আৰু আনন্দেৰে উভতি গ'ল। কিছুমানে আশা-নিৰাশাৰ দোমোজাত পৰি বাৰাণ্ডাত থিয় হৈয়ে থাকিল।দুই বাজিবৰ হ'ল। মূৰৰ ওপৰত কিছু সময় দুপৰীয়াৰ প্ৰচণ্ড সূৰ্যই দপ্‌দপাই থাকিল। পৰশুৰ গাৰ ৰস শুহি তাক যেন ভোলৰ সিটালৈহে ৰূপান্তৰ কৰিব—এনে ভাব হ'ল।নাই, আজি মানুহটো ওলাই অহা নাই। আঁহতৰ তলত

বহি থকা পৰশুৰ সন্মুখেৰে ভদ্রলোক এজন পাৰ হৈ গ'ল। সি প্ৰশ্ন কৰিলে—
“শুনকচোন, কেইটা বাজিল বাকু?”

“দুটা বাজি গ'ল।”

“দুটা বাজি গ'ল?.....আও, আজি মানুহজন নোলাবই নেকি!”

চাৰ্টৰ আস্তানেৰে সি কপালৰ ঘাম মচিলে। এৰা, মানুহজন কিন্তু ঠিক ঠাইতে অৰ্থাৎ কাঠৰ চকীখনতে বহি আছে। তপা মূৰৰ, গাঁঠলু চেহেৰাৰ মানুহজনৰ জোতাযোৰ পৰ্যন্ত তাৰ চিনাকি হৈ গৈছে। আনকি এইখিনিত বহি সি এই এ. ডি. এছ.ৰ মোটা নাকটোৰ ওপৰৰ ডাঙৰ মাহটো পৰ্যন্ত দেখা পাই আছে। হঠাৎ সি চিঞৰি উঠিল—

“ওলাল ওলাল! সৌৱা, এ. ডি. এছ আহি বাৰান্দাত থিয় হ'ল.....।” পৰশুৱে জঁপিয়াই যোৱাৰ দৰেই মানুহজনৰ ওচৰত থিয় হ'ল। সি ইমান বেছি অভিভূত হৈ পৰিল যে ভৰিতেই ধৰিব নে হাততেই ধৰিব উৱাদিহ নাপালে। কিংকৰ্তব্য-বিমূঢ় হোৱা বিষয়াটিয়ে আটাই পাৰি উঠিল—

“কি লাগে? কি লাগে? কিয় এনেকুৱাখন কৰিছা?”

“শুনিছোঁ—ৰাহি হোৱা টকাৰ...?”

“কি ৰাহি হোৱা টকাৰ?”

“ছাৰ, জালি হাউছৰ ৰাহি হোৱা টকাৰ...”

“অ’ লাইমেকুৰীৰ নাদৰ কথা প্ৰচাৰেই হৈছে তেতিয়াহ'লে? নাই নাই, আমি এতিয়া কোনো সিদ্ধান্ত লোৱা নাই। লাইমেকুৰীৰ নাদৰ খবৰ কৰিবলৈ পুৱাৰ পৰা দহযোৰ মানুহ আহি গ'ল।”

পৰশুৱে আকৌ কাও বাও কৰিবলৈ ধৰিলে।

“আমি বৰ গৰীৱ মানুহ ছাৰ! ভাই এটা গুৱাহাটীৰ কালাপাহাৰ হাস্পাতালত ‘কেমো থেৰাপী’ লৈ পৰি আছে।—আৰেগবিস্থল হৈ পৰশুৱে চকু দুটা হাতেৰে হেঁচা মাৰি ধৰিলে।

থূলন্তৰ বপুৰ, ডিঙি নোহোৱাৰ দৰেই এ. ডি. এছ. গৰাকীয়ে দুখোজ পিছুৱাই গ'ল। তেওঁৰ গাত যেন বোকাপানীহে পৰিব—এনে ভাব দেখুৱালে। তাৰ পাছত তেওঁৰ আধা পকা, আধা কেঁচা চেলাউৰিযোৰ থূপ খুৱাই, কপালত ত্ৰিশূলৰ দৰে এটা বিচিত্ৰ ভাঁজ তুলি প্ৰশ্ন কৰিলে—

“কি নাম? কি নাম? আজি এমাহ ধৰি এইখিনিতে টহল দি ফুৰা মোৰ চকুত পৰিছে। ক কি নাম?”

“ছাৰ—পৰশু পাতৰ।”

“পিছে চাইকেল দেখিয়ে গম পাইছোঁ—একেবাৰে লাও লোৱা অৱস্থা। মাদগাৰ নোহোৱা চাইকেল ৰিপেয়াৰ কৰিব পৰা নাই—আহিছ লাইমেকুৰীৰ নাদ খান্দিবলৈ!”

“বিপদ ছাৰ! বৰ বিপদ! ভাইটোৱে কোমো থেৰাপি লৈ থাকিবলগীয়া হোৱাৰ বাবে.....”

“হৈছে, হৈছে! মই বুজিছোঁ। পিছে আনেষ্ট মানি দিয়াৰ সামৰ্থ্যওতো নহ'ব.....বিল্ডিঙৰ ক্ষেত্ৰত চিডুৱেল ৰেট যেন-তেন। ১৯৯১ চনত এই ৰেট ৰিভাইজড হৈছে। কিন্তু চেনিটেৰী আৰু পানী যোগানৰ ক্ষেত্ৰত ১৯৮৪ৰে ৰেট চলি আছে।.....

কামটো পালেও সেই পুৰণা ৰেটতহে পাবা। মই পিছে এতিয়া একো ক'ব নোৱাৰোঁ। টেণ্ডাৰ কলৰ বিষয়েও মই একো ক'ব নোৱাৰোঁ।

পৰশুৱে তেনেদৰে কাও বাও কৰি থাকোঁতেই আৰু এটা ঠিকাদাৰৰ দলে এ. ডি. এছ. গৰাকীক হেঁচা মাৰি ধৰিলে।.....ইয়াৰ পাছত পৰশুৱে গোগামুখ ভি. জি. আৰ. ঘৰ মেৰামতিৰ কামৰ বাবে আবেদন কৰা, আঠ টকা পাঁচিশ পইচাৰ টিকেট লগাই ষ্টেম্প ডিউটিৰ পেপাৰত চহী কৰা—এই সকলো কথা এক অন্য কাহিনীৰ দৰে আছিল। পৰশুৱে লাইমেকুৰীত নাদ খন্দা কাম পোৱাৰ কথা সদৰি হোৱাৰ দিনা সি নিজৰ কাণকে যেন বিশ্বাস কৰিব পৰা নাছিল। সি হাঁহিবই নে কান্দিবই, ঠিক যেন ধৰিবই পৰা নাছিল। তাৰ লগত পঢ়া দীপক, জ্যোতি আৰু পবনে তাক ধিক্কাৰ দিয়া আৰু হাঁহাৰ কথা এতিয়াও তাৰ মনত আছে।অনেক কাৰণত হতাশ হৈয়ে, সিহঁতে হেনো সংযুক্ত মুক্তি বাহিনীত যোগ দিছিল। চৰাইপুঙৰ কেম্পত গোপনে অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰৰ শিক্ষা লৈছিল। আনকি অটব্য অৰণ্যৰ পথেৰে হেনো কাচিনলৈয়ো গৈছিল। এবাৰ লক্ষীমপুৰৰ আঁহতৰ তলত ভৰ দুপৰীয়া পৰশুৱে ভোলা নামৰ তাৰ সহপাঠীটিক চকামকাকৈ দেখিছিল। ধাননি পথাৰৰ দাঁতিত হোৱা বিৰিণাৰ আঁৰ হৈ সি বকুলৰ লগত বহি আছিল। বকুলৰ লগত ভোলাৰ প্ৰেমৰ কাহিনীৰ কথা সকলোৱে জানিছিল। এৰা, লক্ষীমপুৰৰ সকলোৱে জানিছিল।

বিৰিণাৰ ফাঁকেৰে সি বকুলৰ নিপোটল হাত-ভৰি দেখিছিল। তাইৰ চুলিবোৰ এডাল সাপ হৈ যেন পিঠিৰ ওপৰত ফণা তুলি আছিল। তাইৰ ধক্ধককৈ বগা শৰীৰৰ পৰা বিয়পি পৰা পোহৰত যেন বিৰিণাবোৰ সাঁতুৰি-নাদুৰিহে আছিল.....কি কৰিছিল? এৰা, কি কৰিছিল সিহঁত দুটাই? চুমা খাইছিল নেকি?—নে তাইক সি বন্দুক ল'বলৈ উদগনি দিছিল?.....এই লক্ষীমপুৰৰে পাৰ্বতী বোলা ছোৱালীজনী একেবাৰে কাচিনলৈ বন্দুক ল'বলৈ যোৱা নাইনে?.....পৰশুক দেখি ভোলাই তাৰ বাহুত লৈ থকা ছোৱালীজনীক একাষৰীয়াকৈ থৈ আটাই পাৰি উঠিছিল—

“এ পৰশু পাতৰ, আহ মোৰ লগতে আহ চৰাইপুঙলৈ। বন্দুক মাৰিব নাজানিলে তোৰ নাতি-পুতিয়েও তোৰ দৰে এনেকৈ উদং ভৰিৰে ঘূৰ্মটিয়াই ফুৰিব লাগিব।.....আহ! আহ!!”

পৰশুৱে চাপৰিৰ পিনে কোবাকুবিকৈ খোজ দিছিল, কিন্তু ভোলাই তাক এৰা নাছিল। সি ছোৱালীজনীক বিৰিণাৰ কাষতে এৰি থৈ তাৰ পিনে চোঁচা লৈ আহিছিল।

“এ পৰশু, তোৰ দৰে হতা-কতা ল'ৰা এটাই এনেদৰে ঘূৰি ফুৰিব লগা কিয় হৈছে? ধৰ ধৰ”—বন্দুকৰ চিকমিকাই থকা নলী এটা সি তাৰ পিনে টোৱাইছিল। সেইবাবেই সি নিচেই ওচৰৰ পৰা ভোলাক দেখিছিল—তাৰ ভৰিত হাতী-জোকে কৰা দাগ স্পষ্ট হৈ আছিল। খুঁতৰিত আছিল এটা বৰ গভীৰ দাগ। দমন কৰিবলৈ অহা ভাৰতীয় সেনাৰ গুলীত তাৰ খুঁতৰিৰ তলৰ মাংসপেশী তেনেদৰে উৰি গৈছে নে—নে কাচিনত শিক্ষা লাভৰ সময়ত তাৰ খুঁতৰিত গুলী লাগিল, সি ভালদৰে সুধিব পৰা নাছিল।

সি পৰশুৰ কাণৰ কাষলৈ আহি কিছুমান কথা কৈছিল।

.....কিন্তু যায় সি কেনেকৈ? ভায়েক দামোদৰে গুৱাহাটীৰ কালাপাহাৰ হাস্পতালত সৰহভাগ সময় পৰি থাকে। পৰশুৰ মাকৰ লগত গুৱাহাটীলৈ অহা-যোৱা কৰোঁতেই সময় অতিবাহিত হয়। এতিয়া দামোদৰে কিছু ভাল পাইছে যদিও মূৰৰ চুলিবোৰ গৈ নোহোৱা হোৱাত সি জুপুকা মাৰি বহি থাকে। কথা-বতৰা পতা দূৰৈৰ কথা, কাৰো পিনে মূৰ তুলি চাবলৈও ইচ্ছা নকৰে। খেতিৰ ধান বেচি যি সামান্য ধন মাকে যোগাৰ কৰে, গোটেইখিনি এতিয়া ভায়েকৰ বাবেই খৰচ হয়। চৰকাৰী সাহায্যৰ বাবে গুৱাহাটীৰ মামাকে চেষ্টা কৰি আছে, কিন্তু কোনো ফল এতিয়াও পোৱা নাই। বয়স কম হ'লেও পৰশুৱে তাৰ কান্ধত পৰা দায়িত্বৰ কথা বুজি পায়। গতিকে ভোলাৰ দৰে ৰাতিৰ ভিতৰতে উধাও হয় কেনেকৈ? ভোলাই ধিকাৰ দি কৈ গ'ল—“নিধক! গোলামিকে খাটি থাক!”

(২)

কাৰ্যবাহী অভিযন্তাৰ বাৰান্দাত পৰশুৱে লক্ষীমপুৰৰে চক্ৰধৰ মণ্ডলক দেখা পালে। মণ্ডল ওখ-পাখ মানুহ। হাতত ছাতি। পাভ কাটি চুলি কাটে। টিলা চাৰ্ট পিন্ধে আৰু ধূতিৰ আগটো চাৰ্টৰ পকেটত ভৰাই থয়। ভৰিত কেনভাছৰ জোতা। বৰণ ক'লা, নাকটো অত্যন্ত জোঙা। নাকৰ তলত একোছা ঘন গোঁফ। পৰশুক দেখি মণ্ডলে উৎসাহেৰে আগবাঢ়ি আহি ক'লে—

“এ পৰশু! শূনিছোঁ তোৰ কপাল ফুলিল। হয়নে? পিছে তই ‘কে টু’ ফৰ্মত চহী কৰিব পৰাহেঁতেন ডিপাৰ্টমেণ্টৰ পৰা লোহা-লক্কৰকে আদি কৰি অনেক সুবিধা পালিহেঁতেন। কিন্তু এয়াতো গড়কাপ্তানী বিভাগ নহয়, ৰেচমৰ লাও লোৱা বিভাগ—সেইবোৰ একো নাপাবি। ১৯৮৫ চনৰ পৰা চেনিটেৰীৰ কামত ৰেট ৰিভাইজ হোৱা

নাই। তোৰ নাদৰ কামো ইয়াৰ ভিতৰতহে পৰিব। পিছে গোগামুখৰ ফাৰ্মঘৰ মেৰামতিৰ লগতহে তোৰ নাদৰ কাম পৰিছে। নহয়নে?”

পৰশুৱে মূৰ দুপিয়ালে। এইবাৰ মণ্ডলে ধুতিৰ আগটো পকেটৰ পৰা উলিয়াই দি, ধূত মানুহৰ দৰে হাঁহি মাৰি ক'লে—

“পৰশু, তই বলে নোৱৰা শিল টানিবৰ চেষ্টা কৰিছ। সদ্যহতে তোক ছয়-সাত হেজাৰ টকা লাগিব। কুঁৱাৰ ৰিঙকে ধৰি সকলোবোৰ সঁজুলি গোটাৰ লাগিব। লেবাৰ হিচাপে সেই খণ্ডত মিচিং মানুহহে পাবি। সেইবোৰ ‘ডেইলী পেইড’ হ'ব। অৰ্থাৎ সিহঁতক দিনৰ মজুৰি দিনে দিব লাগিব। বাকী নচলিব। চব লাও লোৱা মানুহৰ দল। তদুপৰি খাবলৈ দিব লাগিব পেট ভৰাই।”

কিছু অসহায় হোৱাৰ দৰে পৰশুৱে হাত যোৰ কৰি ক'লে—“ককাই, তুমিতো চব জানা। ভাইটোৰ সেই অৱস্থা! দেউতা মৰাৰ পাছত আমাৰ পৰিয়ালটো কেনেদৰে ছাৰখাৰ হ'ল তুমি চব দেখিছা—চব শুনিছা। এতিয়া খেতিও আধিত দিব লগা হ'ল.....” মণ্ডলে ক'লে—

“পৰশু, সেইবোৰ মোক ক'ব নেলাগে। এতিয়া অৱস্থা বাম হ'লেও তহঁত ভাল বংশৰ মানুহ! মাৰাৰ হাতত দুই-এপদ পুৰণা গহনা এতিয়াও বাচি আছে নিশ্চয়!”

“নাই নাই ককাই, বৌটিৰ হাতত আৰু একো বাকী নাই। ভাইটোৰ বেমাৰে আমাক পানীত হাঁহ-নচৰা অৱস্থা কৰিলে.....ককাই, তুমি কিবা এটা মোক পথ দেখুওৱা! অনেকক তুমি পথ দেখুৱালা.....!”

মণ্ডলে তেল-টেঙা ঘঁহি যত্নেৰে পাভ কাটি লোৱা চুলিত হাত বুলাই ক'লে—

“মই ডিবৰুৰ ৰহমত পাঠানক সুধি চাব পাৰোঁ। কিন্তু কিবা এপদ বস্ত্ৰ বন্ধকত থ'ব নোৱাৰিলে সি টকা ধাৰলৈ নিদিব।”

পৰশুৱে ক'লে—“মই বৌটিক সুধি চাম.....!”

“তেতিয়াহ'লে কোনো ভয় নাই.....!” মণ্ডলে তাক আশ্বাস দিলে।

(৩)

মণ্ডলৰ লগতে পৰশুৱে চাউলধোৱা ঘাটত ৰহমত পাঠানক লগ ধৰিলে। জোনাই মহকুমাৰ লাইমেকুৰীকে আদি কৰি গোগামুখ আৰু দীখাৰী নদীৰ পাৰৰ বস্তিবোৰত ৰহমত পাঠানৰ আধিপত্য অসীম। তদুপৰি ৰহমত পাঠানক সহায় কৰিবলৈ আছে এজাক পাল্টু পালোৱান।

দীখাৰীৰ পুখুৰীৰ পাৰত এটা তম্বু আছিল। এই তম্বুৰ বাহিৰত কাঠৰ চকী এখনত বহি আছিল ৰহমত পাঠান কাবুলীৱালা। মাটিত লেপেটা কাটি বহি আছিল ৰহমতৰ বিশ্বাসী সেৱক এটা। ৰহমত কাবুলীৱালাই অসমত থাকি অসমীয়া ভাষা ভালদৰেই আয়ত্ত কৰি লৈছিল। পকা ঠেকেৰাৰ দৰে তাৰ শৰীৰৰ ৰং। পেশীবহুল শৰীৰ, ছয় ফুট ওখ দেহ, আৰু একোছা বিচিত্ৰ ডাটি। এই ডাটিকোছাত কাবুলীৱালাই ৰঙা ৰং লগাইছিল নে প্ৰকৃততে ডাটিকোছা তেনেকুৱাই—পৰশুৱে ভালকৈ ধৰিব নোৱাৰিলে। পাঠানৰ চকুযোৰ নীলা। চকুৰ চেলাউৰিৰ বৰণ ৰঙা। নাকটো জোঙা। গালত এটা ক'লা দাগ। গালত কিছুমান খলা-বমা আছে যদিও এনে তেজগোৰা ৰং পৰশুৱে আগে-পিছে দেখা নাই।

মণ্ডলে ক'লে—

“পৰশু, দেখুৱা—পাঠান বাবুক খুৰীয়াযোৰ দেখুৱা।”

কাবুলীৱালাই অলপ অসন্তুষ্টি হোৱাৰ দৰেই ক'লে—

“এই টেটেৰা ল'ৰাটোৱে কি কাম কৰিব? ঠেলা মাৰিলেই হামখুৰি খাই পৰিব। হামি পইচা দিব নোৱাৰিব।”

মণ্ডলে ক'লে—“হেঁৰা ৰহমত পাঠান তুমি এবাৰ গহনা পদকে চাই লোৱাচোন।”

পাঠানৰ সেৱকটোৱে পৰশুৰ পিনে চাই ঢেকঢেককৈ হাঁহিবলৈ ধৰিলে।

পৰশুৰ কিছু সংকোচ হ'ল। সঁচাকৈয়ে সি ইমানেই টেটেৰানে?

“দেখিছোঁ দেখিছোঁ—ডিবৰু, দীখাৰীৰ পাৰে পাৰে ঘূৰি ফুৰোঁতে মই তহঁতৰ গেজেৰা, খুৰীয়া, বিৰি, কেৰু—চব দেখিছোঁ.....”

চক্ৰধৰ মণ্ডল সহজে এৰি দিয়া মানুহ নহয়। ক'লে—

“তুমি নিশ্চয় লক্ষ্য কৰিছা ৰহমত পাঠান, আমাৰ পুৰণি অসমীয়া অলংকাৰত আজিকালিৰ দৰে চৈধ্য কেৰেট, ওঠৰ কেৰেটৰ ফাঁকি-ফুকা নাই। একেবাৰে খাঁটি সোণ! আমাৰ ৰজা ৰুদ্ৰসিংহই কেইবাঘৰো কলিতা মানুহক বানাসলৈ নিয়াই অলংকাৰ কৰিবলৈ শিক্ষা দি আনিছিল। সেই সময়তে আমাৰ কেওঁট, কোচ আৰু মৰাশ পেলোৱা হাড়িয়েও অলংকাৰ কৰিবলৈ শিকি শইকীয়া-হাজৰিকাৰ পদলৈ প্ৰমোচনেই পাইছিল।”

ৰহমত পাঠানে ঢেকঢেকাই হাঁহিবলৈ ধৰিলে। তাৰ ক'লা দাগ লগা দাঁতবোৰৰ মাজত এটা দাঁত সোণেৰে বন্ধাই লোৱা আছিল। এই দাঁতটো চিকমিকাই উঠিল। পৰশুৱে অবাক হৈ মানুহটোৰ মুখলৈ চালে। তাৰ পকেটত মাকে ৰুমাল এখনেৰে বান্ধি দিয়া খুৰীয়া এযোৰ আছিল।

পৰশুৰ হাতত খুৰীয়াৰ পুৰিয়াটো তুলি দিয়াৰ সময়ত মাকে অলপো কেঁতকুত কৰা নাছিল যদিও পৰশুৱে বৰ ভালকৈ বুজি পাইছিল—মাকৰ শৰীৰৰ এবখলা মাংসহে যেন খহি পৰিছে!.....পুৰিয়াটো দিয়াৰ সময়ত মাকে কৈছিল—

“পৰশু! মোৰ বিশ্বাস আছে—তই ঠিক সময়তে থুৰীয়াযোৰ মোকলাব পাৰিবি।”

সি মাকক প্ৰশ্ন কৰিছিল—

“বৌটি, দামোদৰে আকৌ ‘কেমো থেৰাপী’ ল’বলৈ যাবলগা হ’ব। তেতিয়ামানে যদি মোৰ কাম শেষ নহয়?”

মাকে ধমকি দি কৈছিল—

“মই কৈছোঁ নহয়—তই চিন্তা নকৰিবি। মই মোৰ দৰৱৰ বেহা আৰম্ভ কৰিম.....”

সি আৰ্তনাদ কৰি উঠিছিল—“নেলাগে, নেলাগে বৌটি, তই মাটিকাঁদুৰিৰ মূল, চতিয়নাৰ ছাল আৰু তৰাৰ গজালি বিচাৰি ফুৰিবলৈ। আজিকালি তেজ গ্ৰহণীৰ দৰৱ ল’বলৈ হাস্পতাললৈ যাবলৈ ক’বি। পিপলিৰ বস উলিয়াই তই হাৰাশাস্তি হ’ব নেলাগে। বৌটি, সেইবোৰ কৰাৰ এতিয়া তোৰ আৰু সময় নাই। নাদৰ পৰা পানী এলোটা তুলিলেই তোৰ দেখোন ভৰি-হাত থকথককৈ কঁপে.....”

.....মাকে লুকাই-চুৰকৈ চকু দুটা মচিব খুজিছিল। কি কৰিলে অহৰহ হাত-ভৰি কঁপি থাকে সেই কথা সকলোৱে জানে। মাকৰ কপালৰ ৰেখাৰ প্ৰতিটো কঁপনিযে কি কথা ক’ব খোজে সকলোৱে জানে.....

ধঁপাত হুপি থকা পাঠানৰ কাপোৰৰ পৰা এটা ভেচভেচীয়া গোক্ৰ আহি তাৰ নাকত লাগিল। এই মুহূৰ্তত পৰশুৰ এই মানুহটোক এটা কচাইৰ দৰে লাগিল।

.....শেষলৈ মঙলে শিয়াল বুদ্ধিৰে কোৱা কথাত ৰহমত পাঠানে কিছু সেও মানিলে। ক’লে—“থুৰীয়াযোৰত এহেজাৰ টকাৰ সোণ পোৱা যাব নে নেয়ায় সন্দেহ, আৰু তহঁতে বিচাৰি আহিছ সাত হেজাৰ টকা.....!ঠিকেই আছে বাৰু, মই পাঁচ হেজাৰ টকা দিম—দীখাৰীৰ দাঁতিৰ মানুহৰ পৰা মই যিমান হিচাপে সুদ লওঁ ঠিক সিমানেই ল’ম। কিন্তু ডেৰ মাহৰ ভিতৰত টকা ফিৰাই দিব লাগিব। পিছত নক’বি—‘বিল-পাছ’ হোৱা নাই। গুৱাহাটীলৈ অহা-যোৱা কৰি আছোঁ।”

পৰশুৰ হৈ মঙলেই ক’লে—“হে-হে কি কোৱা পাঠান বাবু? এ. ডি. এছ.ৰ লগত আমাৰ উঠা-বহা আছে। কাৰ্য্যকৰী অভিযন্তাৰ লগতো উঠা-বহা। বিল খালাচ কৰোঁতে কেত পৰ!”

শালৰ হাবিৰ লুংলুঙীয়া পথ এটাৰে দুয়ো উভতিল। পৰশুৱে ভেলেউ গছবোৰৰ ওপৰত পৰা বগা কপৌ কিছুমান বৰ কৌতূহলেৰে চাই আহিছিল যদিও এটা কথা বৰ ভালকৈ হৃদয়ংগম কৰিছিল—সৰুতে মাকে কৈছিল—“কথাতেই কটা যায়, কথাতেই বঁটা পায়।” আজি মঙলৰ কথা কোৱা ঢং দেখিয়েই সি বুজি পালে কথাষাৰৰ গুৰুত্ব। সি পিছে এনেদৰে কোনোবা দিনা কথা ক’ব পাৰিবনে?

.....অসম্ভৱ! অসম্ভৱ! এনেদৰে সি কেতিয়াও কথা ক’ব নোৱাৰিব।

(৪)

লাইমেকুৰীলৈ গৈ নাদটোৰ বাবে লোকলৈ লেবাৰ আৰু আন আন সবঞ্জাম যোগোৱা ইত্যাদি সকলো কামতে চক্ৰধৰ মণ্ডলে পৰশুক সহায় কৰিলে। দুটা মিচিং আৰু চাৰিটা বিহাৰী বনুৱা লগোৱা হ'ল। প্ৰত্যেকৰে দৈনিক ৰেট চল্লিশ টকা।

বনুৱাহঁতৰ ৰন্ধা-বঢ়া পৰশুৱে নিজেই কৰাটোকে ঠিক কৰিলে। ভায়েক দামোদৰৰ বেমাৰৰ পাছত সবহভাগ সময় সিয়েই ঘৰত ৰন্ধা-বঢ়া কৰিবলগীয়া হৈছিল। গতিকে এই কাম তাৰ বাবে বৰ মক্ষিলৰ নাছিল।

জলদেৱতাৰ পূজাৰ বাবে লাইমেকুৰীৰ উত্তৰ দিশৰ চোমনি এটুকুৰাৰ দাঁতিত আগদিনা অভাৰচিয়াৰ মহোদয়ে চিন দি যোৱা স্থানত পৰশুৱে বনুৱাকেইটা লৈ গলবস্ত্ৰ হৈ উপস্থিত হ'বলৈ আগবাঢ়িল। সি পৰিষ্কাৰ কামিজ-পাইজামা পিন্ধিছিল যদিও ভৰিত গেৰুৱা খহি যোৱা ৰবৰৰ হাৱাই চপ্পলে চটপ চটপ শব্দ কৰি গৈছিল। বনুৱা গোটেৱা কামত ৰাতিক দিন কৰি ঘূৰি ফুৰোঁতে তাৰ শৰীৰৰ অৱস্থা কাহিল হৈ পৰিছিল। পাইজামা আৰু কামিজটো তাৰ ক্ষীণ দেহত সোলোক-টোলোক হৈ পৰা যেনেই দেখা গৈছিল। গালৰ হনু প্ৰকট হৈ পৰাৰ বাবে মুখখন শুকাই গৈছিল। চুলিবোৰ দীঘল হৈ গলধনলৈ বাগৰি পৰিছিল। বুট-মাহৰ খৰাহিটো সি নিজেই মূৰৰ ওপৰত তুলি আনিছিল। পকেটত আছিল ধূপৰ পেকেট।

বনুৱাকেইটাৰ সৈতে পৰশুৱে দূৰৈৰ পৰাই দেখিলে—নাদ খান্দিবলৈ চিন দি থোৱা ঠাইত কিছুমান মানুহ গোট খাইছে।

মিচিং বনুৱাকেইটাই ক'লে—“মাহ-প্ৰসাদ খাবলৈ পাব বুলি গাঁৱৰ ল'ৰাহঁতে জুম পাতিছে। নাদ খান্দিবলৈ আহে সিহঁত।”

.....কিন্তু কিছুদূৰ আগুৱাই যোৱাৰ পাছত পৰশুৱে বিচূৰ্তি খালে—সেইবোৰ অকল সৰু সৰু ল'ৰা-ছোৱালী নহয়, সেইবোৰ হাতত টাঙোন লৈ থিয় হৈ থকা কিছুমান মানুহ। ওখ, চাপৰ, শকত, ক্ষীণ অনেক মানুহ। কিছুমানৰ গাত গেঞ্জি, কিছুমানৰ গা উদং। হৰি হৰি! টাঙোন লৈ কিয় থিয় হৈ আছে? পৰশুৱে প্ৰমাদ গণিলে। কোৰ-কুঠাৰ লৈ পৰশুৰ পিছে পিছে যোৱা বনুৱাহঁত থমকি ৰ'ল।

ত্ৰিশ গজমান দূৰৈৰ পৰাই সিহঁতে এটা আটাই শুনিলে—

“ঐ তহঁত আঁতৰি যা। এইখিনি মাটি বৃকোদৰ আৰু সহোদৰ নামৰ দুই ভাই-ককাইৰ মাটি। ৰেচম বিভাগে মাটিখিনি লওঁতে সীমাৰ গণ্ডগোল কৰি অনেক মাটি ফাৰ্মৰ ভিতৰুৱা কৰি লৈছিল। এতিয়া সেই বিবাদ কাচাৰীত ৰুজু থাকোঁতে নাদ খান্দিবলৈ আমি অনুমতি নিদিওঁ।”

বৰ গলগলীয়া আৰাজ! লাউডম্পীকাৰৰ প্ৰয়োজনেই নাই। একেঠাইতে থৰ-হৰি কম্পমান হৈ কিছু সময় পৰশু থিয় হৈ থাকিল। এনেয়ে তাৰ বুকুৰ পতা বৰ ডাঠ নহয়।

মিচিং দুটাই ক'লে—

“ব'ল, আগুৱাই যাৱ যদি ব'ল। আমি থাকিম তোৰ পিছে পিছে।”

.....পৰশুৱে থেৰো গৈবো কৰিলে।

দূৰৈৰ পৰা আকৌ গৰ্জন শুনা গ'ল।

“আহ, দুখোজ আগুৱাই আহ! আমি়েই তোক নাদ খান্দি পুতি থ'ম আহ!”

দলটোৱে ফেপেৰি পাতি চোঁচা ল'ব খোজোঁতেই ফৰ্মুটি খোৱা শিয়ানৰ দৰে পৰশুৱে অহা বাটেৰে ভিৰাই লৰ মাৰিলে। লগুৱাহঁতেও টু-টা শব্দ নকৰাকৈ তাৰ পিছে পিছে লৰ ধৰিলে। কিন্তু তাতেই জানো খেলা খটম হ'ব? মৌ-বাঁহ ভঙা মানুহক মৌ-মাখিয়ে খেদাৰ দৰে গাঁৱৰ ল'ৰা-ছোৱালীজাকেও তাক খেদি আহিল। সিহঁতে আটাহ পাৰিবলৈ ধৰিলে—

“থৈ যা! পৰসাদ থৈ যা!”

পৰশুৱে প্ৰসাদৰ খৰাহিটো মাটিত থোৱাৰ লগে লগে সিহঁতে কঁঠালত ভেনা মাখি পৰাৰ দৰে খৰাহিটোৰ ওপৰত উবুৰি হৈ পৰিল।

(৫)

দুদিন পাছত অ'ভাৰচিয়াৰে স্বয়ং আহি চোমনিৰ পশ্চিম ফালৰ ঠাই এটুকুৰাত চিন দিলে।

.....ভাল তিথি-বাৰ চাই এইবাৰো পৰশুৱে গলবস্ত্ৰ হৈ জবা ফুলৰ মালা পিন্ধি জনদেৱতাক পূজা কৰি নাদৰ কোৰ মৰা পৰ্ব আৰম্ভ কৰিলে। গাঁৱৰ ল'ৰা-ছোৱালী এজাক আহি এইবাৰো খৰাহিৰ বুট-মাহ খালে। বনুৱাকেইটায়ো মাহ-প্ৰসাদ খাই কোৰ, বেল্‌চা, চিপ্ৰাং, ৰিং সাজু কৰি ল'লে। চাৰিওফালে নিমাওমাও। কাৰো পৰা বাধা-বিঘিনি নাই।

.....বনুৱাহঁতে কাম আৰম্ভ কৰিলে। বৰ ফুৰ্তিৰে সিহঁতে নাদ খান্দিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে। প্ৰথম অৱস্থাত কাম ঠিকেই চলিল। কিন্তু দুই ফুট খন্দাৰ পাছত আৰম্ভ হ'ল শিল আৰু বালিৰ প্ৰকোপ। ৰিং কোনোপধ্যে তললৈ নাযায়।

বনুৱাহঁতৰ লগত পৰশুৱেও দ্বিতীয় দিনা লেংটি মাৰি নাদ খান্দিবলৈ নামি গ'ল। নাই নাই, কোনোপধ্যে ৰিং তললৈ নাযায়। নাদ খান্দি থাকোঁতেই হঠাৎ ওপৰলৈ

চাই সি ৰহমত পাঠানৰ মূৰৰ পাণ্ডৰিটো দেখা পালে। মাটিয়ে-বালিয়ে একেবাৰে লেপথেপ হৈ আছিল তাৰ শৰীৰ। কি কৰে? কি কৰে সি এতিয়া?

আটাই পাৰি উঠিল ৰহমত পাঠান কাবুলীৱালাই।

“এ এনেকৈ মাটি-বালিৰ লগত থকা-খুন্দা কৰি থাকি কি পাৰি? ভিতৰত শিলৰ পাহাৰ আছে, উঠি আহ! উঠি আহ! দুমাহৰ ভিতৰত মোৰ পইচা তই ফিৰাই দিব লাগিব। মনত ৰাখিবি।”

বাহিৰত ইতিমধ্যে লাইমেকুৰীৰ ল'ৰা-বুঢ়াৰ দল এটা আহি থিয় হৈছিল। সিহঁতে পাঠানৰ কথাত হয়ভৰ দি ক'লে—

“কতই আহি কোৰ-কুঠাৰ ভাঙি মুখ ক'লা কৰি উভতি গ'ল—এই টেটেৰা ল'ৰাটো নামিছে নাদ খান্দিবলৈ, হিঃ হিঃ!!” সকলোৱে ঢেকঢেকাই হাঁহিবলৈ ধৰিলে। পৰশুৰ কাণত সিহঁতৰ কথাবোৰ থহৰ-থহৰকৈ বাজিল। সি কিন্তু কেতকুত নকৰিলে। খান্দি যাবলৈ ধৰিলে। তলৰ শিলত কোৰ লাগি কোনো কোনো ঠাইত যেন জুইহে ওলাব—এনে ভাব হ'ল। ঘপ! ঘপ! ঘপ! ঘপ! ঘপ! ঘপ!

দুদিন চেষ্টা কৰাৰ পাছতো বালি আৰু পাথৰৰ অত্যাচাৰ যেন বাঢ়ি আহিল। তলৰ পৰা আকৌ এবাৰ সি ৰহমত পাঠান কাবুলীৱালাৰ ভয়ানক চকু দুটা দেখা পালে। নেদেখাৰ ভাও ধৰি সি খান্দিয়ে থাকিল।

ওপৰৰ পৰা কোনোবাই কোৱা কথা তাৰ কাণত পৰিল—

“কি আহম্মক ল'ৰা এ! ছয়টা ৰিং নষ্ট কৰিও কুঁৱা খান্দিয়েই আছে—খান্দিয়েই আছে!”

“শনিয়ে পাইছে! শনিয়ে পাইছে!”

“এ ল'ৰা! উঠি আহ।”

মিচিং আৰু বিহাৰী বনুৱাহঁতো বালি আৰু শিল তোলোঁতে ভাগৰি পৰিল।

আকৌ কোনোবা এটাই আটাই পাৰি উঠিল—“এ জধা মুৰ্খ! ইয়াত নাদ খান্দিবলৈ আহি ভেচভেচীয়া হৈ তিনিটা পাৰ্টী উভতি গৈছে। এইখন জলদেৱতাৰ শাওপাত পৰা ঠাই। দোভাগ ৰাতি জলদেৱতাই দীখাৰীৰে নাও বাই অহা শব্দ শুনিবি। কলহেৰে নাদৰ পৰা পানী তোলা শব্দও শুনিবি।নাদ খান্দিবলৈ আহিছ লাইমেকুৰীলৈ, মুৰ্খ!”

বালি আৰু মাটিৰে লেপথেপ হোৱা পৰশুৱে আটাই পাৰি উঠিল—

“মই নাদ খান্দি দেখুৱাই দিম! মই নাদ খান্দি তহঁতক দেখুৱাই দিম! এই লাইমেকুৰীতে খান্দিম। এই দেও লগা মাটিতে খান্দিম।”

.....সাতটা ৰিং নষ্ট হোৱাৰ পাছত পৰশুৰ লগত একেলগে মাটি খান্দি থকা বিহাৰী বনুৱাটোৱে বাহিৰলৈ ওলাই আহি ফোপাবলৈ ধৰিলে। পাৰত শিল-বালিৰ যেন এখন পাহাৰহে খাৰা হৈছিল। গাঁৱৰ মিচিং ল'ৰাহঁতে হাতেৰে বালিৰ ঢাপ

বনাবলৈ বান্দৰৰ দৰে ইটোৱে সিটোৰ গালৈ বালি দলিয়াই ৰং-তামাচা কৰিবলৈ ধৰিলে। পৰশুৱে উঠি আহি মূৰে-কপালে হাত থৈ কিছু সময় টলকা লাগি বহি থাকিল। এই ভৰ দুপৰীয়ালৈ সিহঁত কাৰো পেটত খুদ-কণ এটাও পৰা নাই। ওচৰৰ চালিখনত ৰন্ধা-বঢ়াৰ সঁজুলি মজুত হৈ আছে। মাকে যুগুতাই দিয়া খন্তি, টৌ, কেৰাহী, আলু, দাইল আনকি কোমোৰাৰ গুটি আৰু কলপাতেৰে মেৰুৱা খাৰনিৰ টোপোলাটোও পৰি আছে। সি মাজতে উঠি আহি পাগ কৰিব আৰু মিচিং এটা তললৈ যাব—এয়ে আছিল কথা। কিন্তু এয়া মূৰৰ ওপৰত সূৰুয়ে দপ্‌দপাব লাগিছে আৰু চকুৰ সম্মুখত এয়া বালি আৰু শিলৰ পাহাৰে লুকুটি দেখুৱাইছে। ভাত ৰন্ধাৰ উৎসাহ আৰু শক্তি ক'ত? এই সময়তে লাইমেকুৰীৰ আটাইতকৈ বয়সস্থ বুঢ়া এটাই লাখুটিত ভৰ দি এবাল খোৱা গৰু এটা বিচাৰি নাদৰ পাৰত উপস্থিত হ'ল। বুঢ়াই পৰশুক উৎসাহ দি ক'লে—

“যা' অভাৰচিয়াৰৰ ওচৰলৈ যা। তেওঁ ঠাইখিনি আকৌ সলনি কৰি দিব। দেহটোক এনেদৰে কিয় কষ্ট দিছ?”

.....কিছু সময় টলকা মাৰি থাকি পৰশুৱে আটাই পাৰি উঠিল—

“মই লাইমেকুৰীত নাদ খান্দিহে এৰিম! মই ফটফটীয়া মিঠা পানী উলিয়াই দেখুৱাম। জলদেৱী আৰু জলদেৱতাই সাঁতুৰি-নাদুৰি থকা ফটফটীয়া পানী! মই লাইমেকুৰীত নাদ খান্দিমেই.....। ককা, তোমালোকে বাধা নিদিবা।”

(৬)

অভাৰচিয়াৰক মাতিবলৈ যাওঁতে পৰশুৱে চোমনিৰ কাষেৰে ভাঁজ লৈ যোৱা আলিটোত ৰহমত পাঠান কাবুলীৱালাক আকৌ দেখা পালে। সেইপিনে হয়তো আৰু কাৰোবাক সি টকা ধাৰলৈ দিছে। কাবুলীৱালাক দেখি পৰশুৰ বুকু কঁপিল। নাদটোৰ পাৰৰ শিল-বালিৰ পৰ্বত আৰু নিজৰ এই দেহটোক তাৰ এটা মৰাশৰ দৰে লাগিল। আৰু ৰহমত পাঠান কাবুলীৱালাক তাৰ এই মৰাশৰ গোক লৈ উৰি ফুৰা শগুণৰ লগত তুলনা কৰিবৰ মন গ'ল। নাই, পাঠানে বেলেগ পথ ধৰিলে।

আবেলি সময়ত ফুলাম চাৰ্ট আৰু হাফপেণ্ট পিন্ধা অভাৰচিয়াৰটি চাইকেলেৰে আহি আধা খন্দা নাদৰ পাৰৰ বালি আৰু শিলৰ পাহাৰৰ ওচৰত থিয় হ'ল। শিল-বালিৰ দ'মটোলৈ আঙুলিয়াই তেওঁ আটাই পাৰি উঠিল—

“এইবোৰ কি কাণ্ড? এইবোৰ কি কাণ্ড? পাঁচ ফুট খান্দিয়ে খবৰ দিব লাগিছিল.....তুমি দেখোন দহ ফুটলৈ খান্দিলা.....! বিভাগে এনেকৈ ক্ষতিপূৰণ দিব নোৱাৰে.....”

পৰশুৰে কাও বাও কৰি উঠিল—“ছাৰ, মোৰ ছয়টা ৰিং নষ্ট হ’ল। একেবাৰে কেৰেলাতকৈ গুটি দীঘল হোৱাৰ দৰে কথা হ’ল ছাৰ। মোক ৰক্ষা কৰক! ৰক্ষা কৰক!”

এৰাল খোৱা গৰু বিচাৰি অহা আন এটা বুঢ়াই ক’লে—

“যা যা, কান্দিব নেলাগে, বাবুই কৰি দিব যা। এড়ী চাদৰ এযোৰ দিবি নাইবা বৰকাপোৰ এখন দিবি.....”

গোট খোৱা ল’ৰা-বুঢ়াই এইবাৰ গিৰ্জনি মাৰি হাঁহিলে।

অ’ভাৰচিয়াৰে চকু ঘোপা কৰি চাৰিওফালে চালে, আকৌ ক’লে—

“আহম্মকৰ দল, দুই ফুট খান্দিয়েই শিল-বালিৰ প্ৰকোপ বুলি খবৰ দিব লাগিছিল।”

এইবুলি কৈ তেওঁ ঘপ-ঘপকৈ বাঁহৰ খোপেৰে তললৈ নামি গ’ল। তলৰ শিল-বালি আৰু ভাঙি যোৱা ৰিং তেওঁ পৰীক্ষা কৰিলে।

(যাবৰ সময়ত পৰশু আৰু বিষয়াটিৰ মাজত কিবা এটা বুজাপৰা অৱশ্যে হ’ল।)

.....বনুৱাহঁতৰ লগত অৰণ্যৰ পথেৰে ঘৰলৈ উভতি যোৱাৰ সময়ত পৰশুৰে চাইকেল চলাই কোনোবা গাঁৱৰ পৰা উভতি অহা ৰহমত কাবুলীৱালাক লগ পালে। পাঠানে গৰ্জন কৰিয়ে উঠিল—

“কাম ঠিক ঠিক চলিছেনে পৰশু? নে শিল-মাটি খান্দি আছে?”

পৰশুৰে মূৰ দুপিয়ালে। কিন্তু কোনোবাই যদি বৰ গভীৰভাৱে তাৰ মুখলৈ নিৰীক্ষণ কৰিলেহেঁতেন ধুমুহাই উৰুৱাই নিয়া পকা পাতৰ দৰে সোত-মোচ খোৱা তাৰ মুখখনে অনেক কথা কৈ দিলেহেঁতেন।

(৭)

শৈলবালাই এইবাৰ গাঁৱে গাঁৱে ঘূৰি ফুৰা জটাধাৰ সন্ন্যাসী এগৰাকীক পৰশুক সহায় কৰিবলৈ লাইমেকুৰীলৈ পঠিয়াই দিলে। হাতত ইংৰাজী ‘ৰাই’ আকৃতিৰ লাখুটি এডাল লৈ তলৰ জোঙা অংশটোৰে মাটিত খুঁচি সন্ন্যাসীয়ে পানীৰ সম্ভেদ উলিয়াব পাৰিছিল। কেইবাখনো গাঁৱত এইদৰে তেওঁ পানী থকা ঠাইৰ নিৰ্দেশ দিছিল।

সকলো জটাধাৰীক ‘পানীবাবা’ বুলিয়ে মাতে। জটাধাৰীৰ পিন্ধনত এখন গেৰুৱা ধুতি, কান্ধত ৰামনামী। এসময়ত শৰীৰ আটিল আছিল যদিও এতিয়া বৃদ্ধ অৱস্থাত শৰীৰৰ অৱস্থা তেনেই দুৰ্বল। চোমনিয়ে আৱৰি ৰখা এই মুকলি ঠাইত তেওঁ বিচিত্ৰ লাখুটিডালেৰে খুঁচি-খুঁচি মাটি পৰীক্ষা কৰিলে। উবুৰি হৈ পৰি মাটিত

কাণ দি সন্তপ্ৰণে কিবা শুনিলে। জটাধাৰীৰ পিছে পিছে লাইমেকুৰীৰ ল'ৰা-ছোৱালী এজাকে বেহ-ৰূপ চাই কৌতূহলেৰে ঘূৰি ফুৰিলে। দীখাৰী-লাইমেকুৰীৰ মানুহে কয়—বাবাই অনেক ৰক্ষ কৰ্কশ ভূমিত চিন দি নাদ খান্দিবলৈ পৰামৰ্শ দিছিল। আচৰিত কথা এয়ে যে কেইবাঠাইতো সফলো হৈছিল। কিন্তু জলদেৱতাৰ অভিশাপ থকা এই মাটিত কি হ'ব? পৰশুৰ কি হ'ব?

হঠাৎ এঠাইত থিয় হৈ জটাধাৰী পানীবাবাই তিনিটা ওলোটো খৰ মাৰিলে। তাৰ পাছত ঢেকঢেককৈ হাঁহি বাবাই সকলোৱে শুনাকৈ টিলিঙা এটা বজাই চিঞৰি চিঞৰি ক'লে—

“এইখিনিত খান্দিলে যদি পানী নোলায়, মোৰ নাম জটাধাৰী বাবা নহয়। খান্দ! খান্দ! খান্দ! জলদেৱীক আন আন আন!!”

জলদেৱতাক আন আন আন!

তেওঁৰ পিছে পিছে ঘূৰি ফুৰা লাইমেকুৰীৰ ল'ৰা-ছোৱালীজাকেও চিঞৰি উঠিল—জলদেৱতাক আন আন আন। খান্দ! খান্দ! খান্দ!

জলদেৱীক আন আন আন।

.....দুৰ্ভাগ্যবশতঃ যি ঠাইত জটাধাৰী বাবাই মংগলময় হ'ব বুলি আঙুলিয়াই দিলে ৰেচম বিভাগে ফাৰ্মৰ বাবে ইমান দূৰৈত নাদ খন্দা উপযুক্ত নহ'ব বুলি ক'লে। বিষয়াসকলৰ আগত পৰশুৰ জয়দেউ-কাকূতিয়েও একো কৰিব নোৱাৰিলে।

ফুলাম চাৰ্ট আৰু হাফপেণ্ট পিন্ধা গাঁঠলু চেহেৰাৰ অভাৱচিয়াৰটোৱে এইবাৰ দুখন গাঁৱৰ মাজৰ চোমনিৰ দাঁতিৰ ঠাই এটুকুৰালৈ আঙুলিয়াই দিলে। তেওঁৰ কথাৰ লৰচৰ নাই। তেওঁ খুঁটি পুতিয়েই দিলে। তিনি ফুট লম্বা বহী ঘূৰাই ছয় ফুট ডায়েমিটাৰৰ বৃত্তৰ নিচানো দিলে।

পৰশুৰ এইবাৰ কিন্তু জলদেৱতাৰ কথা মনলৈ নাছিল। ভায়েক দামোদৰৰ কথাহে মনত পৰিল। ‘কেমো থেৰাপী’ লোৱাৰ পাছত তাৰ মূৰৰ ঘন ক'লা চুলিবোৰ গৈ নোহোৱাই হ'ল। যি দুই-এডাল চুলি আছে সিও ভোলৰ সিটাৰ ৰং লৈছে। দৰাচলতে তাৰ গোটেই মূৰটোৱেই উই-হাফলুৰ বৰণ লৈছে।দুয়ো নয়নেৰে বাগৰি অহা চকুলোক পৰশুৱে চাৰ্টৰ আঙিনত মচি থ'লে।ইস্ ইস্! তাৰ তেনে এটা অৱস্থাত সি অতবোৰ টকা ধাৰলৈ লৈ এনে এটা কামত নামিল! উচিত হ'ল। নে বাৰু? নে মইনা, হয়বৰ, যোগেশহঁত যোৱাৰ দৰে সিও চৰাইপুঙলৈ গৈ বন্দুক হাতত লোৱা হ'লে ভাল হ'লহেঁতেন!

.....এইবাৰ কোৰ, বেল্‌চা, চিপ্‌ৰাঙৰ কাম ভালদৰেই চলিবলৈ ধৰিলে। মিচিং দুটা তলত নামিল। ওপৰত থাকিল বিহাৰী বনুৱাহঁত। পৰশুৱে নিজে চাৰ্ট-পাইজামা খুলি গামোচাৰে লেংটি মাৰি চাহ-ভাতৰ ব্যৱস্থা কৰিবলৈ লাগি গ'ল।

.....পাঁচ ফুটমান খন্দাৰ পাছত ৰিং বহোৱাৰ পৰ্ব চলিল। তিনিটামান ৰিং বৰ ভালদৰেই অৰ্থাৎ কোনো পয়মাল নোহোৱাকৈ বহি গ'ল।.....বিহাৰীকেইটাই কিৰিলি পাৰি উঠিল।

এসপ্তাহ বৰ ভালদৰে কাম চলিল। কিন্তু হঠাৎ দহ নম্বৰ ৰিংটো যোৱাৰ লগে লগে পয়মাল আৰম্ভ হ'ল। খান্দি অনা সত্বেও ৰিংবোৰ একে ঠাইতে থাকে। ইফালো নহয়, সিফালো নহয়।

.....চালি এখনৰ তলত পৰশুৱে আঁঠুত মূৰ গুজি বহি জনদেৱতাক প্ৰাৰ্থনা কৰিবলৈ ধৰিলে। আশে-পাশে কোনেও শুনাকৈ নহয়, বৰ গোপনেহে পৰশুৱে এই প্ৰাৰ্থনা কৰিলে।নাদৰ তলত সেই দহটা ৰিং লৈ হৈ-হাল্লা হৈ আছিল। মিচিং দুটাই ৰিঙৰ কিনাৰে কিনাৰে ৰুকি ৰুকি চালে। এৰা, ক'ৰবাত কিজানি গছৰ সেই কঠুৱা শিপাবোৰেই আহি বজিছে? শ্মশানত হাড়-মূৰৰ দৰে ক'ৰ শিপা যে ক'ত পৰি থাকে!

পৰশুৱে জনদেৱতাক স্মৰণ কৰি বহি থাকোঁতেই হঠাৎ গলগলীয়া কণ্ঠ এটা শুলি জিকাৰ খাই উঠিল।নাই নাই, এয়া জনদেৱতা নহয়—এয়া তাৰ সম্মুখত চাইকেলত আঁউজি থিয় হৈ আছে—দৈত্যাকৃতিৰ পুৰুষ ৰহমত পাঠান কাবুলীৱালা।

“ঐ পৰশু! মই বেহ-ৰূপ চাই আছোঁ। ক'ৰ পানী ক'লৈ যায় চাই আছোঁ। তোৰ নাদ তৈয়াৰ হোৱাৰ আশা মই দেখা নাই। তই দুই মাহৰ মূৰত মোক টকা ফিৰাই দিম বুলি কথা দিছিলি। চহীও কৰিছ—মনত ৰাখিবি। ৰহমত সিং কাবুলীৱালাক সকলোৱে জানে.....। এই লাইমেকুৰীত সকলোৱে জানে.....।”

.....পৰশুৰ বুকু কঁপি উঠিল। কিবা এটা ক'বলৈ সি উঠিব খুজিছিল—কিন্তু নাই, কাবুলীৱালাই চাইকেল লৈ চোমনিৰ দাঁতিৰ লুংলুঙীয়া আলিৰে অন্তৰ্ধান হৈ পৰিল।

বনুৱাহঁতৰ হৈ-হাল্লা লাগিয়ে আছিল। উঃ! খান্দি অনা সত্বেও ৰিংবোৰ একে ঠাইতে থাকে। এফুটমান তললৈ যায়, আকৌ বজি ৰয়।

.....ইতিমধ্যে গধূলি হৈ আহিছিল। বনুৱাকেইটাই কাম-বন সামৰি একপ্ৰকাৰ নিৰাশ হৈয়ে উঠি আহিল। সিহঁতে ৰাতি কটাবলৈ জোনাইলৈ যাব লাগিব।

পৰশুৱে বহাৰ পৰা কেঁতকুত নকৰিলে। ক'লে—

“যা, তহঁতে অহাকালি আন্ধাৰে-পোহৰে আহিবি। মই কিছু সময় ইয়াতে থাকিম।”

বনুৱাকেইটাই সমস্বৰে চিঞৰি উঠিল—“ইয়াত জন্তু-জানোৱাৰৰ ভয় আছে। তুমি অকলে চালিখনৰ তলত বহি থাকিবানে?”

সি ক'লে—“লক্ষীমপুৰৰ পৰা ভাওনা পাৰ্চী এটা আহিব। সিহঁতে এইপিনেই লাইমেকুৰীলৈ আহিব। মই দামোদৰৰ খবৰ পাম। সিহঁত নহালৈ মই ইয়াতে বহি থাকিম।”

.....জোনাক ৰাতি। এবাৰ পোত যোৱা চন্দ্ৰই ৰূপালী নাও এখনৰ দৰে আকাশৰ বুকুত যেন লুটি খাইহে পৰি আছে! পথাৰ আৰু বনভূমিক শেঁতা পোহৰে টোৱাই পেলাইছে। অনুৰ্বৰ মাটিবোৰ একোটা হৃদৰ দৰে দেখা গৈছে। গছ-লতাৰ বুকুৰোৰ কোনোবাই যেন পুৰণা পাটৰ ৰিহা এখনেৰেহে মচি-কাচি নিকাকৈ থৈছে! বালি আৰু শিলৰ দম এটা নাদটোৰ পাৰত পাহাৰ এখনৰ দৰে দম হৈ পৰি আছে। লাইমেকুৰীৰ স্কুল মাষ্টৰে গৰুগাড়ী পঠিয়াই দুদিনৰ আগেয়েই এইবোৰ লৈ যোৱাৰ কথা আছিল—বাৰীত থকা মাটিৰ গাঁত কিছুমান পূৰাবলৈ। গাড়ী কিন্তু এতিয়াও আহি পোৱা নাই। মাজে মাজে বালিবোৰ ৰূপৰ গুড়িৰ দৰে চিকমিকাই উঠিছে। শিলৰ টুকুৰাবোৰক ছাই হৈ যোৱা চিতাৰ বুকুৰ পৰা মূৰ তুলি চোৱা একো-একোটুকুৰা অস্থিৰ দৰে দেখা গৈছে।

.....এটা সময়ত লক্ষীমপুৰত ভাওনা কৰিবলৈ অহা ভাৰবীয়াসকলক বাকৰিৰ এটা মূৰত দেখা গ'ল। সিহঁতে ডাঙৰ ডাঙৰকৈ কথা পাতি আহি আছে। সিহঁতৰ ডিঙিত নাৰ্জি ফুলৰ মালা।

পৰশুৱে আটাই পাৰিলে—“অ’ সেইটো সোণ বাপ আৰু হলধৰ নহয়নে?”

সিপিনৰ পৰা সিহঁতে ৰিং মাৰিলে—

“এ পৰশু মৰা হাতীৰ দৰে পৰি থকা সেইটোৱেই তোৰ নাদ নেকি অ’?”

“আহ আহ। জোনাকৰ পোহৰত চব দেখা পাৰি।”

“দেখিছোঁ দেখিছোঁ। আমি পৰশুৱাই পোৱা মানুহৰ দৰে ঘুমুটিয়াই ফুৰিছিলোঁ!”

“আহ আহ, চিধাই আহ! চাবি আকৌ—সেইপিনে বান্দৰ-কেঁকোৱাই কৰা জাল দুখনমান আছে.....”

“শুনিছোঁ নাদটোৱে তোক হেনো জোলোকা-জোলোকে পানী খুৱাইছে!”

সিহঁতে আহি তাক বেৰি ধৰিলে।

এটাই চালিৰ তলত থিয় হৈ মৃদংগৰ কোব দি গীত এফাকি গালে—

“অ’ হে স্ত্ৰী শূদ্ৰে ধৰিবেক তোমাৰ ভকতি।

শ্ৰৱণ-কীৰ্তন কৰি তৰিবে সম্প্ৰতি।। অ’ হে.....”

কিন্তু হঠাৎ সকলো নীৰৱ হৈ পৰিল। হলধৰে সকলোকে শান্ত হ’বলৈ কৈ হাতখন ওপৰলৈ দাঙি লৈ ক’লে—

“শুন পৰশু, খবৰ বৰ ভাল নহয়। তই কিন্তু হিম্মত নেহেৰাবি। আজি দামোদৰক লৈ গুৱাহাটীলৈ গৈছে। ডাক্তৰে চাইহে ক’ব পাৰিব—কি কাৰণে ভাতৰ পাতত মুখ থেকেচা খাই সি অচেতন হৈ পৰিল।”

পৰশুৰ বুকু দুফাল কৰি এটা অস্ফুট শব্দ তাৰ হৃদয়েৰে বাহিৰ হৈ আহিল।

ধুতি-কামিজ পিন্ধি অহা চুটি-চাপৰ হলধৰে তাৰ হাত এখন খামুচি ধৰি ক’লে—“বৌৱে তোক চিন্তা কৰিবলৈ মানা কৰিছে। কাম ক্ষতি কৰিবলৈও মানা

কৰিছে। গুৱাহাটীত মামাৰহঁত আছে।যা, ৰাতি দোভাগ হোৱাৰ আগেয়ে জোনাইলৈ উভতি যা.....।”

একপ্ৰকাৰ অকলশৰেই পৰশুৱে ৰাতি কটাবলৈ জোনাইলৈ খোজ ধৰিলে। জোনাক পৰি সমান হৈ থকাৰ দৰে লগা চপৰাবোৰত সি কেইবাবাৰো উজুটি খালে.....।

একেলগে খেলা-ধূলা কৰি ডাঙৰ হোৱা তাৰ মৰমৰ ভায়েকটো আৰু জীয়াই নাথাকে। উঃ উঃ উঃ! এই কথা সঁচাকৈয়ে সি সহ্য কৰিব পাৰিবনে?

জোনাক পৰি জিলিকা মধুৰিয়াম গছৰ গুৰিবোৰক এইখিনি সময়ত একোটা মাৰ্বলৰ গম্বুজৰ দৰে দেখা গ'ল। পথাৰৰ চাপৰিবোৰ যুদ্ধক্ষেত্ৰত পৰি মৰি থকা সৈনিকৰ উফৰি পৰা হেলমেটৰ দৰে দেখা গ'ল। সকলোৱে যেন পৰশুক এক অন্ধকাৰৰ গহ্বৰলৈ টানি লৈ গৈছে। আনকি তাক হাৰাশাস্তি কৰা এই নাদটোৱেও তাক যেন এক অচিনাকি গহ্বৰলৈ টানি নিয়াৰ যো-জা কৰিছে। কচাইৰ দৰে সকলো নিৰীক্ষণ কৰি আছে ৰহমত পাঠান কাবুলীৱালাই।.....

*

*

*

*

পুৱাই আহি বনুৱাহঁতে নাদ খান্দিবলৈ ধৰিলে যদিও ৰিংবোৰ কোনোমতে সিহঁতে ইফাল-সিফাল কৰিব নোৱাৰিলে। মিচিং দুটাই তিনি ঘণ্টা জুৰি হাড় ভঙা পৰিশ্ৰম কৰিলে। কিন্তু নাই, কোনোপধ্যে ৰিংকেইটাই কেঁতকুত নকৰে।

“কিবা দেওলগা মাটি ঔ। আমি নোৱাৰিম। আমি নোৱাৰিম!!”

—এইবুলি আটাহ পাৰি সিহঁতে বাঁহৰ খোপেৰে ওপৰলৈ উঠি আহিল।

.....চাঙিৰ তলত চাহ-ভাতৰ ব্যৱস্থা কৰি থকা পৰশুৱে এইবাৰ কোব খোৱা সাপৰ দৰে ফেট তুলি উঠিল। একেকোবেই সি কাপোৰ খুলি গামোচাৰ লেংটি মাৰি নাদত নামিল। অতি সন্তুৰ্ণে সি ৰিংবোৰৰ কিনাৰবোৰ চুৰুকিবলৈ ধৰিলে। একেবাৰে বলিয়া মানুহৰ দৰে সি তলৰ ৰিংকেইটাৰ কিনাৰবোৰ খুঁটি খুঁটি খুচিবলৈ ধৰিলে।

.....প্ৰায় তিনি ঘণ্টা জুৰি চেপ্টা চলিল। ভাত-পানীৰ আশা এৰি পৰশুৱে বলিয়া মানুহৰ দৰে ৰিংবোৰৰ কিনাৰবোৰ চুৰুকিবলৈ ধৰিলে।.....ঠিক এনে এক সময়তে জেঠীৰ নেজৰ দৰে একেবাৰে টিয়া শিপা এডাল তাৰ হাতত লাগিল।

নাদৰ ভিতৰত সি যেন তিনিটা খৰলুটি মাৰিব—এনে ভাব হ'ল।শিপাডাল সি টানিবলৈ ধৰিলে।কিন্তু নাই, শিপা নহয় যেন গাঁতত সোমাব খোজা গুই সাপৰ নেজ। টানিছেহে টানিছে—কেঁতকুত কৰিব নোখোজে!

এইবাৰ মিচিং এটাও তলত নামিল। দুয়োৰে চেপ্টা আৰু যুদ্ধত শিপাডাল বাহিৰলৈ প্ৰকট হ'বলৈ ধৰিলে। ওপৰৰ পৰা লাইমেকুৰীৰ ল'ৰা-ছোৱালী এজাকে চিঞৰিবলৈ ধৰিলে—

“টান টান টান।

বান্দৰৰ নেজ টান।।”

.....মিচিংটো উঠি আহি দা এখন লৈ আকৌ তললৈ নামিল। ইতিমধ্যে বিহাৰী দুটায়ে টানি চালে—নাই, কোনোপধ্যে শিপা সম্পূৰ্ণৰূপে উঘাল খাই নাহে। ইফালে বেছি টনা-আঁজোৰা কৰিলেও বিংবোৰ ফাটি যোৱাৰ ভয়। সিহঁত আকৌ ওপৰলৈ উঠি আহিল।

এইবাৰ মিচিং বনুৱা এটাই দা লৈ তললৈ নামি গ'ল। পৰশুৰ সৈতে মিলি সি শিপাডাল বৰ সাৱধানে ঘপিয়াবলৈ ধৰিলে। আগটো জেঠীৰ নেজৰ দৰে চিয়া আছিল যদিও শিপাডালৰ মোটা অংশ এটা ওলাই আহিছিল। বৰ টান আৰু কটকটীয়া আছিল শিপাডাল। ঘপিয়াই ছোৱা ছোৱা কৰোঁতে ভিতৰৰ গাখীৰৰ দৰে বগা মাংস বাহিৰলৈ ওলাই আহিল।

বিস্ময়কৰ! বিস্ময়কৰ! এনে ধৰণৰ শিপা আগে-পিছে বনুৱাহঁতে দেখা নাই।

.....এৰা, কিমান দূৰলৈকে এই শিপাই মাটিৰ তল ভেদি সোমাই আছে কোনে জানে?নে এয়া জনদেৱতাই পানী তোলা জৰি। ঘাপ পৰাৰ লগে লগে তেজ-পূজৰ দৰে ৰস আহি সিহঁতৰ গায়ে-মূৰে পৰিল।এক মুহূৰ্তৰ ভিতৰতে আকৌ বিংবোৰ তললৈ বহি যাবলৈ ধৰিলে। আচৰিত কথা এয়ে যে এই সময়তে লাইমেকুৰীৰ ৰাজহুৱা নাদত পানী আনিবলৈ যোৱা এজাক জীয়ৰী-বোৱাৰীৰ মধুৰ সংগীত কুঁৱাৰ তলত শিপা কাটি থকা পৰশুৰ কাণত পৰিল—

“জনদেৱতা জনদেৱতা চোৱা চকু মেলি।

মাহ-প্ৰসাদৰ ভোগ দিম

চম্পা মালতীৰ মালা দিম

পূজিম চুলি মেলি।

জনদেৱতা জনদেৱতা

চোৱা চকু মেলি।”

.....খাজ খাজকৈ বিংবোৰ বহি যাবলৈ ধৰিলে। বনুৱাহঁতে কিৰিলি পাৰি উঠিল।.....

এসপ্তাহ কাম ভালদৰেই চলিল। কোনো বাধা-বিঘিনি নোহোৱাকৈ পোন্ধৰতাৰিং বহি গ'ল। কিন্তু পানীৰ কোনো নাম-নিচান নাই। গৰুগাড়ীৰে নাদৰ বালি-মাটি নিবলৈ অহা মাষ্টৰৰ গাড়োৱানে ক'লে—“ইস্ ইস্! পোন্ধৰটা ৰিঙতো পানী নোলাল যেতিয়া ক'ত পানী ওলাব আৰু?দুই-তিনিটা পাৰ্টীয়ে এই খণ্ডত নিজৰ কোৰ-বেল্‌চা-চিপৰাং ভাঙি গৈছে।”

নাই, পানী নাই। বাল্টিয়ে বাল্টিয়ে শিল-বালি আৰু ৰঙা মাটি ওপৰলৈ উঠিল। মাজে মাজে ক'লা মাটিও ওলাবলৈ ধৰিলে।

এনেকুৱা যম ক'লা মাটি আগে-পিছে মিচিংহঁতে দেখা নাই। হঠাৎ ওপৰৰ বিহাৰী এটাই চিঞৰি উঠিল—“ক'লা মাটিৰ লগত এইবোৰ দেখোন মাটিৰ বাচনৰ টুকুৰা ওলাইছে। কিবা শ্মশান-তচান আছিল নেকি?”

পৰশুৱে বালিৰ মাটি খেপিয়াই খেপিয়াই চাবলৈ ধৰিলে.....নাই, নাই, মানুহৰ হাড়-মূৰ নাই।

প্ৰত্যেক বালি মাটি ওপৰলৈ উঠাওঁতে তাৰ বুকু ধপধপাবলৈ ধৰিলে.....যদি মানুহৰ হাড়-মূৰ ওলায় এই নাদৰ পানী মানুহে খাবনে? আকৌ যেন বোৱাৰীহঁতৰ সুললিত কণ্ঠ তাৰ কাণৰ ওচৰলৈ ভাঁহি আহিল—

“জলদেৱতা জলদেৱতা

চোৱা চকু মেলি

চম্পা মালতীৰ মালা দিম

পূজিম চুলি মেলি.....।”

.....লাহে লাহে গেদ ওলাবলৈ ধৰিলে।আগে-পিছে যিহেতু পৰশুৱে নাদ খান্দি পোৱা নাই, তাৰ ভাব হ'ল—সি পানীয়েই স্পৰ্শ কৰিছে। মদমত্ত মানুহৰ দৰে উত্তেজিত হৈ খান্দি যাবলৈ ধৰিলে। একো একোবাৰ তাৰ লগত খান্দি থকা মিচিংটো ভাগৰি পৰাৰ দৰে হ'ল। ক'লে—

“ককাই, তই দেখাতহে টেটেৰা, তোৰ গাত হাতীৰ সমান বল আছে।”

“ওঠৰটা ৰিং দবিল যেতিয়া এতিয়া চাই থাকিবি—হাড়-মূৰৰ চিন্তা আৰু নাই।.....এয়া চা—তিতা বালি.....”

পাঁচ-ছয় কিলোৰ বালি এতিয়া পানীৰে তিতা বালিৰে ভৰিবলৈ ধৰিলে। পৰশুৱৰ কাণৰ কাষত আকৌ সেই সংগীতৰ ৰুণু-জুণু ধ্বনি ভাঁহি উঠিল—

“চম্পা মালতীৰ মালা দিম

পূজিম চুলি মেলি.....

জলকুঁৱৰী জলকুঁৱৰী”

তিনি দিনৰ মূৰত ফটফটীয়া পানী ওলাল। খান্দি যাওঁতে এককাল হ'ল। ৰিংবোৰ একেবাৰে খাঁজে খাঁজে বহি গ'ল।

জলদেৱতা আৰু জলদেৱীয়ে যেন পৰশুৱৰ লগত এক ৰহস্যময় খেলাহে খেলিলে। বোকা-মাটিত লেটিপেটি মানুহটোক এখন জালেৰেহে যেন বান্ধিব খুজিলে। মৰুভূমিত মৰীচিকাৰ পিছে পিছে ফুৰা মানুহৰ দৰে পৰশুৱেও এই পানীৰ মৰীচিকাৰ পিছে পিছে বলিয়া মানুহৰ দৰে ব্যাকুল হৈ পৰিল।নাদ সি সম্পূৰ্ণ কৰিবই লাগিব!

পানী একঁকাল হৈছিল, সঁচা কথা। গেদৰ লগত ওলোৱা ডাঙৰ ডাঙৰ শিলবোৰ বটালিৰে সি ভাঙি ওপৰলৈ তুলিবলৈ বাল্টিত ভৰাই দিছিল। শিলবোৰৰ দ্বাৰা ৰিংবোৰ ভাঙি যোৱাৰ সম্ভাৱনা আছিল। এইখিনি সময়ত খন্তিৰেহে বালি খান্দিছিল। শিলত লাগি ইতিমধ্যে দুখন কোৰৰ ভাঁজ লাগিছিল। বিস্ময়কৰ! বিস্ময়কৰ! একঁকাল পানী হঠাৎ শুকাই গ'ল। মিচিং বনুৱাটোৱে এইবাৰ ভয় খাই ওপৰলৈ উঠি গ'ল। সি আৰু তললৈ ননমা হ'ল। আনকি বিহাৰী বনুৱাকেইটাও তললৈ ননমা হ'ল।

জয়দেউ-কাকূতি কৰিও পৰশুৱে কোনো এটাক তললৈ নমাব নোৱাৰিলে। সিহঁতে ভয় খালে। পাৰত গোট খোৱা গঞাই চিঞৰ-বাখৰ কৰি উঠিল—

“উঠি আহ! উঠি আহ! দেওলগা নাদ। এনেদৰে পানী ওলাই আকৌ শুকাই যোৱা কথা এই খণ্ডত আমি কোনেও শুনা নাই। উঠি আহ! উঠি আহ!”

.....পৰশুৱে ক্ৰক্ষেপ নকৰিলে।

সি কোৰ মাৰি বাল্টিয়ে বাল্টিয়ে গেদ বাহিৰলৈ উলিয়ায়ে থাকিল।

ল'ৰাটোৰ 'হিম্মত' দেখি সকলোৱে তবধ মানিলে।

তলৰ পৰা এবাৰ ওপৰলৈ চাই পৰশুৱে অনেক মানুহৰ মাজত পাগুৰি মৰা মানুহ এটাও দেখিলে। ফেঁট তুলি থকা সাপৰ দৰে তাৰ পাগুৰিৰ কোঁচবোৰ ঠৰঙা হৈ আছে।

সেইটো ৰহমত পাঠান কাবুলীৱালা! হয় হয়, ৰহমত পাঠান কাবুলীৱালা!!

উঠি যোৱা মিচিং বনুৱাক সি তললৈ আৰু নামাতিলে। সি পানী উলিয়াব— আৰু মৰে যদি, সিয়েই মৰিব। এটা বনুৱাৰ হানি হ'লেই গোটেইখন গণ্ডগোল লাগি যাব। কৰ্তৃপক্ষই তাৰ বিলৰ পৰাই টকা কাটি বনুৱাৰ পৰিয়ালক ক্ষতিপূৰণ দিবলৈ ক'ব।ৰঙা জুলিৰ নাদত বিষাক্ত গেছ ওলাই দুটা বনুৱা মৰা নাছিলনে? ঠিকাদাৰটো দেউলীয়া হোৱা নাছিলনে? নাই নাই, সি কাকো তলত নামিবলৈ নিদিয়েনিজেই খান্দিব সি। অকলেই খান্দিব। এৰা, সি অকলেই খান্দিব। কোৰৰ 'টপ! টপ! টপ! টপ! টপ!' আৱাজৰ যেন অন্ত নাই।

নাদৰ পাৰত লাইমেকুৰীৰ আৰু অনেক মানুহ আহি গোট খালে। ল'ৰা, বুঢ়া, ডেকা—সকলোৱে তাক চিৰিয়াখানাৰ জন্তু চোৱাৰ দৰে চাবলৈ ধৰিলে।

অনেক সময়লৈ ৰহমত পাঠান কাবুলীৱালাৰ ফেঁটী সাপৰ দৰে ফেঁট তুলি থকা পাগুৰিটো সি তলৰ পৰা দেখা পাইছিল।

(৮)

পানী আহিল, কিন্তু এসপ্তাহৰ মূৰতো পানী তিনি ফুটতকৈ বঢ়াব পৰা নগ'ল। পৰশুৱে হাড় ভঙা পৰিশ্ৰম কৰিলে। চাইকেলত উঠি জোনাইৰ পৰা এদিন চুপাৰ আহিল। চকুত মোটা ফ্ৰেমৰ চছমা, হাফপেণ্ট, চাৰ্টৰ পকেটত তিনিডাল ফাউণ্টেন পেন। নাকৰ তলত একোছা প্ৰকাণ্ড গোঁফ। চুপাৰ খঙাল মানুহ বুলি লাইমেকুৰীৰ সকলোৱে জানে।

খৰিৰ মূঢ়া এটাত বহি তেওঁ প্ৰথমে পানী এবাল্টি তুলি আনি দেখুৱাবলৈ ক'লে। পানী তেওঁৰ সন্মুখত ৰখা হ'ল। এবাৰ চছমা খুলি আৰু এবাৰ চছমা পিন্ধি চুপাৰে পানী পৰীক্ষা কৰি চালে।

এবাৰলি নহয়, তেওঁ এক এক কৰি তিনি বাৰলি পানী পৰীক্ষা কৰি চালে। প্ৰথমবাৰৰ বাবে যেন চুপাৰ মহাশয় বৰ বিমোহিত পৰিল। পানী ঠিক ৰহঙা নে তাম বৰণীয়া তেওঁ ধৰিব পৰা নাই। পৰিষ্কাৰ ফটফটীয়া বগা পানীৰ প্ৰশ্নই উঠা নাই। পকেটৰ পৰা তামোলৰ সৰু টেমা এটা উলিয়াই চুপাৰ-খপাত সানি তেওঁ তামোল এখনো মুখত ভৰালে।

পৰম আশাৰে পৰশুৱে আঁঠু দুটা বুকুত গুজি তেওঁৰ মুখলৈ চাই ওচৰতে বহি আছিল। বালি-মাটি নিবলৈ অহা হৈ নোহোৱা গৰুগাড়ীৰ গাড়োৱান-বনুৱাহঁত আৰু সদায়ে আহি নিৰীক্ষণ কৰা গাঁৱৰ ল'ৰা-বুঢ়াহঁতে এই বিচিত্ৰ চেহেৰাৰ চুপাৰ-ভাইজাৰৰ মুখলৈ হা কৰি চাই আছিল।

নীৰৱতা ভংগ কৰি চুপাৰে আটাই পাৰি উঠিল—
“বুৰ্জক! এইখিনি নাদ খন্দা জাগাই নাছিল। তদুপৰি ডিপাৰ্টমেন্টৰ জোখতকৈ বেছি খন্দা হ'ল!”

.....পৰশুৱে তাৰ তিতি থকা হাফপেণ্ট সলোৱাই নাছিল। তেতিয়াও তাৰ সৰ্বশৰীৰত বোকা-পানী লাগি আছিল। পাথৰে হাত দুখনো জখম কৰিছিল।

আকৌ গৰ্জি উঠিল চুপাৰে—“মই বগা পানীৰ চাৰ্টিফিকেট কোনোপধ্যে দিব নোৱাৰিম—ৰঙা পানীৰহে দিম। এয়া, এইবোৰ পানী চা—নিজ চকুৰে চা তহঁতে।”

চুপাৰে এক আঁজলি পানী লৈ পৰশুৰ গালৈ ছটিয়াই দিলে।

পৰশুৱে হুমুনিয়াহ কাঢ়ি উঠিল। পাৰৰ শিল-বালি-জাবৰ-জোঁথৰ নিবলৈ অহা হৈ নিদিয়া গাড়ীৰ গাড়োৱানে কালৈকো কৰ্ণাপাত নকৰি ক'লে—

“দেউতা, ৰঙা পানীৰ প্ৰমাণ-পত্ৰই দেখোন ল'ৰাটোক লাওলোৱা কৰিব। পইচা-পাতি সি নেপাব নহয়।”চুপাৰ কিন্তু সৈমান নহ'ল। চাইকেলত উঠি অহা বাটেৰে তেওঁ উভতি গ'ল।

নাদৰ পাৰত আবেলি সময়ত সদায়ে লাইমেকুৰীৰ ল'ৰা-ছোৱালী, বুঢ়া-মেথা গোট খাইছিল। পৰশুৰ নাদ সকলোৰে আকৰ্ষণৰ কেন্দ্ৰ হৈ পৰিছিল। সিহঁতৰ মাজৰ মিচিং ডেকা এটাই ক'লে—“হেৰা পৰশু ককাই! বালি ঢালি চোৱা, বালি ঢালি চোৱা। দুই ফুটমান বালি ঢালিলে আকৌ ফটফটীয়া পানী ওলাব।”

সকলোৰে একেলগে হয়ভৰ দি উঠিল—

“হয় হয়, বালি পেলাই চালে ভাল হ'ব। বালি পেলাই চালে ভাল হ'ব.....।”

(৯)

তিনি দিন ধৰি নাদত বালি পেলোৱাৰ পৰ্ব চলিল। কঁকালত টঙালি বান্ধিয়ে পৰশুৱে বগা ফটফটীয়া পানী উলিয়াবলৈ বদ্ধপৰিকৰ হ'ল।

.....আচৰিত কথা এয়ে যে তিনি দিনৰ মূৰত বালিৰ প্ৰভাৱত সঁচাকৈয়ে পানীৰ ৰং সলনি হ'ল। এয়া যেন পৰ্বতৰ পৰা অহা চন্দ্ৰভাগা নদীৰ ফটফটীয়া পানী।

চূপাৰে আহি এইবাৰ বগা পানীৰ চাৰ্টিফিকেট দিব বুলি পৰশুৱে বাট চাব ধৰিলে।

অকল পৰশুৱেইনে? বনুৱাহঁত আৰু ইতিমধ্যে গোট খোৱা লাইমেকুৰীৰ সকলোৱেই চূপাৰৰ বাবে আগ্ৰহেৰে বাট চালে।

.....পথাৰেৰে নামি অহা চাইকেল দেখিলেই সিহঁতে চিঞৰিবলৈ ধৰিলে—

“সোৱা আহিছে। সোৱা আহিছে!”

ধিতিঙা ল'ৰা-ছোৱালীজাকে চিঞৰ-বাখৰ কৰি উঠিল—

“নাকত মোছ

পেটত ঢোল

চূপাৰ আহে

হুচ হুচ হুচ.....

পেটত আছে ঘোচৰ টকা

তিনি জাঁপ দি

মাৰ ঢকা!!”

তিনি দিনৰ পাছতো যেতিয়া চূপাৰ আহি নাপালে পৰশুৱে তেলৰ বটল এটা ধুই তাত নাদৰ পানী ভৰালে। ইস্! একেবাৰে ফটফটীয়া পানী। বটলটো তিৰুবিৰাই উঠিল।চাইকেলৰ আগত নাৰিকলৰ ৰছীৰে বটলটো বান্ধি সি জোনাইৰ অফিছলৈ ঢাপলি মেলিলে।

.....বৰ সুন্দৰ পথ। ক'ৰবাত কেতেকী ফুল ফুলিছে নেকি? শিলঘৰীয়া

মাছেৰে ভৰা দীখাৰী নদীৰ পাৰে পাৰে সি চাইকেল চলাই গ'ল। মিচিং বিহুগীত এফাকি তাৰ কাণত পৰিল—

“বহাগ বিউৱী আদুবং
কমবং আপপুন পুনদুবং.....
দুমগাপ অঁদী গেংগেলাঃ
কায়ে আজন চলাঃ বয়.....”

“বহাগ বিহু আহিছে—আহা বান্ধৱীহঁত, আমি কপৌ ফুল খোপাত মাৰি বিহু নাচোঁগৈ.....”

ফেচুলুকা আৰু ৰঙা খোপা থকা ক'লা-বগা ৰঙেৰে পথৰা-পথৰি বাঢ়ৈটোকা চৰাই এজাকো সি দেখা পালে.....হঠাৎ মনলৈ তাৰ আশাৰ জোৱাৰ আহিল। বটলৰ ফটফটীয়া পানীক কোনেও আৰু উপেক্ষা কৰিব নোৱাৰে। অসম্ভৱ! অসম্ভৱ!!

এদিন নহয়, দুদিন নহয়, পানীৰ বটল লৈ সি তিনি দিন চুপাৰৰ বাবে খাপ পাতিলে। কেতিয়াবা শুনে—চুপাৰ গুৱাহাটীলৈ গৈছে, কেতিয়াবা শুনে—লাইমেকুৰীলৈ গৈছে.....চাইকেলৰ আগত বটল বান্ধি নিয়া পৰশুক দেখিলে দীখাৰীৰ পাৰৰ ল'ৰা-ছোৱালীজাকে কিৰিলি পাৰি উঠিবলৈ ধৰিলে—

“পৰশুৰ নাদ জকাইচুকৰ হাট,
পানী তোলে চপং চপং
পৰশুৰ বটল ৰায় বাহাদুৰৰ মটৰ
পানী তোলে চপং চপং.....।”

.....পৰশুৰে কোনোপিনে ভ্ৰক্ষেপ নকৰিলে। বটলৰ পানী সি বিভাগৰ অনেকক দেখুৱালে। সকলোৱে তাৰ নাদৰ পানীৰ গুণ গালে।পৰশুৰে চাইকেলত বটল লৈ অহা দৃশ্যটো দীখাৰীৰ পাৰে পাৰে চাইকেল লৈ ব্যৱসায় কৰি ফুৰা ৰহমত পাঠান কাবুলীৱালাৰো চকুত পৰিল। বিভাগৰ বিষয়াসকলৰ চকুত এনেদৰে পৰিল যে চুপাৰভাইজাৰ আৰু অ'ভাৰচিয়াৰ দুয়ো দাঁত-মুখ কৰচি পৰশুৰ নাদ চাবলৈ আহিবলৈ বাধ্য হ'ল।শেষত ৰঙা পানী বগা পানী কাটি কেনেদৰে কেৱল পানীৰহে চাৰ্টিফিকেট দিলে সেয়াও এক বিস্ময়কৰ কাহিনী।কিন্তু এই চাৰ্টিফিকেটখনৰ দ্বাৰা তাৰ বিল কৰ্তৃপক্ষই মানি ল'ব নে নল'ব—এই কথা লৈয়ে জল্পনা-কল্পনা চলিল। পৰশুৰে বৰ ভালদৰে গম পালে—সি পূৰা টকা নাপাব। কিছু টকা কটা যাব। তদুপৰি সি যেনেদৰে ভাবিছিল তাতকৈ অনেক বেছিদিন সি পাঁচটাকৈ বনুৱাক খুৱাই-বুৱাই পইচা দি ৰাখিবলগীয়া হ'ল। এতিয়া তাৰ হাতত কিছু টকাহে বাকী আছে। সি গম পালে—মাকৰ কাণৰ থুৰীয়া সি উলিয়াবতো নোৱাৰিবই, সুদে-মূলে কাবুলীৱালাক যিমান টকা সি দিবলগীয়া হ'ব, তাৰ কোনো ঠিকনা নাই।

মিটিং দুটা আৰু বিহাৰী তিনিটাক পৰশুৱে হিচাপ কৰি কৰি নিজৰ প্ৰাপ্য টকা দি বিদায় দিলে। বিলৰ টকা যদি এই মাহতে পায় তেতিয়াহ'লে সামান্য কিছু টকা সি মাকৰ হাতত ভায়েকৰ চিকিৎসাৰ কাৰণে দি আহিব পাৰিব। এই কথা পৰশুৱে গভীৰভাৱে চিন্তা কৰিলে। ভায়েক দামোদৰক চাবলৈ তাৰ মন উচপিচাই আছিল।

এইকেইদিন ভাত-পানী বন্ধা আৰু নাদৰ ৰিংবোৰ ৰখা অস্থায়ী চালিখনৰ তলত কিছু সময় পৰশু অকলশৰেই বহি ৰ'ল।শেষবাৰৰ বাবেই যেন সি চালিখনৰ তলত বহি নিজৰ জীৱন-যুদ্ধৰ এই জীৱন্ত স্বাক্ষৰটো অপলক দৃষ্টিৰে চাই ৰ'ল।নাদটোৰ পাৰৰ শিল-বালিবোৰো এতিয়া আৰু নাই। অহাকালি সি বহি থকা এই চালিখনো আৰু নাথাকে। লাইমেকুৰীৰ মাটুৰে এইখনো তাৰ পৰা কিনি লৈছে।ভায়েক দামোদৰে তাৰ এই নাদটো দেখিলে সঁচাকৈয়ে বৰ উৎসাহ পালেহেঁতেন।সি মৰিব নেকি?

উঃ! সঁচাকৈয়ে সি মৰিব নেকি?দামোদৰ নথকা এই পৃথিৱীৰ কথা পৰশুৱে কল্পনা কৰিব নোৱাৰে। এটা সীমালৈহে সি ভাবিব পাৰে। তাৰ পাছত সি আৰু ভাবিব নোৱাৰেচব খেলিমেলি হৈ যায়।

.....ৰাতি বহুত সময়লৈ অকলশৰেই সি চালিখনৰ তলত বহি থাকিল। এবাৰ লক্ষীমপুৰলৈ গৈ ভায়েকক চাই আহিবলৈ তাৰ অদম্য ইচ্ছা হ'ল।

জোনাকে বাকৰিখন তিতাই ৰাখিছিল। পৰশুৰ হৃদয়ৰ মাজত এটি কান্দোনৰ সুৰে যেন বাট বিচাৰি ঘূৰ্মটিয়াই ফুৰিছিল। তাৰ লগত ছাঁৰ দৰে ঘূৰি ফুৰা ভায়েকৰ কিয় এনে হ'ল? কিয় এনে হ'ল? এৰা, মনত পৰে—সি স্কুললৈ যাবলৈ বেয়া পাইছিল। প্ৰথম দিনা সিয়ে বোকোচাত তুলি লৈ গৈছিল। গোটেই পথছোৱা সি কম আলাই-আথানি কৰা নাছিল। পিছলৈ সি চোকা বুদ্ধিৰ ল'ৰা বুলি পৰিচিত হৈছিল। এবাৰ স্কুললৈ ইন্সপেক্টৰ আহোঁতে উপন্যাস সম্ৰাট ৰজনীকান্ত বৰদলৈয়ে লিখা গোটেইকেইখন কিতাপৰ নাম আৰু তিনিটা অংক একেবাৰে শুদ্ধকৈ কৰি সকলোৰে বাঃ বাঃ পাইছিল।তাৰ পাছত কি হ'ল এয়া? গাঁৱৰ বুঢ়া-মেথাই কৈছিল—“পৰশুতকৈ দামোদৰ এখোপ চৰা হ'ব। পৰশু হৈছে ভাদমহীয়া কাউৰী, বৰুৱা খাৱনেৰে খাই ভাল পোৱা ল'ৰা। মাকক পৰশুৱে চিৰা-সান্দহ খুন্দি দিব আৰু দামোদৰে বৰ বাবুৰ পদ পাব.....” ইস্ ইস্! ৰবৰৰ চেণ্ডেল পিন্ধিবলৈ কেনেদৰে হাবিয়াস কৰিছিল সি.....?শিলিখা গছ এজোপাৰ তলত থিয় হৈ সি নিজে খন্দা নাদটোলৈ উভতি চালে।জোনাকৰ পোহৰত সোৱা নাদটোক এতিয়া সূতা ছিঙি পৰি থকা চিলাৰ দৰে দেখা গৈছে।

(১০)

জোনাইৰ অফিছত নোসোমোৱাকৈ পৰশুৱে ভায়েক দামোদৰক চাবলৈ লক্ষীমপুৰলৈ ৰাওনা হ'ল। নাদটোৰ তলৰ পৰা ওলাই অহাৰ পাছত পৰশুৰ মনৰ অৱস্থা বলিয়া মানুহৰ দৰেই হ'ল। সেই সুৰংগটোৰ ভিতৰত সোমাই থকাৰ সময়ত অনেক কথা সি পাহৰি আছিল। এতিয়া বাহিৰলৈ ওলাই আহি তাৰ মন ব্যাকুল হৈ পৰিল। এতিয়া 'বিল' আদায় কৰা যুদ্ধ বাকী আছে। আৰু চাৰ্টিফিকেটখন? ৰহমত পাঠান কাবুলীৱালাৰ কথা ভাবিও তাৰ অৰ্ঠকণ্ঠ শুকাই গ'ল। কিন্তু নাই, দামোদৰক সি এবাৰ চাই আহিবই লাগিব! সি যদি মৰে?

দীখাৰী নদীৰ দলং, চিমেন নদীৰ দলং, চিলাপাথৰ, ধেমাজী, গোগামুখ, চাউলখোৱা ঘাটত সোৱণশিৰি দলং.....শেষত লক্ষীমপুৰৰ বিস্তীৰ্ণ বাকৰিত যেতিয়া পৰশুৱে ভৰি দিলে বেলি তেতিয়া তাৰ মূৰৰ ওপৰত দগমগাই আছিল। ভায়েকৰ চিন্তাত তাৰ মন ভাৰাক্ৰান্ত হৈ আছিল যদিও এইখিনি খোজ কাটোতে তাৰ ভয় লগা নাছিল। কাৰণ, ৰহমত পাঠান কাবুলীৱালাৰ ছায়া ইয়াত পৰাৰ কোনো সম্ভাৱনা নাছিল। মানুহে কয়—কাবুলীৱালাই অসমীয়া, মিচিং আৰু বিহাৰী গুণ্ডাৰ দল এটাও পুহি ৰাখিছে।কেনেকৈ বুজিব টকাৰ ব্যৱসায়ী কাবুলীৱালাই তাৰ মনৰ কথা? টকাৰ অভাৱত কেনেকৈ জীৱনবোৰ ছাৰখাৰ হৈ পৰে, এই কথা টকাৰ মোনা লৈ থকা মানুহে কেনেকৈ বুজিব?জীৱন মানেনো কি? ভুল বুজাবুজি আৰু বিচ্ছেদৰে এক গম্ভ্য নোহোৱা পথ নহয়নে বাৰু.....? সৰল-সহজ পৰশুৰ মনলৈ নানান ধৰণৰ ভাব আহিল। জাৰ্মান-বন আৰু বনৰীয়া জোপোহাৰে ভৰা সংক্ষিপ্ত পথ এটাৰে সি হনহনাই খোজ পেলাই আগুৱাই গ'ল। হঠাৎ দূৰৈৰ খাৱৈ এটাৰ ওচৰত পৰশুৱে এজাক মানুহ থিয় হৈ থকা দেখিলে। সি কোবাকুবিকৈ সেইপিনে ঢাপলি মেলিলে। খাৱৈটোৰ পাৰত প্ৰকাণ্ড জামু গছজোপাৰ ওপৰত শগুণ কিছুমান উৰি আছে। সি হেঁপাই-ফোপাই গৈ খাৱৈটোৰ ওচৰত থিয় হ'ল। নাই নাই, কোনেও তাক লাইমেকুৰীত এমাহ ধৰি নাদ খান্দি অহাৰ বিষয়ে প্ৰশ্ন কৰা নাই। সকলোৰে চকুত ভয়াৰ্ত চাৰনি! নীৰৱ! নিৰ্বাক। সি ভিৰ ঠেলি আগুৱাই গ'ল—ইস্! ইস্! ইস্!! সৌটো ভোলা.....চিত হৈ পৰি আছে—তেজ তেজ, চাৰিওফালে তেজ, বুকুত তেজ, মূৰত তেজ ; ইস্ ইস্ ইস্! তাৰ প্ৰাণ-বায়ু বাহিৰ হৈ গৈছেএকেবাৰে বুকুত গুলী লাগিছে।

সৌৱা আৰু এটা মৰাশআৰু এটা মৰাশ। মাইকী মানুহৰ মৰাশ। কোনোবাই চাদৰ এখনেৰে গাটো ঢাকি থৈছে.....তাইৰ দীঘল চুলিকোছা চপৰাবোৰৰ লগলগ সাঙোৰ খাই আছে.....কোন? কোন?

বকুল নেকি?

হয় হয়, নিশ্চয় বকুলেই হ'ব.....গাঁৱৰ পৰা অন্তৰ্ধান হৈ চৰাইপুঙলৈ যোৱাৰ পাছত এই খাৱৈৰ ওচৰতে সি তাইক লগ পাবলৈ আহি আছিল।.....কতদিন জোনাক ৰাতি পৰশুৱে ভোলাৰ বন্দুকৰ চিকমিকীয়া নলীটো দেখা পাইছিল।.....সি জোপোহাৰ মাজৰ পৰাই মাত দিছিল.....“এ পৰশু, ফাপৰী কঠীয়াৰ দৰে থাকিবিনে? এ, গোম সাপৰ কণী আনিবলৈ শিক!”.....সি কোবাকুবিকৈ এই খণ্ড পাৰ হৈছিল। সিহঁত দুয়ো খিলখিলাই হাঁহিছিল।.....উঃ! সেই হিঃ হিঃ.....!

.....কোনে মাৰিলে সিহঁতক? কোনে মাৰিলে?হঠাৎ সি দেখিলে—গাঁৱৰ পোষ্ট-মাষ্টৰ ভূপেন ভঁৰালী তাৰ পিনে আগুৱাই আহিছে। কাণৰ কাষত ফুচফুচাই কিবা এটা কৈ তেওঁ পৰশুক একাষে মাতি নিলে। দুয়ো জোপোহা এটাৰ ওচৰত থিয় হ'ল। ভঁৰালীয়ে ক'লে—“চৰকাৰৰ লগত যোগাযোগ কৰাৰ নথি-পত্ৰ কিছুমানো বকুলৰ হাতত হেনো পোৱা গৈছিল। প্ৰথমৰ পৰাই তাই ভোনাক ওভতাই আনিবলৈ যত্ন কৰিছিল.....তই পিছে লাইমেকুৰীত নাদ খান্দি আছ বুলি শুনিছিলোঁ.....”

লোকে লোকাৰণ্য হৈ পৰিল। হঠাৎ প্ৰচণ্ড হ্ৰস্বমূৰণি তুলি পুলিচৰ জীপ এখন কিছু দূৰলৈ আহি ৰৈ গ'ল।এইখিনিলৈ অহাৰ বাস্তা নাই। ভিৰৰ মাজত হ্ৰস্বমূৰণি লাগি পৰিল।নাই নাই, এইখিনিত আৰু ৰৈ থকা নাযায়। তাৰ হাতত সময় কম। মূৰটো তাৰ আচন্দ্ৰাই কৰিবলৈ ধৰিলে। সি ঘৰমুৱা হৈ খোজ পেলালে। তাৰ ভাব হ'ল—সি দৌৰিব, সি দৌৰিব.....। সোৱা, একেবাৰে অসহায় পছ এটাৰ দৰে মৰি পৰি আছে সি.....ক'ত গ'ল তাৰ ইউ. এছ. কাৰবাইন?গোটেই পথছোৱা বকুলৰ চেহেৰাটোৱে তাৰ লগত যেন লুকা-ভাকু খেলি থাকিল। শিলঘৰীয়া মাছেৰে ভৰি থকা দীখাৰী নদীৰ দুটা টোৰ দৰে তাইৰ বুকু! জোনাকে যেন ৰিহাৰ আঁচলেৰে চেকি চেকিহে তাইৰ শৰীৰত পোহৰ ঢালিছিল.....আৰু তাইৰ চকুযোৰ? গাঁৱৰ এই আটাইতকৈ সুন্দৰী ছোৱালীজনীৰ চকুযোৰ?নাই নাই, কোনোদিনে সি সেই চকুযোৰলৈ চাই কথা পাতিব পৰা নাছিল.....আজি কোনোবাই বন্দুকৰ গুলীৰে নেফানেফ কৰি তাইক মাৰি পেলাই থৈ গৈছে.....।

শেষ হৈ যায় লৱনুৰ দৰে দেহ। শ্মশানৰ হাড়-মূৰ তুলি আনিলে আৰু ক'ব নোৱাৰি কোনটুকুৰা হাড়ৰ জোৰত এটা মানুহে আনটোৰ ওপৰত প্ৰহাৰ কৰিছিল। আত্মাক আঘাত দিছিল.....

.....ইস্ ইস্ এনে হয়! জীৱনেই এনেকুৱা!কিছুদূৰ গৈ সি ফোপাবলৈ ধৰিলে।মানুহ আহিয়েই আছে—আহিয়েই আছে—গোটেই গাঁওখনেই যেন আহি আছে।সিযে প্ৰায় ডেৰ মাহ গাঁওখনত নাই, এটা নাদৰ ভিতৰত সোমাই আছিল—এই কথা আৰু কোনেও মনত ৰখা নাই।পৰশুৱে ফোপাই ফোপাই

আগবাটিল.....সি যেন আকৌ তলি নোপোৱা এটা ভয়ানক নাদৰ ভিতৰত সোমাই পৰিল।

(১১)

মাকহঁত গুৱাহাটীৰ পৰা উভতি অহাৰ দুদিনহে হৈছিল। গুৱাহাটীৰ ডাক্তৰে কৈছে—
তাক ভেলোৰলৈ নিব লাগিব।

পৰশুৰ মাক শৈলবালা গড়গাঁৱৰ জীয়ৰী। তেওঁৰ দৰে গুণী আৰু সহিষ্ণু
তিৰোতা এই গাঁৱত আৰু কোনো নাই। পৰশুৱে কিন্তু তাৰ মাকৰ মুখলৈ মূৰ তুলি
আৰু চাব পৰা নাই। মানুহজনী শূকাই আধামান হৈছে।

.....ডেৰ মাহৰ মূৰত পৰশুক দেখি দামোদৰে আগৰ দৰে ফুৰ্তি প্ৰকাশ
কৰিব নোৱাৰিলে। কিছুদিন আগলৈকে সি উঠি-বহি ফুৰিব পাৰিছিল যদিও এইবাৰ
সি একেবাৰে শোৱাপাটীকে খামুচি ধৰিছে।

দামোদৰ উঠি বহিল। বেৰত খুঁচি থোৱা বিচনীখনলৈ আঙুলিয়াই সি
ক'লে—

“তোলৈ?”

মাকে ক'লে—

“গুৱাহাটীলৈ যোৱাৰ আগেয়ে সি বাঁহৰ কামি চাঁচি বিচনীখন কৰিছে। এতিয়া
সি হাত দুখনেৰে কাম কৰিব নোৱাৰে।”

মাকে আকৌ ক'লে—

“তই খন্দা নাদ চাবলৈ যোৱাৰ তাৰ বৰ ইতাহ আছিল।”

পৰশুৱে কোনো উত্তৰ নিদিলে। দেখি অহা ভয়াবহ হত্যাকাণ্ডয়ো তাক জঁঠৰ
কৰি থৈছিল। ভায়েকৰ ওচৰৰ পৰা লৰচৰ কৰিবলৈ তাৰ ইচ্ছা নহ'ল।

* * * *

ৰাতি এটা সময়ত চক্ৰধৰ মণ্ডলে আহি পৰশুহঁতৰ চোতালত ভৰি দিলে। ক'লে—

“আজি পুৱাই গাঁৱত কি ভয়ানক কাণ্ড ঘটি গ'ল দেখিলি নহয়। মই তাতেই
খাৰা হৈ আছিলোঁ। পৰশুক এইপিনে অহা দেখিলোঁ। সেয়ে খবৰ লৈ যাবলৈ
আছিলোঁ।”

পৰশুৱে চক্ৰধৰ মণ্ডলৰ সহায়ত বহমত পাঠানৰ পৰা পইচা ধাৰ কৰিছিল
যদিও চক্ৰধৰ মণ্ডলৰ প্ৰতি তাৰ হৃদয়ত বৰ বেছি সমীহৰ ভাব নাছিল। মণ্ডল আছিল

শিয়ালৰ দৰে ধূৰ্ত আৰু চালাক। মিছা সাক্ষী দিয়াৰ পৰা আৰম্ভ কৰি ভাই-ককাইৰ মাজত মাটিৰ সীমা লৈ দন্-খৰিয়াল লগাই দিয়া ইত্যাদি কামত মণ্ডলক সিদ্ধহস্ত বুলি সকলোৱে জানিছিল। কিন্তু ভব্যগব্য নেতাৰ পৰা আৰম্ভ কৰি জুৱাচোৰ গুণ্ডালৈ এনে কিছুমান মানুহক মণ্ডলে জানিছিল আৰু সেইবোৰৰ লগত এনেদৰে উঠা-বহা কৰিছিল যে নিৰীহ লোক বিপদত পৰিলে চক্ৰধৰৰ সহায় নোলোৱাকৈ থাকিব নোৱাৰিছিল।ভিতৰৰ পিনে জুমি চাই মণ্ডলে দামোদৰক শোৱাপাটীত পৰি থকা দেখিলে। ক'লে—

“মই বুজিছোঁ! মই বুজিছোঁ—পৰশুৱে নিশ্চয় ভায়েকক চাবলৈ লৰি আহিছে।”

মাকে ক'লে—

“মই ভায়েকৰ অসুখ টান হোৱা-নোহোৱা লৈ খবৰে দিয়া নাছিলোঁ। তাৰ কামৰ কথা মই বুজি পাওঁ।”

মণ্ডলে ক'লে—“এৰা, এতিয়া ‘বিল’ লৈ যুদ্ধ কৰাৰ সময়। কোন মুহূৰ্তত সহকাৰী অভিযন্তা নোহোৱা হয়, কোন মুহূৰ্তত একাউনটেন্টৰ মাক মৰে, একো ঠিক নাই। এইখিনি সময় বৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ সময়! অফিছৰ চিৰিত এতিয়া বোন্দাপৰ দি বহি থকাৰ সময়।”

.....শৈলবালাই গছাখনৰ সৈতে মিঠা তেলৰ চাকিটো লৈ মণ্ডলৰ সন্মুখত থ'লে। তাই মাটিত বহি তামোলৰ বটাখন উলিয়াই ল'লে।

মণ্ডলে ক'লে—

“মই বহুত পাঠানক কথমপিহে হাত কৰিব পাৰিছিলোঁ। সি বোলে অহা মাহত দেশলৈ যাব। তদুপৰি নিংকিন, লাওলোৱা মানুহক সি টকা ধাৰলৈ দিয়া মানুহ নহয়। মই মাত দিয়াতহে সি মান্তি হ'ল। মোক সঁকীয়াই গৈছে—দুই সপ্তাহৰ ভিতৰত তাক টকা লাগিবই। তাৰ ভায়েক এটাক কোনোবাই গুলীয়াই মাৰিলে। বিদেশী বেপাৰী কেইবাটাও মাৰিছে। গুলীয়াই মাৰিছে। বহুত পাঠান হিংস্ৰ হৈ উঠিছে।”

পৰশুৱে দামোদৰৰ বিছনাৰ পৰা উঠি আহি মাকৰ ওচৰত ঘন হৈ বহিল। বুকুৰ ধপধপনি তাৰ যোৱা নাছিল। কিছু সময় মৌন হৈ থাকি মাকে ক'লে—

“এইখিনি সময়ত আমি বৰ বিপদত পৰিছোঁ। সি কিবা এটা লাভ কৰিব পাৰিব বুলিয়েই মই খুৰীয়াঘোৰ বন্ধকত থৈছিলোঁ.....”

মণ্ডলে তামোল এখন মুখত ভৰাই ক'লে—

“খুৰীয়াঘোৰত সোণ মুঠেই নাই। বহুত পাঠানৰ বাহিৰে পাঁচ হেজাৰ নগদ খুৰীয়াঘোৰৰ বাবে কোনেও নিদিলেহেঁতেন। এতিয়া ‘বিল’ৰ পইচা পোৱাৰ লগে লগে পাঠানক দিব লাগিব। সি বিচাৰ লৈ আছে।”

শৈলবালাই ক'লে—

“বৰ বিপদ! বৰ বিপদ!!”

পৰশুৰে ক'লে—

“মোৰ গ্ৰহই বেয়া আছিল চাগে’। নাদটোৱে জোলোকা-জোলোকে পানী খুৱালে। বিভাগে অগ্ৰিম টকাও কম দিলে—তদুপৰি এঠাইৰ পৰা আন ঠাইত নাদটো তুলি নিবলগীয়া হোৱাত বনুৱাৰ খৰচো বাঢ়িল।জানানে মণ্ডল ককাই, কেইবাটাও ৰিং একেবাৰে টুকুৰা-টুকুৰ হৈ ভাঙি গ’ল। এতিয়া হিচাপ-নিকাচ কৰিবলৈ বৰ ভয় লগা হৈছে.....” মণ্ডলৰ চকু দুটা তিৰবিৰাই উঠিল। তেওঁৰ পাভ কটা মূৰৰ চুলিবোৰো চাকিৰ পোহৰত তিৰবিৰাই আছিল। মানুহটোৰ মুখখন বহল, নাকটো ভোটা। তেওঁ ক’লে—“আহ আহ, টকা-পইচাৰ হিচাপটো মই তোক কৰি দিওঁ আহ।”মিঠাতেলৰ চাকিৰ পোহৰত দুয়ো হিচাপ কৰিবলৈ ধৰিলে। লেবাৰৰ হিচাপ, ৰিং টুল্ছৰ খৰচ, ৰেশ্যনকে আদি কৰি আন আন সকলো হিচাপ মণ্ডলে নিয়াৰিকৈ কৰিবলৈ ধৰিলে।

মাজতে শৈলবালাই উঠি গৈ দুটা বাটিত দুবাটি চাহ আনি দুয়োৰে সম্মুখত থ’লে।

হিচাপ-নিকাচ কৰি থকাৰ সময়তো সিহঁতে ভিতৰৰ শোৱাপাটীত ইলুটি-সিলুটি কৰি থকা দামোদৰৰ কেঁকনি শুনিলে। মাকে তাৰ ভৰি-হাত ধুৱাই দিয়াৰ শব্দও শুনিলে। এটা সময়ত দামোদৰে হকহকাই বমি কৰাৰ শব্দও শুনিলে। চক্ৰধৰ মণ্ডলে সেইপিনলৈ মন নিদিলে। টকাৰ হিচাপত তেওঁ মগ্ন হৈ আছিল।

.....এটা সময়ত আকাশৰ পূৰ্ণচন্দ্ৰই গৈ ঢেঁকী-শালৰ পাছফালে থকা বিজুলী বাঁহৰ জোপোহা এটাৰ লগত যেন জেঁট-পোটহৈ খাই ৰ’ল—কিছু দূৰৈৰ শালগছৰ হাবিৰ পৰা ভাহি অহা শিয়ালৰ হোৱাৰ শব্দ শুনা গ’ল। ঠিক এই সময়তে গাঁৱৰ শত্ৰু কুমাৰ আৰু হাইস্কুলৰ চকীদাৰ বলিৰামে দামোদৰৰ খবৰ ল’বলৈ আহিল। সিহঁতে চোতালত মূঢ়া পাৰি বহি, আজি খাবৈৰ দাঁতিত হৈ যোৱা হত্যাকাণ্ডটোৰ বিষয়ে চক্ৰধৰ মণ্ডলৰ লগত দুই-এটা কথাও পাতিব খুজিলে।নাই, চক্ৰধৰ মণ্ডলৰ সময় নাই! আজি সি পৰশুক সহায় কৰি দিবলৈ বদ্ধ-পৰিকৰ।

সিহঁতে দুৱাৰ ডলিত থিয় হৈ শুই থকা ল’ৰাটিলৈ চাই আৰ্তনাদ কৰি উঠিল—“ইস্! ইস্! একেবাৰে পেটে-পিঠিয়ে লাগিছে। সোনকালে ভেলোৰলৈ নিয়াৰ ব্যৱস্থা কৰ।”

পৰশুৰে সিহঁতৰ কথা শুনি এবাৰ উঠি ভিতৰলৈ যাবলৈ চেষ্টা কৰিছিল। কিন্তু মণ্ডলে হাতত ধৰি তাক বহুৱাই দিলে। আলহী দুটাই এইবাৰ পৰশুক বাঃ বাঃ দি ক’লে—

“শুনিছোঁ—লাইমেকুৰীত তই চল্লিশ ফুট দ নাদটো খান্দিগৈ! একেবাৰে তিনি দিন হেনো নাদটোৰ ভিতৰতে সোমাই আছিলি। এনে ধৰণৰ অধ্যৱসায়ৰ দ্বাৰা তই জীৱনত বৰ উন্নতি কৰিবি পৰশু! তই বৰ উন্নতি কৰিবি.....!!”

শৈলবালাই ওলাই আহি বিহাৰ আঁচলেৰে চকুলো মচি ক'লে—“বৰ বিপদ বৰ বিপদ আমাৰ!”

শম্ভু কুমাৰে সাত্বনা দিয়াৰ সুৰত ক'লে—“তৰিব তৰিব, এই বিপদৰ পৰাও ভগৱানে তৰিব।”

চকীদাৰ বলিৰামেও ক'লে—“মংগলময় ভগৱানে নিশ্চয় তৰিব! বাই, তোমাক যেনে ধৰণৰ সহায় লাগে আমি কৰিবলৈ সাজু আছোঁ।”

.....এটা সময়ত শম্ভু কুমাৰ আৰু বলিৰামে বিদায় লৈ গ'ল। মণ্ডলৰো কাম শেষ হ'ল। হিচাপ একেবাৰে পানীৰ দৰে ফটফটীয়া হৈ পৰিল.....দুহেজাৰ অগ্ৰিম লোৱা হৈছিল। দহ পাৰ্চেণ্ট যি ঘোচৰ বাবে খৰচ হ'ল তাক মেটেৰিয়েলৰ খৰচত জোৰা-ফন্দি দি লগাই দিয়া হ'ল। এই ক্ষেত্ৰত মণ্ডলে এনে চালাকি দেখুৱালে যে পৰশুৱে চক খাই কিছু সময় মাত-বোল কৰিব নোৱৰা হৈ আছিল। এৰা, ব্যৱসায়-বুদ্ধিত সি একেবাৰেই কেঁচা হৈ আছে। কিন্তু এনে বুদ্ধিৰে যে পিছলৈ সি কেতিয়াবা ব্যৱসায় চলাব পাৰিব এই বিষয়েও নিজৰ ওপৰত তাৰ কিছু সন্দেহ বদ্ধমূল হ'ল।

এতিয়া 'বিল' দুখন পাছ কৰি দিবলৈ একাউণ্টেণ্ট আৰু সহকাৰী অভিযন্তালৈ এক এক বটল মদ আৰু এযোৰ এযোৰ এড়ী কাপোৰ দিয়াৰ পাছত মুনাফা হিচাপে প্ৰায় তিনি হেজাৰ টকা বাকী থাকিব।চক্ৰধৰ মণ্ডলে এইদৰে যি হিচাপ ধৰিলে সেই হিচাপ মতে হাতলৈ কিছু পইচা অহাৰ আশা দেখি শৈলবালাৰ মুখলৈ যেন পানী আহিল। দামোদৰক এবাৰ ভেলোৰত দেখুৱাই আহিব পাৰিলে তাইৰ যেন সকলো আশা পূৰণ হয়—এনে এক ভাব। বৰ উৎসাহেৰে তাই মণ্ডলক ক'লে—“মই দাইল-ভাত দুটামান সিজাইছিলোঁ। খাৰলিও আছে। আপুনি দুটামান খাই গ'লে আমি দুয়ো ভাল পালোহেঁতেন।”

কথা শুনি মণ্ডল জাঁপ মাৰি উঠিল—“নাই নাই, ৰাতি দোভাগ হ'লেও মই গা-পা ধুইহে ভাত-পানী খাওঁ। খোৱাৰ আগেয়ে গুৰুজনাৰ পদ দুফাকিমানো আওৰাব লাগে।”

শৈলবালাই গদগদ হৈ ক'লে—“গুৰুজনাই আশীৰ্বাদ দিয়া বাবেইতো আপুনি আমাৰ বাবেও দেৱদূত হৈ আহিছে।”

চক্ৰধৰ মণ্ডলে কিছু সেমেনা-সেমেনি কৰিলে। কাহ এটা মাৰি পিৰালিৰ দাঁতিলৈ গৈ তামোলৰ পিক পেলাই থৈ আহিল।এইবাৰ তিনিও নঙলাৰ ওচৰত আহি উপস্থিত হ'ল। জোনাকৰ পোহৰত গোটেইখন দিন যেন পোহৰ হৈ আছে।

হঠাৎ নঙলাৰ মূৰত মণ্ডলে দৰক লাগি ৰোৱাৰ দৰে কিছু সময় থিয় হৈ ৰ'ল, তাৰ পাছত ক'লে—“ৰহমত পাঠানৰ পৰা পইচা-পাতি যোগাৰ কৰি দিলে আন মানুহে মোক শকত ধৰণেই 'কমিশ্বন' দিয়ে। কেইবাবছৰো খাব পৰাৰ জোখেৰে ধান দিয়াৰো উদাহৰণ আছে.....তহঁতৰ অৱস্থা দেখি মই বৰ বেছি একো আশা

নকৰোঁ। কিন্তু ৰহমত পাঠানৰ ওচৰত বন্ধকিত থোৱা কাণৰ থুৰীয়াযোৰ তহঁতে মোক দিব লাগিব। বিলৰ টকা পোৱাৰ লগে লগে ৰহমতক টকা ওভতাই দিবি। সি থুৰীয়াযোৰ ওভতাই দিব। সঁচা কথা ক'বলৈ গ'লে, থুৰীয়াযোৰত পাঁচ অনাৰ সোণ আছে নে নাই সন্দেহ। মই কিবা এটা দাম অৱশ্যে দিম।”

বজ্জ পৰা মানুহৰ দৰে পৰশু আৰু মাক একে ঠাইতে জলকা লাগি থিয় হৈ থাকিল।বিলৰ টকা পালেই ৰহমত পাঠানক তাৰ প্ৰাপ্য টকা দি যি টকা ৰাহি হ'ব সেই টকা আৰু এই থুৰীয়াযোৰকে আন ক'ৰবাত বন্ধকত থৈ আৰু কিছু টকা পাব বুলি গোপনে পৰশুৱেও ভাবিছিল, শৈলবালায়ো ভাবিছিল।অনেক সময় মৰ্মাহত হৈ দুয়ো নঙলামুখত থিয় হৈ থাকিল।এটা সময়ত মঙলৰ জোতাৰ শব্দ দূৰৈত লীন হ'ল।

.....“থক! থক! থক!” দামোদৰৰ বমিৰ শব্দত শৈলবালাই উধাতু খাই ভিতৰ সোমাল।.....

পৰশুৱে কিন্তু নঙলাৰ ওচৰত থিয় হৈ থাকিল। মূৰৰ ওপৰৰ আকাশত সি মুগা বৰণীয়া ডাৱৰ কিছুমানো দেখিলে। মাটিৰ লদাৰ দৰে লগা এই ডাৱৰৰ বুকুত এইবাৰো পোত গৈ আছে চন্দ্ৰৰ এবখলা—যুদ্ধত পৰি মৰি থকা ঘোঁৰাৰ খুৰাৰ দৰে।

(১২)

বিলৰ লগত পৰশুৱে অনেক কথা শুনিবলগীয়া হ'ল। সি লক্ষীমপুৰত থাকোঁতেই ৰেচম অধীক্ষকে হেনো কিবা কমপ্লেইন পাই লাইমেকুৰীৰ নাদটো দুবাৰো চাই আহিল। বৰ নাৰাজো হ'ল। তেওঁৰ মতে ইমান দ'ত পানী থকা নাদ সি নখন্দাহেঁতেনেই ভাল আছিল। চৰকাৰৰ পইচা এনেয়ে লোকচান হ'ল। সেয়ে দুই-তিনিটা কমপ্লেইন আহিল। কিন্তু প্ৰমাণ-পত্ৰ নিদিয়া নহয়। বিলৰ পে'মেণ্টো হ'ব বুলিয়েই ক'লে।

(১৩)

কনিষ্ঠ অভিযন্তাক বিচাৰি আধা বাট ট্ৰাক আৰু আধা বাট লৰিৰে কেনেদৰে পৰশুৱে গুৱাহাটী পালে সেয়া এক অন্য কাহিনী। গুৱাহাটীত সি তিনি দিন লঘোণে

থাকিবলগীয়া হ'ল। ষ্টেচনৰ ওচৰৰ হোটেল এখনত সি গাঁৱৰ পৰা উধাও হোৱা ল'ৰা এটাক হঠাতে লগ পালে। সি মস্ত গোঁফ একোছা লগাই লৈছে। ক'লা চছমা পিন্ধি ভেশচন কৰি মিনিটেৰীৰ চকুত ধূলি দি পলাই ফুৰিছে। দুয়ো মুখামুখিকৈ বহি পেট ভৰাই মাংস-ভাত খালে। বিদায় লোৱাৰ সময়ত ল'ৰাটোৱে ক'লে—“তহঁতৰ ছালবোৰ বখলিয়াই থকা অফিছাৰকেইটাক আঙুলিয়াই দিবি—গুলীৰে উৰুৱাই দিম.....” পৰশুৱে হোটেলৰ বাহিৰলৈ ওলাই আহিহে যেন উশাহ লৈছিল....

এক্সিকিউটিভ ইঞ্জিনীয়াৰৰ অফিছত দিনে-ৰাতিয়ে বোন্দাপৰ দিয়া আৰু শেষত পৰশুৰ অৱস্থাৰ কাহিনী চাৰিওফালে সদৰি হৈ পৰা এইবোৰ আছিল এক অন্য কাহিনী।

(১৪)

পৰশুৱে 'বিল'ৰ পইচা পালে। যিমান পইচা চক্ৰধৰ মণ্ডলৰ লগত হিচাপ কৰি সি পাব লাগিছিল সিমানখিনি অৱশ্যে সি নাপালে।

টকা পোৱাৰ দিনা গোটেই নিশা মাক-পুতেক দুয়ো আকৌ মিঠাতেলৰ চাকিৰ পোহৰত বহি হিচাপ-নিকাচ কৰিবলৈ বহিল। ইতিমধ্যে শৈলবালাই ভেলোৰত চিকিৎসা কৰি অহা গাঁৱৰ হৰিৰাম বুঢ়া-ভকতৰ পৰাও খৰচ-পাতিৰ এটা হিচাপ লৈ আহিছিল। বহুমত পাঠানক সুদে-মূলে ধাৰৰ টকাখিনি দিয়াৰ পাছত যি পইচা বাকী থাকিব কোনোপধ্যে সেই পইচাৰে জোৰা-ফন্দি মাৰি ভেলোৰলৈ যোৱা সম্ভৱ নহ'ব।

শৈলবালাই আঁঠুত মূৰ গুজি কান্দিবলৈ ধৰিলে। বহুমত পাঠানক টকা পোৱাৰ খবৰ ইতিমধ্যে চক্ৰধৰ মণ্ডলে নিশ্চয় দিছে। এই ভাবি পৰশুৱে উৎকৰ্ণ হৈ আছিল নঙলাৰ ওচৰত জোতাৰ শব্দ শুনিবলৈ। চক্ৰধৰ মণ্ডলক ভায়েকৰ এই অৱস্থাৰ কথা বহুমত পাঠানৰ কাণ চুৱাবলৈ এবাৰ নহয় পৰশুৱে তিনিবাৰ কৈছিল। নাই নাই, কোনো লাভ নাই। দামোদৰৰ পিনে কোনোদিনে পোন হৈ তেওঁ চোৱাই নাই।সোৱা দামোদৰে আজি উঠি আহি মূঢ়াত বহিছে। এসপ্তাহৰ মূৰত সি আজি উঠি বহিছে।

এৰা, কোন টলকত জোঙা দাঁত আৰু কটাৰীৰ দৰে ক্ষুৰধাৰ নখৰ বহুমত পাঠানে সিহঁতৰ ওপৰত জঁপিয়াই পৰে কোনে জানে? সি আজি আহিবই। এই খণ্ডত সি আন আন মানুহৰ পৰা পাবলগীয়া টকা-পইচা আদায় কৰি লৈছে। একমাত্ৰ সিহঁতৰ ঘৰ বাকী আছে।

ঢক! ঢক! ঢক!!

ঢক! ঢক! ঢক!!

.....কোনোবাই যেন পৰশুৰ বুকুৰ ভিতৰত এটা নাদহে খান্দিবলৈ ধৰিলে।
শিল, বালি আৰু কৰ্কশ পাষণৰ টুকুৰাৰে ভৰি পৰিল চৌদিশ।

ঢক! ঢক! ঢক!! ঢক! ঢক!!

চকুত বালি পৰিল। দুসোঁতা লোতক বাগৰি আহিল তাৰ দুয়ো নয়নেৰে।
গধূলি ৰহমত পাঠান কাবুলীৱালা সঁচাকৈয়ে উপস্থিত হ'ল। তাৰ লগত আৰু
তিনিটা পাঠান আহিল। সিহঁতে পদূলিৰ মূৰত অপেক্ষা কৰি থাকিল। ৰহমত ভিতৰ
সোমাই আহিল। চোতালত থিয় হৈ কঁকালত হাত দি সি চিঞৰিবলৈ ধৰিলে—
“পৰশু! ঐ পৰশু!!”

মূৰৰ ওৰণিখন দীঘলকৈ টানি শৈলবালাই মূঢ়া এটা হাতত লৈ বাহিৰলৈ
ওলাই আহিল। প্ৰকাণ্ড চেহেৰাৰ মানুহটো দেখি তাই কিছুদূৰ পিছুৱাই গ'ল। বগা
পাণ্ডৰি, ক'লা ৱেষ্টকোট, পাঠানী চুট.....একেবাৰে বুঢ়া ডাঙৰীয়াৰ দৰে খাৰা হৈ
আছে চোতালৰ মাজত.....

পাঠানে আটাই পাৰি উঠিল—“মই বহিবলৈ অহা নাই। পৰশুকহে লাগে!”

.....পৰশু ওলাই আহিল। ক'লে—“পাঠান দেউতা, ৰহম কৰক, ৰহম
কৰক!”

“কি হ'ল?”

“মোৰ ভাইটোৰ বৰ অসুখ। এতিয়া ডাক্তৰে গুৱাহাটীত চিকিৎসা নহয় বুলি
কৈছে। ভেলোৰলৈ নিয়াৰ কথা কৈছে। মই নাদৰ ঠিকা লৈছিলোঁ, কিন্তু একো লাভ
নহ'ল।” কিছু সময় ৰহমতে টলকা লাগি থাকিল। তাৰ পাছত ক'লে—“অ'
কোনোবাই কেমো-থেৰাপী লৈ থকা বুলি কৈছিল—তোৰ ভায়েৰা, হয়নে?”

“হয় হয়—লৈছিল।”

“তেতিয়াহ'লে সেই দুৰাৰোগ্য ব্যাধিয়েই.....”

আকৌ কিছু সময় টলকা লাগি থাকিল।

“চাওঁ, ল'ৰাটো এবাৰ চাওঁ!! আমি পিছে মুছলমান মানুহ, ভিতৰত সোমাই
চাব পাৰিম নে নোৱাৰিম?”

“পাৰিব। পাৰিব ৰহমত দেউতা!”

.....পাণ্ডৰিটো খুলি ৰহমত পাঠান ভিতৰত সোমাল। দুৱাৰৰ মাৰলিডাল
কথমপিহে তাৰ মূৰত নালাগিল।

মিঠাতেলৰ চাকিৰ পোহৰত ৰহমত পাঠানে দামোদৰক দেখিলে—সাক্ষাৎ
নৰকংকাল এটিহে যেন চালপীৰাৰ ওপৰত বহি আছে। তাৰ ডাঙৰ চকু দুটা
মিঠাতেলৰ চাকিৰ পোহৰত জিলিকি উঠিল। যেন দুটা অন্ধকাৰ সুৰংগত দুগছি তেল
শেষ হৈ অহা শলিতা জ্বলি আছে। থৰঙা থৰঙা চুলিৰে ভৰা তাৰ মূৰটো শৰীৰতকৈ

ডাঙৰ যেন দেখা গৈছে।কিছু সময় স্তব্ধ হৈ বহমত পাঠানে ল'ৰাটোৰ মুখলৈ চালে। তাৰ পাছত তাৰ ভৰি-হাতবোৰলৈ চালে।

বহমত পাঠানে হাতখন ওপৰলৈ তুলি ল'ৰাটোক কিবা এটা যেন ক'লে। তাৰ পাছত সি বাহিৰলৈ ওলাই আহিল। মজিয়াত থিয় হৈ ওপৰৰ আকাশৰ পিনে চাই সি হাত দুখন মেলি ধৰিলে।

পৰশু আৰু শৈলবালাই কিংকৰ্তব্য-বিমূঢ় হৈ কিছু সময় চোতালত থিয় হৈ ব'ল। কি কৰে? কি কৰে বহমত পাঠানে এতিয়া?

সি পকেটৰ পৰা ৰুমাল এখন উলিয়ালে। ৰুমালখনত বান্ধি থোৱা আছিল শৈলবালৰ কাগৰ খুৰীয়াযোৰ। পৰশুৰ হাতত খুৰীয়াযোৰ তুলি দি সি ক'লে—“নে এইযোৰ।আৰু এটা কথা শুন—মোৰ পৰা লোৱা টকাখিনি এতিয়া তই মোক দিব নেলাগে।ভাল চিকিৎসা কৰ ভায়েৰৰ। আৰে, ভাইতো খোদাকি নিয়ামত হোতা হয়।ভাই হয়তো জাহান হয়। বড়ে সৎ কৰ্মসে ভাই মিনতা হয়! ভাল ভাল চিকিৎসা কৰ। ভাল চিকিৎসা কৰ.....!”

পদূলিৰ মূৰলৈ গৈ বহমত পাঠান কাবুলীৱালাই চাইকেলত উঠিল। চাইকেলত অহা লগৰ তিনিটা পাঠানৰ সৈতে প্ৰধান আলিৰ পিনে সিহঁতে ঢাপলি মেলিলে।

দুদিন পাছতেই ঘটিল সেই ঘটনা। বহমত পাঠানৰ গুলীৰে নেফানেফ হোৱা দেহক চাৰি আলিৰ বুকুত কোনোবাই পেলাই থৈ গ'ল।তেজৰ ডোঙাত পৰি থকা পাঠানৰ মৃতদেহৰ ওচৰত গোট খোৱা মানুহৰ ভিতৰত পৰশুও আছিল।

ঃ এয়া সঁচাকৈয়ে বহমত পাঠান কাবুলীৱালা হয় নে? হয় হয় পৰশুৱে নিজৰ চকুকতো অবিশ্বাস কৰিব নোৱাৰে? কোনে মাৰিলে বহমত পাঠানক? সি ওচৰলৈ গৈ চালে। এটা তপত নিশ্বাস পৰশুৰ বুকু ফালি বাহিৰ হৈ আহিল।

বৰফৰ ৰাণী

পুৰণা দিল্লীৰ ৰাস্তাত যান-বাহনৰ লগত গৰু কিছুমানো যে এনেদৰে ঘূৰি ফুৰিব পাৰে—এই কথা সীতা দেৱীয়ে কল্পনাই কৰিব পৰা নাছিল।

এদিন তাই ঘণ্টা ঘৰৰ যান-বাহন আৰু মানুহেৰে পৰিপূৰ্ণ অত্যন্ত ব্যস্ত চাৰি-আলিটো পাৰ হ'বলৈ বৈ আছিল। বাছ, বিভিন্ন ধৰণৰ মটৰ, টাংগা, ৰিক্সা আৰু মানুহৰ গিজগিজনিত চাৰিআলি পাৰ হোৱা তাইৰ দৰে দিল্লী চহৰৰ নতুন ছোৱালী এজনীৰ বাবে বৰ মস্কিলেই হৈ পৰিছিল। সেইদিনা মানুহৰ মাজত ৰাস্তা পাৰ হ'বলৈ থিয় হৈ থাকোঁতে হঠাৎ সীতা দেৱীৰ চকুত পৰিল—দুটা ডাঙৰ বলদ গৰুৱেও ৰাস্তা পাৰ হ'বলৈ থিয় হৈ আছে। ইমান ডাঙৰ বলদ আগে-পিছে সীতাই দেখাই নাছিল। কাণ থিয় কৰি মানুহৰ কান্ধত কান্ধ মিলায়ে যেন বলদ দুটা থিয় হৈ আছিল। সেইদিনা ঘণ্টা ঘৰৰ ৰাস্তা দুটা পাৰ হৈ অম্বা চিনেমাৰ কাষেৰে সিং সভা ৰ'ডলৈ নামি যোৱা পথটো ধৰিবলৈ সীতাৰ কুৰি মিনিট সময় লাগিছিল। তাই কিন্তু সেইদিনা এটা দৃশ্য দেখি তবধ মানিছিল—মানুহৰ লগত থিয় হৈ থকা বলদ দুটাই তাইক চেৰ পেলাই দমমেচ নামৰ বেণ্টোৰাঁখন পাৰ হৈ আগুৱাই গৈছিল।অকল সেয়েনে? যান-বাহনৰ প্ৰচণ্ড ভিৰ হোৱা এই ৰাস্তাত কেইবাটাও বলদ আৰু প্ৰকাণ্ড কুঁজেৰে সৈতে প্ৰকাণ্ড বপুৰ ষাঁড় গৰু কেইটামানো ৰাস্তাৰ সোঁমাজ বহি আছিল।

.....সীতাই কাশ্মীৰী গেটৰ ওচৰৰ এখন বালিকা স্কুলত কাম কৰে। তাই ফাৰুখাবাদৰ ছোৱালী। সিং সভা ৰ'ডৰ গুৰুদ্বাৰৰ কাষৰ বৰসাতী এটাত তাই একে স্কুলতে কাম কৰা স্নেহলতা নামৰ ছোৱালী এজনীৰ সৈতে মেচ কৰি থাকে। দিল্লী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ আশে-পাশে থকা এইবোৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে মেচ কৰি থকা এতিয়া সাধাৰণ কথা হৈ পৰিছে। একেবাৰে কম বয়সীয়া ছোৱালীয়েও আজিকালি মেচ কৰি থাকিব পৰা হৈছে। টিমাৰপুৰ, চৰাই ৰোহিল্লাৰ পিনেও অসমীয়া ছাত্ৰী ভৰি পৰিছে। বিহাৰ, উৰিষ্যা আনকি মধ্যপ্ৰদেশৰ ছোৱালীও কলেজৰ হোষ্টেলত ঠাই নাপাই বৰসাতী, মিয়ানী আদিত মেচ কৰি আছে। তেওঁলোকে পৰিশ্ৰম কৰি থাকিবলৈ শিকিছে। অনেকৰ অনেক অভিজ্ঞতাও হৈছে। যমুনা পাৰৰ স্কুল এখনলৈ ৰৌশানাৰা ৰ'ডৰ পৰা কাশ্মীৰী গেটলৈ সীতা আৰু স্নেহ একেলগেই বাছলৈ যায়। কেতিয়াবা বাংলো ৰ'ড হৈ বাছ যায়। কেতিয়াবা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ আগেৰে মাল

ৰ'ড, নিকলচন চিমেণ্ট আৰু বাছ আড্ডাৰ সমুখেৰে বাছ যায়। বাছ আড্ডাতে কেতিয়াবা দুয়ো নামি যায়। কেতিয়াবা নিগমবোধ ঘাটৰ সমুখত নামি যায়। বৌশানাৰা ৰ'ডৰ পৰা আৰম্ভ কৰি বাছ আড্ডালৈকে এই গোটেই পথছোৱা তাই বাটত দেখা গৰুবোৰ গতি কৰি যায়। তাই নিজেই ৰাষ্ট্ৰীয় মাৰ্গত নিৰ্বিবাদে ঘূৰি ফুৰা গৰুবোৰৰ কথা কাগজলৈ লিখিছিল। এম. চি. ডি. অৰ্থাৎ 'মিউনিচিপেল কৰ্পোৰেশ্বন অৱ দিল্লী'য়ে এই গৰাকী নোহোৱা গৰুবোৰৰ দায়িত্ব ল'ব লাগে এই কথা তাই বৰ আন্তৰিকতাৰে লিখিছিল। কোনো কাগজেই অৱশ্যে তাইৰ চিঠিবোৰ প্ৰকাশ নকৰিলে। এই পুৰণা দিল্লীৰ ৰাস্তাত ঘূৰি ফুৰা গৰুবোৰৰ অৱস্থা দেখি তাইৰ হৃদয়ে হাহাকাৰ কৰি উঠে। ভাৰতৰ এই ৰাজধানীখনত যে এনে দৃশ্য দেখা পাব— এই কথা তাই কল্পনা কৰা নাছিল।

বৌশানাৰা ৰ'ডৰ পৰা মাল ৰ'ডলৈ—ইয়াৰো কিছুদূৰ আগলৈ গৈ খাইবাৰ পাছৰ টিলাটোৰ ওপৰত মুছলমানসকলৰ 'পবিত্ৰ মাংস' বিক্ৰী কৰা বুলি লিখা দোকানৰ সমুখত থকা বৃটিছৰ যুগৰ মিলিটেৰী প্ৰেছটোৰ ওচৰলৈকে এই গৰুবোৰ দেখিবলৈ পোৱা যায়। ইপিনে আকৌ নাগিয়া পাৰ্কৰ পৰা বৌশানাৰা পুলিচ চৌকিলৈকে ৰাস্তাৰ মাজত এনেধৰণে এই গৰু কিছুমান বহি থাকে যে ভাবিলে বিস্ময় মানিব লাগে। যিকোনো মুহূৰ্ততে সিহঁতৰ নেজ আৰু ভৰিৰ ওপৰেৰে গাড়ীৰ চকা পাৰ হৈ যাব পাৰে। যান-বাহন আৰু মানুহৰ লাঠি-গোৰ সহ্য কৰি সিহঁত বহি থাকে। এজনী বগী গাইক তাইৰ পিয়ানছাৰা ডাঙৰ পোৱালি এটাৰ সৈতে তাই অহৰহ দেখা পালে। এই গাইজনী তাইৰ চিনাকি হৈ আহিল।

সীতা দেৱীয়ে এদিন বাছৰ ভিতৰৰ পৰাই গৰুবোৰ গতি কৰি আহিল। একেবাৰে বাছ আড্ডাত নমাৰ সময়ত তাই আৱিষ্কাৰ কৰিলে—এইছোৱা পথত তাই তিনিটা জখমী বলদ দেখা পালে।

এটাৰ শিঙৰ পৰা তেজ বৈ আহিল। এটাৰ ঠেঙৰ খুৰা মটৰৰ চকাই ওফৰাই পেলাইছে। ঘাবোৰত ভেনামাখি পৰি আহিল। এটা মুগা বৰণীয়া বলদৰো ঠেঙৰ খুৰা গাড়ীৰ চকাৰ লগতে গৈছিল হ'ব পায়। তেজ বৈ থকা ঠেংখন দাঙি দাঙি সি কেনেদৰে এই ভয়লগা ৰাস্তা পাৰ হ'বলৈ চেষ্টা কৰিছিল—এই দৃশ্য বৰ হৃদয়বিদাৰক আছিল। নেঙেৰিয়াই নেঙেৰিয়াই এইদৰে ৰাস্তা পাৰ হ'ব খোজা গৰুটোৰ এই দৃশ্য সীতা দেৱীৰ হৃদয়ত আইনাৰ টুকুৰা এডোখৰৰ দৰে যেন সোমাইহে গৈছিল। স্কুলত ল'ৰা-ছোৱালীবোৰক পঢ়ুৱালে যদিও মনটো তাইৰ বিষাদময় হৈ থাকিল। চাৰি বজাত তাই স্কুলৰ পৰা উভতি অহাৰ সময়তো জখমী গৰুকেইটা আকৌ দেখিলে। সিহঁতৰ শিঙত তেজ। ঠেঙত, খুৰাত—সকলোতে তেজ।

ঘৰলৈ উভতি আহি তাই ছটৰ ওপৰত খাটিয়া এখন পাৰি বহিল। তাইৰ বান্ধৱী স্নেহৰ পুৰুষ বন্ধু এটা আহিছিল। তাই তেওঁৰ লগত সম্ভৱ চিনেমা চাবলৈ ওলাই গৈছিল। ছটৰ ওপৰত এক অনন্য সুবাস বিয়পি পৰিছে। তাই বৰ দামী আতৰ এটা ঘঁহি গৈছে। এই মানুহটোৰ লগত স্নেহৰ বিয়া-বাৰু হ'ব নে নহয়— এই কথা অৱশ্যে সীতাই এতিয়াও জনা নাই। সীতা দেৱীৰ তেনে ধৰণৰ বন্ধু-বান্ধৱ নাই। তাই দেখিবলৈও চকুত লগা নহয়। চাপৰ। বৰণো পৰিষ্কাৰ নহয়। দেউতাক ফাৰুখাবাদত পুলিচৰ কনিষ্টবল আছিল। সম্ভাসবাদীৰ হাতত গুলী খাই মৰা দুবছৰহে হৈছে। ফাৰুখাবাদত মাক আৰু ভায়েক এটা থাকে। সীতা দেৱীয়ে ভিতৰলৈ উঠি গৈ আকৌ এবাৰ কাগজ-কলম লৈ আহিল। ৰাস্তাৰ গৰুবোৰৰ কথা তাইৰ মনৰ পৰা মচ খাই যোৱা নাই।

বান্ধৱীয়ে ঘঁহি যোৱা সুন্দৰ আতৰৰ সুবাস! গুলী খাই মৰা দেউতাকৰ স্মৃতিৰ যন্ত্ৰণা।এই সকলোবোৰৰ পৰা মনে যেন গৈ আকৌ এঠাইত থিতাপি ল'লে—

শিঙত তেজ?

খুৰাত তেজ?

.....চিঠি লিখিব নেকি বাৰু আকৌ? কোনোবা চিনাকি মানুহ নাথাকিলে এই কাগজবোৰততো এনে ধৰণৰ চিঠি কোনেও প্ৰকাশ নকৰে। অকল এই গৰুৰ কথাৰ কাৰণেইনে? সভ্য মানুহৰ কোনো দায়িত্বই নাইনে?

*

*

*

*

ডিচেম্বৰ মাহ। আবেলিতেই ধূলি, ধোঁৱা আৰু কুঁৱলীয়ে দিল্লী চহৰৰ ওপৰত যেন এখন ডাঠ আৰু বিচিত্ৰ পৰ্দা হৈ ওলমি আছে। ছটৰ ওপৰৰ পৰাই তাই দেখিলে—চাৰিওফালে এক নীলাভ পোহৰ বিয়পি পৰিছে। আলিবাটৰ লাইটবোৰ জ্বলি উঠিল। এই ডাঠ পৰ্দাৰ মাজত জ্বলি থকা এই লাইটবোৰ ঠাৰি শুকাই কোনো গঞাৰ ঘৰৰ চালৰ ওপৰত লাগি থকা একো একোটা পূৰ্ণ কোমোৰাৰ দৰে হৈ পৰিল। জি. টি. ৰ'ড হৈ ঘণ্টা ঘৰেদি সবজীমন্দিৰলৈ যোৱা গাড়ীৰ হিৰহিৰণি কমি আহিছে। এই সিং সভা ৰ'ডৰ বৰসাতীত থকা সীতা দেৱীহঁতৰ এনেদৰে হুলস্থূল সহ্য কৰা অভ্যাসৰ দৰেই হৈ পৰিছে। প্ৰথমে তাই লিখা-পঢ়া কৰিবই নোৱাৰিছিল। এতিয়া চব সহ্য কৰিব পৰা হৈছে। যেনেদৰে সহ্য কৰিব পৰা হৈছে বদমাইচ মুন্সীহঁতক, ঠিক সেইদৰে সহ্য কৰিব পৰা হৈছে দিল্লী চহৰৰ কৰ্কশ, ৰুক্ষ বাতাবৰণক।

লাইটৰ এই ৰহস্যময় পোহৰত হঠাৎ সীতা দেৱীয়ে এটা বগা পোহৰ দেখা পালে।নহয় নহয়, সেয়া পোহৰ নহয়—একেবাৰে ধকধককৈ বগা সেই গাই-জনীহে। তাই বোধহয় জি. টি. ৰ'ডৰ ডাঙৰ চৌকেৰে ফালৰি কাটি কুটুৰ-কুটুৰকৈ

আহি সিং সভা ৰ'ড পাইছেহি। পিছে পিছে তাইৰ পিয়ানছাৰা পোৱালিটোও আহিছে। আহ! কেনে সুন্দৰ! শৰীৰত কোনো ক্ষতি-খুন নাই। এনে এক ধকধককৈ বগা গাই গৰুতো আগে-পিছে সীতাই দেখা নাই।গাইজনী আহি এই বৰসাতীৰ তলত জাবৰ-জোঁথৰ পেলোৱা ড্ৰামটোৰ ওচৰত থিয় হ'ল। ড্ৰামটোৰ একখণ্ড নায়েই। এই ভঙা অংশটোৰে সোমাই গৈ এটা দমৰা গৰুৱে এই ড্ৰামটোৰ পৰা নোলোৱাই হৈছে। ঘেঁহু পৰিষ্কাৰ কৰি পেলোৱা জাবৰ, মেঠিশাকৰ জাবৰৰ পৰা আৰম্ভ কৰি সিং সভা ৰ'ডৰ অনেক পৰিয়ালে পেলোৱা নানা ধৰণৰ জাবৰ-জোঁথৰেৰে ড্ৰামটো ভৰি থাকে। এইবাৰ এই বগীও আহি ড্ৰামটোৰ ওচৰত থিয় হ'ল। তাই নাকেৰে যেন কিবা শুঙিবলৈহে ধৰিলে। সঁচাকৈয়ে শুঙিলেইনে, নে কিবা পাণ্ডলিবলৈয়ে ধৰিলে সীতাই ভালদৰে ধৰিব নোৱাৰিলে।

কুঁৱলী থকা সত্ত্বেও বৰ স্পষ্টভাৱে সীতাই ছটাৰ ওপৰৰ পৰা গাইজনী দেখা পালে। সঁচাকৈয়ে এনে অদ্ভুত ৰং তাই আগে-পিছে দেখা নাই।কুঁৱলী, ধোঁৱা, জোনাক আৰু লাইট প'ষ্টৰ পৰা অহা পোহৰত গাইজনীৰ ৰং আৰু ফৰকাল হৈ পৰিছে। সীতাৰ মুখৰ পৰা আপোনা-আপুনি যেন এটা শব্দ বাহিৰ হৈ আহিল—

“বৰফৰ ৰাণী।”

অ' বৰফৰ ৰাণী। তোমাক দেখোন চুই চাবৰ মন যায়।

.....জাবৰ পেলোৱা ড্ৰামটোৰ ওচৰত তাই অনেক সময় কিবাকিবি শুঙি চালে। তাৰ পাছত পোনে পোনে গৈ গোল চক্কৰৰ ওচৰৰ লাইট-প'ষ্ট এটাৰ তলত থিয় হ'ল।

এদিন দুশ চল্লিশ নম্বৰ বাছত উঠি স্কুললৈ যাওঁতে দুয়ো বান্ধৱীয়ে নাগিয়া পাৰ্কৰ ওচৰত জখমী হৈ পৰি থকা বলদ এটা দেখা পালে। খুৰাটোৱেই উফৰি গৈছে। তেজেৰে লুতুৰি-পুতুৰি হৈ থকা ঠেঙত মাখিৰ অত্যাচাৰ আৰম্ভ হৈছে। সীতাই স্নেহক ক'লে—

“সৌ তিনি-চাৰি মহলাত বাস কৰা মানুহবোৰৰ চকুৰ আগতে গৰুটো পৰি আছে। মিউনিচিপাল কৰ্পোৰেশ্বনত খবৰ দিলে উঠাই লৈ গ'লহেঁতেন।”

স্নেহই ক'লে—

“ৰাস্তাত মটৰে খুন্দিয়াই থৈ যোৱা মানুহ দেখিলে মুখ ঘূৰাই নিয়া মানুহে পশুৰ কথা কি ভাবিব?” সীতাই ক'লে—

“আমিও তেতিয়াহ'লৈ পশু হৈ গৈছোঁ।”

স্নেহই উত্তৰ দিয়া নাছিল। সীতাই কিন্তু স্কুলৰ পৰা উভতি আহি এম. চি. ডি. লৈ ফোন কৰিব বুলি নিজৰ ওচৰত শপত খাই গৈছিল।

কুদচীয়া বাগিচা কাশ্মীৰী গেটৰ তেনেই ওচৰত। স্কুল ছুটী হোৱাৰ পাছত দুয়ো বান্ধৱীয়ে এই কুদচীয়া বাগিচাত অৱস্থিত 'চ'ছাইটি ফৰ দ্যা প্ৰিভেনশ্বন অব্

ক্ৰুৱেলিটি টু এনিমেল’ নামৰ দপ্তৰটোলৈ গ’ল। দুয়ো পোনে পোনে ভেটেৰিনাৰী শাখালৈকে গ’ল। তপা মূৰৰ ডাঠ ফ্ৰেমৰ চছমা আৰু খুঁতৰিৰ তলত ডাঢ়ি থকা আৰু বৰ নিয়াৰিকৈ ইন্দ্ৰি কৰা চুট-পটলুন পিন্ধা কম বয়সীয়া বিষয়াটিয়ে দুয়োকে ক’লে—“এনেদৰে পৰি থকা জখমী গৰু উঠাই অনা আমাৰ কাম নহয়। কিন্তু আপোনালোকৰ দৰে শিক্ষিত মানুহে ফোন কৰিলে আমি নিশ্চয় পিক-আপ ভেন পঠিয়াই দিম। এনেয়ে কিন্তু এয়া আমাৰ দায়িত্ব নহয়। দিল্লী নগৰ নিগমৰহে এয়া প্ৰধান দায়িত্ব!”

দুয়ো বৰ উৎসাহেৰে আটাই পাৰি উঠিল—“তেতিয়াহ’লে এতিয়া এই মুহূৰ্ততে ‘পিক-আপ ভেন’ পঠিয়াই দিয়ক—”

“ৰব’ ৰব’—তৎক্ষণাতে পঠিয়াব নোৱাৰিম। আমাৰ ভেনখন চৰাই কালেখাৰ পিনে গৈছে।”

সীতাই ক’লে—

“এতিয়াও বোধহয় জখমী গৰুটো তাতেই পৰি আছে। মই ইয়াৰ পৰাই নগৰ নিগম অৰ্থাৎ এম. চি. ডি. লৈ ফোন কৰোঁনে?”

“কৰক। এইকেইটা নম্বৰ। ৰুস্তম পাশাই বোধহয় এনেবোৰ কে’ছ হেণ্ডেল কৰে!”

দুয়ো এম. চি. ডি.ত ফোন লগাবলৈ আপ্ৰাণ চেষ্টা কৰিলে। নাই, ৰুস্তম পাশা বোলা বিষয়াগৰাকী নিজৰ চিটত বহি থকা নাই, নেথাকেই হেনো। তপা মূৰৰ, খুঁতৰিৰ তলত ডাঢ়ি থকা বিষয়াটিলৈ চাই সীতাই আকৌ ক’লে—

“আপোনালোকে ইয়াত জখম হোৱা দুৰ্ঘটনাত লিপ্ত হোৱা গৰুবোৰৰ চিকিৎসা কৰে। ভাল হোৱাৰ পাছত যদি গৰাকীয়ে নিবলৈ নাহে আপোনালোকে আকৌ বোধহয় ৰাস্তাতে এৰি দিয়ে।”

খুঁতৰিৰ তলৰ ডাঢ়িকোছা মোহাৰি বিষয়াটিয়ে ক’লে—

“নাই নাই, তেনে কোনো কথা আমাৰ নহয়। নগৰ নিগমে ৰাস্তাৰ পৰা বুটলি নিয়া গৰুক এটা শকত পৰিমাণৰ জৰিমনা দি কাজি হাউছৰ পৰা মোকলাই নিব পাৰে। কিন্তু আজিকালি দিল্লীত শকত পৰিমাণৰ ফাইন দি গৰুবোৰ মোকলাই নিয়াতকৈ ৰাস্তাত থকাই ভাল বুলি গৰুৰ মালিকে ভাবে। আমি পিছে এই পশুবোৰক চিকিৎসা কৰাৰ পাছত নিবলৈ গৰাকী নাহিলে যমুনা পাৰৰ গো শালালৈকে পঠিয়াই দিওঁ।”

.....প্ৰায় এক ঘণ্টা সিহঁতে চৰাই কালেখাৰ পৰা ভেনখন উভতি অহালৈ বাট চাইছিল। তাৰ পাছত বিষয়াটিৰ কথাত কিন্তু আশ্বস্ত হৈ উভতি গৈছিল। কাৰণ, বিষয়াটিয়ে স্পষ্টকৈ কৈছিল—

“মই আপোনালোকে দিয়া ঠিকনাটো নোট কৰি লৈছোঁ—ভেনখন আহি পোৱাৰ লগে লগে পঠিয়াই দিম।”

দুয়ো কিছু সময় কুদচীয়া বাগিচাত ঘূৰা-ফিৰা কৰিলে। তাৰ পাছত ঘৰলৈ উভতিল।প্ৰাচীন খণ্ডহৰেৰে ভৰপূৰ কুদচীয়া বাগিচাত সীতাই টহল দি বৰ ভাল পাইছিল। কোনোবা নেতাৰ হঠাতে মৃত্যু হ'লে নাইবা আন কোনো কাৰণত স্কুল ছুটী হ'লে সীতাই কেতিয়াবা স্নেহৰ লগত, কেতিয়াবা অকলেই—স্কুলৰ একেবাৰে ওচৰৰ এই বাগিচা, নাইবা নিকলচন চিমেণ্টিত আৰু চেণ্ট জেম্‌চ গীৰ্জা ঘৰত ঘূৰা-ফিৰা কৰিছিল।মানুহ আৰু যান-বাহনৰ ভিৰত ৰাস্তাবোৰ পাৰ হৈ এইবোৰ ঠাইত উপস্থিত হোৱাও আজিকালি অসম্ভৱ হৈ পৰিছে। শাহ আলমে সজা ডেৰশ বছৰ আগৰ দিল্লী গেটৰ এটা অংশ, মানুহৰ গিজ্‌গিজনিৰ ভাঙি পৰা নাইনে? স্কীৰ্ণাৰ হৰ্ছ ৰেজিমেণ্টৰ সেনানায়ক কৰ্ণেল জেম্‌ছে সজা গীৰ্জাৰ প্ৰাচীৰত লিখা আছে—“হিন্মত এ মৰদান, মদদ এ খোদা!” তাই শুনিছিল—যুদ্ধক্ষেত্ৰত অসংখ্য শত্ৰু-সেনাক গুলীয়াই হত্যা কৰিবলগীয়া হোৱাৰ অনুশোচনাত এই সেনানায়কজনে শেষ বয়সত বৰ আত্মগ্লানি অনুভৱ কৰিছিল। কাৰো সহায় নোলোৱাকৈ নিজৰ জমা পুঁজিৰে এই গীৰ্জাঘৰ তৈয়াৰ কৰিছিল।আৰু এই কুদচীয়া বাগিচা? চিপাহী বিদ্ৰোহৰ সময়ত ফিৰিংগীহঁতে টোপখানা লগাই কাশ্মীৰী দুৱাৰত হেনো গোলাবৰ্ষণ কৰিছিল। এতিয়া সদায়ে বাছেৰে এইপিনে অহা-যোৱা কৰোঁতে সীতাৰ ভাব হয়—কিছুমান অদৃশ্য কামান যেন তাইৰ পিনে মুখ কৰি সাজু হৈ থাকে।

.....কিছু সময় বাগিচাখনত টহল দি সীতা আৰু স্নেহই উভতি যাবলৈ বাছ আড্ডাৰ পিনে ঢাপলি মেলিলে। সীতাৰ কিছু সময় ‘পশু-পক্ষীৰ প্ৰতি নিষ্ঠুৰতা নিবাৰণ’ দপ্তৰৰ পিক-আপ ভেনৰ বাবে অপেক্ষা কৰাৰ ইচ্ছা আছিল। কিন্তু স্নেহৰ সময় নাই। তাইৰ পুৰুষ বন্ধু এটি আহিব, আৰু সিহঁত দুয়ো আজমল খাঁ বজাৰৰ পিনে যাব।

*

*

*

*

ৰাতি স্নেহলতা ঠিক সময়তে উভতি আহিল।

ৰাতি খাই-বৈ উঠি দুয়ো আকৌ ছটৰ ওপৰলৈ আহি কিছু সময় টহল দিলে। হঠাৎ সীতাই প্ৰশ্ন কৰিলে—

“আহাচোন, আমি গৰুটো পিক-আপ ভেনে তুলি নিলে নে নাই চাই আহোঁ। এম. চি. ডি. নাইবা এছ. পি. চি. এৰ—গাড়ী কিজানি আহিছেই!”

স্নেহ জাঙুৰ খাই উঠিল। কিন্তু তাইৰ এই দৰদী বান্ধৱীটিক কোনোপধ্যে তাইৰ অসন্তুষ্ট কৰাৰ ইচ্ছা নহ'ল। তাই অ'ভাৰকোট এটা পিন্ধি ল'লে। গৰম মোজাযোৰ আঁঠুলৈকে টানি লৈ ভৰিৰ চেণ্ডেল খুলি এযোৰ গেধেমা জোতা পিন্ধি

ল'লে। সীতায়ো কোট আৰু জোতা পিন্ধিলে। কাণ আৰু চুলি মাফুলা এখনেৰে ঢাকি ল'লে। সাজ-পাৰৰ প্ৰতি অত্যন্ত সজাগ স্নেহই উলৰ টুপী এটাও মূৰত পিন্ধি ল'লে। এনে ধৰণৰ উলৰ টুপী আজিকালি দিল্লীৰ সিং সভা ব'ডৰ গাভৰু ছোৱালী কিছুমানে পিন্ধিবলৈ আৰম্ভ কৰিছে।

.....গোলচক্ৰৰ ওচৰত উপস্থিত হৈ দুয়ো অবাক হ'ল। সৌৱা কাঠি-কাবাব বিক্ৰী কৰা দোকানখনত এতিয়াও মানুহৰ ভিৰ আছে। পাণ দোকানখনতো মানুহ ভৰি আছে। কিছুমান দোকান অৱশ্যে বন্ধ হৈছে। এই দোকানবোৰৰ সমুখৰ পকাত খাটিয়া পাৰি দুই-এটা মানুহ শুই পৰিছে। দুটা কুকুৰে হাড় এটুকুৰা লৈ খোৱা-কামোৰা কৰি আছে। কাঠি-কাবাব বিক্ৰী কৰা দোকানখনৰ প্লাষ্টাৰ এৰি যোৱা চিৰি এটাত বহি আছিল সিং সভা ব'ডৰ জনাজাত চৰিত্ৰ আধা পগলা ছোটেলাল। তাৰ চুলিত জটা, ফটা কোটৰ তলত কেতিয়াবা চাৰ্ট থাকে, কেতিয়াবা নাথাকে। কোটৰ পকেটত এডাল কলম। পায়জামাৰ বং কেনেকুৱা আছিল এতিয়া আৰু ধৰিব নোৱাৰি। ৰবৰৰ চপ্পল এনেদৰে ঘঁহনি খাই খাই ক্ষয় গৈছিল যে ভৰিৰ গোৰোহা সদায় চপ্পলৰ বাহিৰতহে ওলাই থাকে।

স্নেহ আৰু সীতাই কাঠি-কাবাবৰ দোকানখনৰ আগেৰে পাৰ হৈ যোৱা দেখি সিও দুয়োৰে পিছ ল'লে। লাইট-প'ষ্টৰ তলত উপস্থিত হৈ আৰ্তনাদ কৰি উঠিল সীতাই—“ইয়াত দেখোন গৰুটো নাই।”

গোলচক্ৰটোৰ চাৰিওফালে দুয়ো চালে।

অ'ভাৰকোট আৰু গধপা জোতা পিন্ধি গাখীৰৰ বুথ এটাৰ ওচৰত থিয় হৈ থকা কনিষ্টবল দুটা দেখি সীতাই আগুৱাই যাব খুজিছিল। স্নেহলতাই তাইৰ হাতখন থাপ মাৰি ধৰিলে—

“এম, চি, ডি-ৰ গাড়ীয়ে আহি লৈ গৈছে চাগৈ। এই ঠাণ্ডাত আৰু ঘূৰুটিয়াই ফুৰাৰ প্ৰয়োজন নাই!”

“বেওকুফ। এম. চি. ডি. কা গাড়ী নহী আয়ী!” এই চিৎকাৰ শুনি দুয়ো উভতি চালে। ছোটেলাল নামৰ আধা পগলাটোৱে লাইট-প'ষ্টৰ তলত থিয় হৈ আঙুলি জোকাৰি জোকাৰি ক'লে—

“মুখে মালুম হয় কৌন লে গয়া। ওস আদমিকো মেই পেহচান চকতা হুঁ।”

কথা-চহকী স্নেহই ক'লে—“ফিৰ ভি ওসকা হুলিয়া কুসতো ব্যান কৰো!কিজানি আমি চিনিয়ে পাওঁ!”

ছোটেলালে ক'লে—“আৰে ভাই, ফটি হয়ি কামিজ পহনি থি—সড়া পাজামা। পাৱকে ৰবৰকে চপ্পলে বিলকুল ঘিমি হয়ি থি। যেইসে ওস ল্যাংৰা গাই নে ওসকা দেখা ৰহ তুৰন্ত একবাৰ গুৰাই, আউৰ দুসৰী ক্ষণ বহুত দৰী থি।লাগতা

বৰফৰ ৰাণী

থা মানো ওসনে ওস ব্যক্তিকী পহসানা আউৰ আঁখো সে ওসকী মনব
লিয়াৰাহে গুৰু সৎ শ্ৰীকাল, সৎ শ্ৰীকাল.....!”

একে ঠাইতে থিয় হৈ ছোটেলানে এটা ওলোটো খৰ মাৰিলে। ভৰিৰ চপ্পল
দূৰলৈ ছিটিকি পৰিল।

স্নেহই কিন্তু কথা ক’বলৈ নেৰিলে—

“আৰে ভাই, ৰেহ গাইতো জখমী থি, চলনে লায়েক থি হি নহী!”

.....ছোটেলানে আকৌ নেঙেৰিয়াই নেঙেৰিয়াই আহি দুয়োজনী ছোৱালীৰ
একেবাৰে সমুখত আহি থিয় হ’ল। এটা ভেচভেচীয়া গোক্ক দুয়োৰে নাকত লাগিল।
বোধহয় সি পচা কাবাব খাই আহিছিল।

চিকাৰীয়ে চিকাৰৰ পিনে বন্দুক টোওৱাৰ দৰে সি তাৰ আঙুলি এটা স্নেহৰ
পিনে টোৱাই আটাহ পাৰি উঠিল—

“আৰে ভাই, এহিতো ওসকা দুৰ্ভাগ্য থা! লাগতা হয় ওস জালিমনে ছোট
ট্রাক নজদীকহি খাৰা কিয়া হোৱা থা, আউৰ পাঁচ মিনিট মে হি ৰেহ আপনা ট্রাক
গায়েব কৰ লিয়া.....চৰককা বিজলী ভি ওস সময় গায়েব থা ছালেকো বহুত মদদ
মিলি। ছালে কামিনে নে.....”

এইবাৰ সীতা দেৱীয়ে আটাহ পাৰি উঠিল—

“কোন আছিল সি?”

ছোটেলানে তৎক্ষণাত জবাব নিদিলে। বিচিত্ৰ ভংগীৰে আঙুলিটো বন্দুকৰ
দৰে কৰি দুয়োজনী ছোৱালীৰ মূৰৰ পিনে টোৱাই সি আকৌ আটাহ পাৰি উঠিল—

“লাগতা ৰহি কচাই হয়! ৰাস্তাকি গাই ওসে বখুবি পহচানতি হয়.....”

“কচাই! কচাই!!”

আৰ্তনাদ কৰি উঠিল সীতা আৰু স্নেহই।

সীতাই এইবাৰ গাখীৰৰ বুথৰ ওচৰত অ’ভাৰকোট পিন্ধি জুই পুৱাই থকা
কনিষ্টবলটোৰ পিনে আগুৱাই যাব খুজিছিল। কিন্তু স্নেহই তাইক গবা মাৰি ধৰি
ক’লে—“নাই নাই, একো লাভ নহ’ব। গৰুটো ইয়াৰ পৰা কোনে উঠাই লৈ গ’ল
সি ক’ব নোৱাৰিব।”

.....দুয়ো অহা বাটেৰে একেবাৰে নীৰৱ হৈ এখোজ-দুখোজকৈ আগুৱাই
গ’ল। কাঠি-কাবৰ দোকানৰ পৰা পোৰা মাংসৰ ফুৰফুৰীয়া গোক্ক আহি দুয়োৰে নাকত
লাগিল। তাগুৰীৰ ধোঁৱা আৰু কুঁৱলী মিলি চাৰিওফালে এটা নীলাভ পোহৰ বিয়পাই
তুলিছিল।

ৰৌশানাৰা ৰ’ড পাৰ হৈ সিং সভা ৰ’ডৰ পিনে যাব খোজোঁতেই পোৱালিটোৰ
সৈতে বগী গাইজনী দুয়োৰে চকুত পৰিল। জাবৰ পেলোৱা ‘ডাষ্টবিন’টোৰ ওচৰত
মাতৃ আৰু পুত্ৰই কিবা-কিবি পাণ্ডলিয়াই বহি আছে।.....অকল বৰফৰ ৰাণীয়ে নহয়

আৰু অলপ আঁতৰৰ বৌশানাৰা বাগিচাৰ দুৱাৰমুখত আৰু কেইবাটাও আৱাৰা গৰু বহি আছে। সিহঁতে কিবা পাণ্ডুলিয়াই পাণ্ডুলিয়াই বহি আছে। লাইটৰ পোহৰত স্পষ্টকৈ দেখা গ'ল তিনিটা বেছ ডাঙৰ—এটা ষাঁড়, দুটা বলদ। দুটা গৰুৰ বাহিৰে গোটেইবোৰ ছাই বৰণীয়া। বাকী দুটা মুগা বৰণীয়া, গাত গোবৰৰ মলিয়ন দাগ। ওচৰলৈ আহি তাই দেখিলে—দুটামানৰ তপিনাৰ পিনে কেইটামান নম্বৰ মৰা আছে। সম্ভৱ এম, চি, ডি-য়ে 'কাজি হাউছলৈ' নিছিল। তাৰ পৰা জৰিমনা ভৰি বোধহয় গৰাকীয়ে নিবলৈ নাছিল। নাইবা আহি হয়তো ইয়াতে এৰি দিলে।

সীতাদেৱীৰ বুকুৰ ঢপঢপনি কিন্তু মাৰ যোৱা নাছিল। তাই স্নেহৰ হাতত খামুচি ধৰি এটা অদ্ভুত প্ৰশ্ন কৰিলে—“ছোটেলালে কোৱা কথাবোৰ সঁচানে?”

স্নেহই কোনো উত্তৰ নিদিলে।

*

*

*

*

সীতাদেৱীয়ে বাছেৰে শক্তিনগৰ চৌক পাৰ হৈ নজফগড়ৰ পিনেই যাওক নাইবা মাল ৰ'ডৰে একেবাৰে খাইবাৰ পাছ হৈ কাশ্মীৰী গেটলৈকে যাওক নাইবা ঘণ্টা ঘৰৰ পৰা কোলাহপুৰ ৰ'ডৰ আগেৰেই পাৰ হৈ যাওক নালাগে, কোনোবা নহয় কোনোবা এটা চৌকত বগী গৰুজনীক তাইৰ পখৰা দামুৰিটো লৈ আনিব দাঁতিত থিয় হৈ থকা দেখিলে নাইবা কেতিয়াবা আনবোৰ গৰুৰ লগত বহি থকা নাইবা কেতিয়াবা থিয় হৈ থকাও দেখা পালে সেই একেই দৃশ্য হয়। মাকে পোৱালিটিৰ নাক, মুখ, কাণ চেলেকি থাকে নাইবা পোৱালিটিয়েও কেতিয়াবা মাকৰ ভৰি, গলধন, আনকি কেতিয়াবা মাকৰ ওহাৰো চুহিবলৈ চেষ্টা কৰে। পিয়ানছাৰা বোধহয় বেছিদিন হোৱা নাই।

স্কুললৈ যাওঁতে নাইবা বজাৰ-হাট কৰিবলৈ যাওঁতে এনেদৰে বগী গাইজনী আৰু তাইৰ দামুৰিটো চাই যোৱা সীতাৰ অভ্যাসতে পৰিণত হ'ল।এনেদৰে চাই যাওঁতে তাই কত ধৰণৰ গৰু দেখিলে। জখমী হৈ ভাল হোৱা গৰু—যিবোৰে একেবাৰে ওচৰেৰে মানুহ গ'লে খুঁচিব খোজে। নেজ, ঠেং আদিত গোবৰেৰে লেটপেট হৈ থাকে।

জখমী হৈ শিং আৰু খুৰাৰে তেজ বৈ থকা গৰু।

অনেক দিন ধৰি একেখিনি ঠাইতে ঘূৰা-পকা কৰি ফুৰা গৰু।

সবজীমন্দিৰ পাচলিৰ দোকানবোৰৰ ওচৰৰ পৰা লৰচৰ কৰিব নোখোজা গৰু।

আৰু ঘন বসতিপূৰ্ণ নৃসিংহ মাৰ্গ, নাগিয়া পাৰ্ক ইত্যাদিৰ ওচৰৰ পৰা যাব নোখোজা গৰু।

এই অঞ্চলত দিল্লীৰ পুৰণি সদাগৰকে আদি কৰি অনেক ডাঙৰ ব্যৱসায়ী-বণিক বাস কৰে। এইসকলৰ অনেকেই পুৱা গা-পা ধুই উঠি গলবস্ত্ৰ হৈ ক'লা নাইবা

মুগা বৰণীয়া গৰুৰ সমুখত ঘেঁহুৰ মল দি অহা বৰ পুণ্যৰ কাম বুলি ভাবে। পুৱা খপজপকৈ উঠি গৈ গৰুবোৰৰ মুখৰ আগত এইবোৰ খাদ্য থৈ আহে। তেওঁলোকে নিজে আহিব নোৱাৰিলে মূৰত এহাত ওৰণি লৈ তেওঁলোকৰ তিৰোতাবোৰ গৰুবোৰৰ ওচৰত আহি উপস্থিত হয়। তেওঁলোকে গলবস্ত্ৰ হৈ প্ৰণামো কৰে। আনকি এই খণ্ডত পাঁচ ঠেঙীয়া অদ্ভুত গৰুটো মানুহক দেখুৱাই ঠেলা গাড়ীত লৈ ফুৰোৱা মহন্তকেইটাক তেওঁলোকেই সৰহকৈ পৰঠা খাবলৈ পইচা দিয়ে। শনিবাৰে কড়িৰ মালা পিন্ধাই, ৰূপৰ পাতেৰে শিং বন্ধাই অনা গৰুবোৰক লৈ পইচা খুজি ফুৰা গোৱালহঁতৰ ম'হৰ শিঙৰ পেঁপাৰ মাত শুনাৰ লগে লগে এই খণ্ডৰ শেঠনীসকলহে বাহিৰলৈ ওলাই আহে।অথচ ৰাস্তাত ঘূৰুটিয়াই ফুৰা এই গৰুবোৰ? প্ৰকাণ্ড প্ৰকাণ্ড গাড়ীত উঠি দিল্লী চহৰত ঘূৰি ফুৰা শেঠনীহঁতে এই গৰুবোৰ নিশ্চয় দেখিছে।

তেতিয়াহ'লে?

সিহঁতে অকল নিউ দিল্লীতহে ফুৰে নেকি? নিউ দিল্লীৰ আলিত অৱশ্যে গৰু-গাই দেখা নাযায়। বিদেশী আলহীসকলৰ বাবেহে যেন ফুল-ফনেৰে জাতিষ্কাৰ কৰি ৰাখিছে নিউ দিল্লীৰ আলি-পদূলি। নিউ দিল্লীৰ বাট-পথৰ লগত পুৰণি দিল্লীৰ গৰু-গাই যান-বাহনেৰে পূৰ্ণলৈ থকা পথ-ঘাটৰ কোনো তুলনাই যেন নাই। এলাগী ৰাণীৰ দৰে এয়া প্ৰাচীন দিল্লী।

*

*

*

*

সীতা দেৱীয়ে যান-বাহনেৰে পূৰ্ণ ৰাস্তাত জীৱন কটোৱা গৰুবোৰৰ এই দুখ লগা অৱস্থাৰ কথা বৰ্ণনা কৰি ৰাষ্ট্ৰীয় কাগজত নিতৌ একোখনকৈ চিঠি লিখাৰ কথা ভাবিলে। কিন্তু বান্ধৱী স্নেহ দেৱীয়ে তাই এনেদৰে সময়ৰ অপব্যয় কৰিব নালাগে বুলি দহোকুৰি দি বাধা দিলে। গৰুবোৰৰ পৰা মন আঁতৰাই আনি অন্য কামত মন বহুৱাবলৈও তাইক জয়দেউ-কাকূতি কৰিলে।কিন্তু বৰফৰ ৰাণীয়ে তাইৰ মন বৰকৈ মুগ্ধ কৰি থৈছিল। আচৰিত কথা এয়ে যে এদিন সীতাই বৰফৰ ৰাণীক সপোনতো দেখা পালে। বৰ মনোমোহা আছিল এই সপোন। তাই দেখিছিল—এই পুৰণা দিল্লীৰ পৰা চাৰিচকীয়া গাড়ীৰ ভয়ানক ভিৰ উধাও হৈ গৈছে। সদায়ে দেখি থকা আলিবাটৰ ভঙা আইনাৰ টুকুৰা আৰু তেজৰ ছিটিকনিও ৰাস্তাৰ পৰা উধাও হৈ গৈছে। মানুহৰ ভয় লগা ভিৰ, আনকি থ্ৰি হুইলাৰ, টাংগা, ৰেড লাইনাৰ, গ্ৰীণ লাইনাৰ—এইবোৰৰ এতিয়া আৰু নাম-গোন্ধেই নাই। কুদচীয়া বাগিচাত সেউজীয়া ঘাঁহনি আৰু গোলমোহৰৰ জোপোহাই ভৰি পৰিছে। ঘোঁৰাই টনা ভিক্টোৰীয়া জাতীয় গাড়ী এখনত উঠি কুদচীয়া বাগিচাৰ জনক নবাব মহম্মদ শ্বাহ আৰু বেগম উদ্ধম বাঈ। পিছে পিছে পিকদানি আৰু হোকা লৈ আহিছে লিগিৰা। বাগিচাত পদাৰ্পণ

কৰিছে। নবাব কুদচীয়া চাহাব এ জামান খিতাব পোৱা মহম্মদ শ্বাহৰ প্ৰিয় হিন্দু বেগম উদ্ধম বাদিক মৰমতে উপহাৰ দিয়া কুদচীয়া বাগিচাত গোলমোহৰ আৰু গোলাপ ফুল জাতিষ্কাৰ হৈ পৰিছে। নবাব আৰু বেগমৰ কাপোৰৰ পৰা অহা আতৰৰ গোন্ধে চৌদিশ আমোলমোলাই আছে।আহ! কেনে সুন্দৰ পৰিবেশ! বাছ আড্ডাৰ বাছৰ ঘেৰেৰণি নাই, মানুহৰ গিজ্জিজনি নাই—মাত্ৰ সেউজীয়া ঘাঁহ, গোলমোহৰ, গোলাপ আৰু আতৰৰ গোন্ধ।নাই নাই, ইয়াত একো নাই। 'প্ৰিভেনশ্বন টু দ্যা ক্ৰুৱেলিটি টু এনিমেল'ৰ অফিছটোও এইখনিত আৰু নাই। আলিবাটত গাড়ীৰ খুন্দাত জখমী হোৱা গৰুৰ এই চিকিৎসালয়খনো যে ক'ৰবাত উধাও হৈ গৈছে। কিন্তু আচৰিত কথা এয়ে যে কুদচীয়া বাগিচাৰ সেউজীয়া ঘাঁহনিৰ মাজত চৰি আছে সোৱা বৰফৰ ৰাণী আৰু তাইৰ মুগা আৰু বগা বৰণৰ পখৰা পোৱালিটি। আহ! একেবাৰে নিশ্চিত। এই পোৱালিটোৱে নেজডাল ওপৰলৈ দাঙি সেউজীয়া ঘাঁহনিডৰাৰ মাজেৰে লৰি ফুৰিছে। ৰাস্তাৰ গাড়ী-ঘোঁৰাৰ মাজত দৰক লাগি থকাৰ দৰে থিয় হৈ থাকিবলগীয়া হোৱা নাই। সমুখত বিস্তীৰ্ণ ঘাঁহনি পথাৰ। শৰীৰত ধূলি-বালি নাই, দুয়ো যেন দুটুকুৰা পৰিষ্কাৰ বৰফ। কুদচীয়া বাগিচাৰ সীমাত অৰ্থাৎ ৰামকিশোৰ ৰ'ডত থকা খণ্ডহৰ স্বৰূপ পৰিত্যক্ত মহলটোৱেও সোৱা যেন হঠাৎ সাৰ পাই উঠিছে.....শ্যানডেলিয়াৰ মমবাতিৰ পোহৰত মাৰ্বলৰ মজিয়া জকমক জকমক কৰি উঠিল.....কিন্তু হৰি হৰি! কি হ'ল এয়া? কি হ'ল এয়া?হুৰ হুৰ কৰি ভাঙি পৰিল আইনাৰ শ্যানডেলিয়াৰ। আইনাৰ টুকুৰাবোৰ যেন সীতা দেৱীৰ বুকুৰ গভীৰলৈ সোমাই গ'ল।ফোৱাৰাৰ দৰে বাহিৰ হৈ আছিল এইবোৰ কি? এইবোৰ কি.....? তেজ!

ধহমহকৈ সীতা দেৱী সাৰ পাই উঠিছিল। গাৰুৰ তলৰ পৰা ঘড়ী উলিয়াই চাই দেখিলে—দুইহে বাজিছে। এক ধৰণৰ হতাশা আৰু যন্ত্ৰণাত সীতাই কিছু সময় ছাটি-ফুটি কৰি বহি থাকিল। স্নেহৰ বিছনালৈ গৈ একেলগে শুই থকাৰ কথাও ভাবিলে। কাৰণ, স্নেহৰ মন বেয়া লাগিলে তাইৰ বিছনালৈ আহি শুই থাকে। কিন্তু নাই, এনে কোনো কাম তাই নকৰিলে।

.....পুৱা উঠি সপোনটোৰ কথা সীতাই স্নেহক কিন্তু নক'লে। এটা সময়ত দুয়ো একেলগে স্কুললৈ যাবলৈ সিং সভা ৰ'ডৰ পৰা ঘণ্টা ঘৰৰ ওচৰত আহি থিয় হ'ল। বাছত মহিলাৰ নামত আছুতীয়াকৈ ৰখা চিটবোৰতো আনদিনাৰ দৰে পুৰুষেই অধিকাৰ কৰি বহিছে। স্নেহ বৰ পাৰ্গত ছোৱালী। তাই ঠেলি-হেঁচি গৈ থিৰিকীৰ কাষত চিট এটা যোগাৰ কৰি ল'লে—লগতে সীতাকো টানি আনি কাষত বহুৱালে।শক্তিনগৰৰ চৌকৰ প্ৰকাণ্ড ট্ৰেফিক আইলেণ্ডটোত সীতা দেৱীয়ে দুটা ঘাঁড় গৰুৰ ওচৰত বগী গৰুজনীক দেখা পালে। ওচৰত পোৱালিটোও বৈ আছে। সীতাই একপ্ৰকাৰ আৰ্তনাদ কৰি উঠিল—

“সোৱা! বৰফৰ ৰাণী থিয় হৈ আছে।”

“বৰফৰ ৰাণী?”

“হয় হয়, বৰফৰ ৰাণী। পোৱালিটিৰ সৈতে থিয় হৈ আছে।”

স্নেহই ক'লে—

“অ’ তই গাইজনীৰ কথা কৈছ। তইক যে বৰফৰ ৰাণী নাম দিছিলি, মই পাহৰিয়ে গৈছিলোঁ।”

“উঃ! তেনেকৈ ডিঙি মেলি মেলি চোৱাতকৈ আহ এইখিনিতে বহিহি।উঃ ৰাম! চাৰিটা মানুহ বহিব খোজে একেটা চিটত। গ্ৰীণ লাইনাৰ আহিল, ৰেড লাইনাৰ আহিল—তথাপি একে অৱস্থা।”

স্নেহৰ কথালৈ সীতাই কাণ দিয়া নাছিল। কাৰোপিনে ক্ৰক্ষেপ নকৰাকৈ তই উত্তেজিত হৈ আপোন মনেৰে ক'বলৈ ধৰিলে—

“মানুহে কয়—আমাৰ জাতীয় চৰিত্ৰই নষ্ট হৈ গৈছে.....কথাটো মিছা নহয়.....মিছা নহয়। কতবাৰ ফোন কৰিছোঁ। কয়—ৰাতি গৰাকী আহি গৰুবোৰ উঠাই নিয়ে। ক’তা, মই লেখি দিব পাৰোঁ—এই ষাণ্ডকেইটাক এইখিনিত ঘূৰা-পকা কৰি থকা মই এমাহ ধৰি দেখি আহিছোঁ!! গোবৰ লাগি জটা বন্ধাৰ দৰে লগা সিহঁতৰ নেজ, মলিয়ন বস্তাৰ দৰে লগা সিহঁতৰ শৰীৰৰ ৰং।”

*

*

*

*

সীতাহঁতৰ স্কুলৰ তেনেই ওচৰত কাশ্মীৰী গেটৰ জি. পি. অ’। স্কুল ছুটি হোৱাৰ পাছত স্নেহৰ লগত এই জি. পি. অ’ৰ পৰাই আকৌ এবাৰ এম. চি. ডি. লৈ ফোন কৰিলে। ইনফৰমেশ্বনৰ নম্বৰকে প্ৰথমে তই চেপ্টা কৰিলে। গৰু-গাইৰ কথা শুনি বিষয়াজনে এম. চি. ডি.ৰ ভেটেক্সিনাৰী ডিপাৰ্টমেন্টলৈ কল কৰিবলৈ ক’লে। নম্বৰটোও দিলে। তই মিলালে। এইবাৰ এই ডিপাৰ্টমেন্টত ফোন ধৰা বিষয়টিয়ে ৰক্ষ কঠেৰেই উত্তৰ দিলে—“ষ্ট্ৰে কেটেলবোৰৰ বিষয়ে মই একো ক’ব নোৱাৰোঁ। প্ৰেছ ইনফৰমেশ্বনেহে ক’ব।”

সীতাই চিৎকাৰ কৰি উঠিল—

“প্ৰেছ ইনফৰমেশ্বনে আপোনালোকৰ পৰা ল’বলৈ দিলে। এমাহ ধৰি কিছুমান গৰুক.....”

বিষয়াজনে ব্যস্ত হৈ ক’লে—

“এই বিষয়ে আপোনাক প্ৰেছ ইনফৰমেশ্বনৰে ৰুস্তম পাশাইহে ক’ব পাৰিব।”

সীতা সহজে এৰি দিয়া মানুহ নহয়। আকৌ তই প্ৰেছ ইনফৰমেশ্বনৰ ৰুস্তম পাশালৈ ফোন কৰিলে।

ৰুস্তম পাশাই ক'লে—

“এই ‘আৱাৰা’ পশুবোৰে আমাৰ মগজ গৰম কৰি ৰাখিছে। পিক-আপ ভেনবোৰকো এই গৰুবোৰে চিনি পোৱা হৈছে। সিহঁতৰ গৰাকী কিছুমানৰ প্ৰশ্ন আপুনি নকৰিবই। কোলাহপুৰ ৰ’ডৰ পিনেই আছে এই পেশাদাৰী গুণ্ডাবোৰৰ আড্ডা। মই সিহঁতক গুণ্ডা বুলিয়েই কৈছোঁ।”

“পেশাদাৰী গুণ্ডাৰ আড্ডা!”

“হয়। সবহভাগ গৰুৰ মালিকহঁত একেবাৰে ‘মাচল মেন’। প্ৰয়োজন হ’লে টাঙোনেৰে কোবাই মানুহ খতম কৰি দিব পাৰে। সেইবোৰে ‘কেটেল পাউণ্ড’ত অৰ্থাৎ কাজি-হাউছত দিয়া গৰু মোকলাই লৈ যায় সঁচা কথা, কিন্তু আধা বাটতে আকৌ এৰি দিয়ে।শুনক, এই দিল্লী চহৰত মানুহৰ মূৰ সোমাবলৈকে ঠাই নোহোৱা হৈছে—এনেস্থলত গৰু ৰাখে ক’ত? আপুনি জানেনে—এই কেটেলবোৰৰ কিছুমান গৰাকীয়ে ফুটপাথতে বাস কৰি ব্যৱসায় চলাই আহিছে? অসংখ্য চৰকাৰী এলেকা এনক্ৰোছ কৰি আছে?শুনক, আমি সাত দিনহে গৰুবোৰ কেটেল পাউণ্ডত ৰাখোঁ। তাৰ পাছত গোশালালৈ পঠিয়াওঁ, সীতা-দেৱীয়ে আটাই পাৰি উঠিল—

“কিন্তু মোৰ এটা বেলেগ কথা আছিল—মই একেবোৰ গৰুকে এমাহ ধৰি ৰাস্তাত ঘূৰি ফুৰা দেখি আহিছোঁ।এজনী বগী গায়ে পোৱালি এটা লৈ এমাহতকৈও বেছিদিন ধৰি এই যান-বাহনেৰে পূৰ্ণ ৰাস্তাৰ মাজে মাজে ঘূৰি ফুৰিছে।আপুনি অনুগ্ৰহ কৰি এখন পিক-আপ ভেন পঠিয়াই দিব।মোৰ ঠিকনাশুনক মোৰ ঠিকনা.....।”

পাশা চাহাবে থেৰোগেঁৰো কৰি উত্তৰ দিলে—

“আপুনি কমপ্লেইন দিছে যেতিয়া আমি নিশ্চয় পিক-আপ ভেন পঠিয়াম, কিন্তু বৰ্তমান ভেনবোৰ বৰ ব্যস্ত হৈ আছে। চৰাই ৰোহিলাৰ পিনে গৈছে। আপুনি কিছু সময়ৰ পাছত এবাৰ ফোন কৰিব.....”

* * * *

এসপ্তাহ পাৰ হ’ল। এদিন স্কুল ছুটী হোৱাৰ পাছত তাই স্নেহলতাৰ সৈতে একেলগেই বাছ আড্ডাৰ পৰা ঘণ্টা ঘৰলৈ যোৱা বাছ এখনত উঠিল। নতুন ৰেড লাইনাৰ, গ্ৰীণ লাইনাৰ আদিকে ধৰি প্ৰায় পোন্ধৰ হেজাৰ বাছে দিল্লী চহৰ ঠাহ খাই পৰিছে যদিও মানুহৰ ভিৰ কিন্তু কমা নাই। দুয়ো বাছত উঠি ঠেলা-হেঁচাৰ কোবত থিয় হৈহে যাবলগীয়া হ’ল। এনেকৈ বাদুলি ওলমাদি বাছত ওলমি অহা অৱশ্যে দুয়োৰে অভ্যাসত পৰিণত হৈছেনিকলচন চিমেণ্টৰ কাষেৰে বাছ আগবাঢ়ি গ’ল। একচেইঞ্জ ষ্টৰছ পাৰ হৈ শ্যামনাথ মাৰ্গৰ ওচৰত স্নেহই তাইৰ কাণৰ ওচৰত ফুচফুচাই ক’লে—

“এইখিনিতেই যোৱা ৰাতি দুশ চল্লিশ নম্বৰ বাছত ব'ম পেলাইছিল।”

দুয়ো তললৈ চাবলৈ চেষ্টা কৰিলে। কিন্তু মানুহৰ ভিৰত সম্ভৱ নহ'ল। মাল ৰ'ড পাৰ হৈ বাছখনে ষ্টিফেন্স কলেজৰ সমুখেৰে নগৈ বাংলো ৰ'ডৰ পথ ধৰিলে। ছাত্ৰসকলে যেতিয়াই বিদ্ৰোহ কৰি বাছ জ্বলাই দিয়ে তেতিয়াই বাছবোৰে বাংলো ৰ'ডৰ পথ ধৰিবলগীয়া হয়। আজিও বোধহয় এনে কিবা কাণ্ড হৈছে। বৰ ভিৰ! বৰ ভিৰ বাছত আৰু ৰাস্তাত! বাংলো ৰ'ডৰ চৌকৰ পৰা তাই ৰাস্তাত প্ৰকাণ্ড প্ৰকাণ্ড ষাঁড় গৰু কিছুমান দেখা পালে। ৰাস্তাৰ সোঁমাজৰ ট্ৰেফিক ডিভাইডাৰৰ ওচৰত এনেভাৱে কিছুমান বহি আছে যে যিকোনো মুহূৰ্ততে সেইবোৰৰ নেজৰ ওপৰেৰে গাড়ীৰ চকা পাৰ হৈ যাব পাৰে। যিকোনো মুহূৰ্ততে সিহঁতৰ ঠেঙৰ খুৰাৰ ওপৰেৰে.....

সীতা দেৱীয়ে বাহিৰৰ পৰা চকু আঁতৰাই আনিবৰ চেষ্টা কৰিলে।হঠাৎ ৰৌশানাৰা পুলিচ চৌকিৰ ওচৰত মানুহৰ চিঞৰ-বাখৰত আৰু ট্ৰেফিক জাম হোৱাৰ বাবে বাছখন বৈ গ'ল। কিছুমান যাত্ৰী হ্ৰস্বমূৰকৈ তললৈ নামি গ'ল। কি হৈছে? কি হৈছে? কোনোবা এটাই চিঞৰি উঠিল—

“একচিডেণ্ট! একচিডেণ্ট!!”

আন এটাই চিঞৰি উঠিল—

“খোদা কা সুক্ৰ হায়, আদমী নহী মৰা—এক গাই মৰী হেই।”

সীতা দেৱীয়ে স্নেহলতাৰ হাত এখন খামুচি ধৰিলে। দুয়ো কোবাকুবিকৈ তললৈ নামি গ'ল।সৌৱা! সৌৱা, বগী গাইজনী—তাইৰ বৰফৰ ৰাণীজনী—ৰাস্তাৰ মাজত লাং খাই পৰি আছে। তাইৰ মূৰৰ ওপৰেৰে বাছৰ চকা পাৰ হৈ গৈছে। ইস্! সৌটি তাইৰ পখৰা পোৱালিটি!মাকৰ ওচৰত থিয় হৈ আছেইস্! ইস্! মাকৰ মূৰৰ তেজৰ সুঁতিটো আহি পোৱালিটিৰ ঠেঙৰ খুৰাৰ ওচৰত দোঙা বান্ধিছে।

সীতা দেৱীয়ে সেইপিনে আৰু চাই থাকিব নোৱাৰিলে। মানুহৰ ভিৰ ঠেলি ঠেলি তাই বৈ থকা বাছৰ পিনে আগুৱাই গ'ল।

*

*

*

*

স্নেহই সীতাক এই গৰু সংক্ৰান্ত কামত লগ দিবলৈ একপ্ৰকাৰ এৰিয়ে দিলে। সীতাই কিন্তু তাইক এৰি দিয়া নাই।

তাইৰ জোতাৰ চোল ক্ষয় গৈছে। পকেটত হিচাপ কৰি ৰখা ধনো কিছু নোহোৱা হৈছে—কিন্তু তাই চেষ্টা এৰি দিয়া নাই। □□